

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОЙЧУН ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 378.091.8:172.1(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ
УНІВЕРСИТЕТУ ЗАСОБАМИ СТУДЕНТСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

О. В. Войчун

Науковий керівник –

Шикиринська Олександра Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Войчун О. В. Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2020.

У дисертації *уточнено* трактування понять: «активність», «громадянськість», «студентське самоврядування», «засоби студентського самоврядування», *визначено* сутність поняття «громадянська активність студентів університету» та процесу формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування; *охарактеризовано* структуру громадянської активності студентів університету; *виявлено* особливості формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування; експериментально перевірено педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету.

Доведено практичну значущість результатів дисертаційного дослідження, яка полягає у впровадженні структурно-функціональної моделі формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Розроблено тренінгову програму «Удосконалення громадянської активності студентів університету», серед тематики тренінгів якої такі: «Еліксир активності й оптимізму», «Ти можеш більше, ніж думаєш», «Крок уперед», «Моя індивідуальність», «Рух до мети».

Запропоновано додаткові форми виховної роботи щодо формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування, зокрема, розроблено методичні рекомендації для викладачів, які працюють зі студентською молоддю; тьюторів академічних груп; заступників деканів з виховної роботи.

Громадянську активність студентів університету в дисертації визначено як структурно-змістовну якість особистості, що містить знання прав та обов'язків студентської молоді; усвідомлення відповідальності за якість майбутньої професійної діяльності; прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення суспільно значущої мети; здатність до рішучих дій, спрямованих на покращення студентської громади та суспільства; уміння адекватно реагувати на критику студентської громади, аналізувати результати власної громадянської діяльності та прогнозувати наслідки цієї діяльності. Формування громадянської активності студентів університету представлено як процес впливу активу студентської громади на здатність студента до рішучих дій, спрямованих на покращення умов студентського життя та позитивних змін у суспільстві.

Охарактеризовано компоненти, що входять у структуру громадянської активності студентів університету (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, операційно-діяльнісний та результативно-рефлексійний компоненти).

Обґрунтовано критерії та визначено показники сформованості громадянської активності студентів університету: спонукальний критерій (стійкі соціальні мотиви стосовно досягнення суспільно значущих цілей, наявність у студента мотиву досягнення, ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності); гносеологічний критерій (знання про громадські молодіжні організації та їхню діяльність, усвідомленість знань про громадянську відповідальність, наявність громадянської свідомості); поведінковий (здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення, дії та дії команди); творчо-розвивальний критерій (наявність умінь до самопізнання, здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності).

Рівень сформованості громадянської активності студентів університету визначено як регулярність та постійність проявів показників громадянської активності студентів університету. Подано змістову характеристику таких

рівнів сформованості громадянської активності студентів університету, як: недостатній, початковий, достатній, високий.

Студентське самоврядування представлено як цілісний структурний механізм, що дає змогу студентам шляхом самоорганізованої діяльності, брати участь у керівництві справами колективу, у взаємодії з органами управління університету, захищати власні права та інтереси, виховує громадянську активність та сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

Розкрито особливості, принципи і напрями функціонування системи студентського самоврядування закладу вищої освіти та виявлено його засоби у формуванні громадянської активності студентів університету. Особливістю виховного впливу студентського самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету є його опосередкованість, тобто надання студенту певних форм та умов діяльності для самостійного формування та розвитку досліджуваного утворення. Розкрито принципи побудови і розвитку студентського самоврядування: змінюваність функцій керівництва і підпорядкування, побудова самоврядування «знизу» до «верху», партнерство у спілкуванні не лише між членами студентського самоврядування, а й між студентами та викладацьким складом університету, добровільність участі в самоврядуванні, надання студентам реальних прав та обов'язків. Сформульовано напрями діяльності студентського самоврядування: інформаційно-організаційний, науково-дослідний, навчально-виховний, спортивний, оздоровчо-просвітницький, творчий, житлово-побутовий, волонтерський тощо.

Виявлено засоби студентського самоврядування: заходи, що організовуються та проводяться органами студентського самоврядування, суб'єкт-суб'єктна взаємодія між членами студентського самоврядування, комунікація з адміністрацією університету (студентський ректор, ректор університету, проректори з навчально-наукової роботи, проректор з адміністративно-господарської частини, директор бібліотеки, комісія по

роботі зі студентами (заступники з виховної роботи на факультетах), комісія по роботі у гуртожитку) та адміністрацією міста.

Проведено констатувальний експеримент, під час якого було застосовано такі стандартизовані методики: «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана), «Методика виявлення мотивації досягнень (Ю. Орлов); «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. Ільїна), «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) (В. Синявський, Б. Федоришин)», «Самооцінка особистості», «Дерево» та тест «Визначення рівня сформованості громадянських якостей особистості» (О. Тимчишин); авторські анкети: «Дослідження знань студентів про громадянськість», «Громадянська свідомість».

У педагогічному експерименті взяли участь 375 студентів (187 осіб у контрольних групах та 188 – в експериментальних) Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, Державного вищого навчального закладу «Донбаського державного педагогічного університету», Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”».

Узагальнено дані щодо виявлення початкового (для нашого дослідження) рівня громадянської активності студентів університету: недостатній рівень громадянської активності було виявлено у 23,4 % студентів (44 особи) КГ та 22,5 % студентів (42 особи) ЕГ; початковий рівень громадянської активності було виявлено у 53,7 % студентів (101 особа) КГ та 53,5 % (100 осіб) ЕГ; достатній рівень засвідчили лише 17 % студентів (32 особи) КГ та 18,2 % студентів (34 особи) ЕГ. Найнижчі показники виявлено стосовно високого рівня громадянської активності студентів університету: лише 5,9 % (11 осіб) КГ та 5,8 % респондентів (11 осіб) ЕГ.

Результати констатувального експерименту засвідчують переважно початковий та недостатній рівень сформованості громадянської активності

студентів університету. З'ясовано, що педагогічний процес університету не забезпечує належного рівня громадянської активності студентів університету.

Виявлено та обґрунтовано такі педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету: змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опори на внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, організації і проведення soft skills-тренінгів.

Перша педагогічна умова передбачила необхідність забезпечення студентських тьюторів належним методичним інструментарієм (психологічні тести та методики діагностики особистісних якостей, спрямованості, активності студентів-першокурсників, їхніх мотивів навчання, інтересів, сформованості базової культури, попередження та конструктивне подолання міжособистісних конфліктів). Також були сформульовані принципи, виокремлено методи роботи студентських тьюторів, методичні рекомендації стосовно допомоги в адаптації першокурсників до нової форми організації навчання, системи оцінювання знань, зміни місця проживання тощо, що в сукупності і склало змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів.

Для реалізації цієї педагогічної умови використовувалися такі форми роботи: консультації (групові та індивідуальні), дискусійний клуб, збори, тренінги, школа тьюторів. Зокрема, у школі тьюторства кожен із майбутніх студентів-тьюторів здійснював апробацію психологічних тестів, методик та вдосконалював комунікативні й організаторські здібності під час створених нами педагогічних ситуацій-завдань (наприклад, переконання академічної групи студентів-першокурсників у необхідності брати участь у заході «Дебют першокурсника», виявлення в групі талановитих студентів і мотивації до участі в цьому заході тощо). Для підвищення ефективності школи тьюторства були розроблені завдання, права та обов'язки тьюторів.

Вибір *другої педагогічної умови* обґрунтовано загальними закономірностями процесу виховання, зокрема постійною трансформацією зовнішніх впливів у внутрішні процеси особистості, як-от, мотиви, установки, життєві орієнтації. Опора на внутрішні потреби студента як друга педагогічна умова формування громадянської активності студентів університету, реалізувалася під час індивідуальних бесід, з метою з'ясування інтересів, життєвих цінностей, ставлення до одногрупників, навчання в університеті, громадської роботи з метою ефективного включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування та обрання справи, яка буде цікавою саме для цього студента. У процесі реалізації низки форм виховної роботи («круглі столи», тренінги, членство в громадських організаціях, наукові об'єднання, тимчасові об'єднання – екологічні, трудові, благодійницькі) опора на внутрішні потреби студентів сприяла позитивній динаміці таких показників: наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно-значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Третя педагогічна умова враховувала невід'ємність віртуального спілкування у взаєминах сучасних студентів університету. У руслі реалізації цієї умови особливу увагу відведено таким сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям, як: а) створення авторського блогу (для відображення інформації про: національну самобутність українського народу (історію, традиції, мову, культуру та ін.), заплановані на майбутнє та вже проведені заходи, організовані студентським самоврядуванням, відео- та фотозвіти про проведені заходи); б) використання Google додатків (Google meet – для проведення конференцій, засідань, консультацій он-лайн; Google Диск, Google форм – для он-лайн анкетування з метою: прогнозування актуальності заходу, що планується, визначення ефективності проведених заходів, виявлення психологічної атмосфери у колективі, виявлення соціально-психологічних особливостей студентів, інформованості студентів; Google фото; Google календар; Google відео).

Вибір *четвертої педагогічної умови* – цілеспрямованої організації і проведення soft skills-тренінгів – обґрунтовано необхідністю формування «м'яких» або «гнучких» соціальних навичок (відповідальності, почуття гумору, співпереживання, самоконтролю, комунікабельності, толерантності, здатності до командної роботи, позитивного ставлення до оточуючих) студентів університету, що є необхідними як для успішної реалізації поставлених цілей у межах студентського самоврядування, так і для ефективної взаємодії особистості з високим рівнем громадянської активності з іншими громадянами. Формування зазначених навичок здійснено у тренінговій формі. Використання зазначеної педагогічної умови дозволило налагодити конструктивну комунікацію між членами студентського самоврядування та подолати проблему відсутності у студентів університету відчуття кореляції (співвіднесення) загальної мети чи завдань студентського самоврядування (наприклад, зміни до кращого стану молоді в місті) з індивідуальними цілями чи завданнями кожного з них.

Визначено завдання та принципи роботи студентського тьютора, а також *розроблено* методичне забезпечення для роботи викладача-наставника зі студентами-тьюторами. Завданнями студентського тьютора в роботі з першокурсниками є допомога в адаптації до нової форми організації навчання, системи оцінювання знань, зміни місця проживання тощо та залучення активної діяльності в студентському житті.

Доведено, що впровадження моделі формування громадянської активності студентів університету сприяє розвитку всіх компонентів громадянської активності, а саме: мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, операційно-діяльнісного та результативно-рефлексійного. Вона дозволяє розвивати громадянську активність студентів у єдності із здійсненням загальноосвітніх завдань в університеті.

Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи засвідчує наявність позитивних змін у показниках досліджуваних критеріїв сформованості громадянської активності студентів університету. *З'ясовано*,

що учасники експериментальної групи відчутно покращили рівень громадянської активності. З'ясовано, що учасники експериментальної групи відчутно покращили рівень громадянської активності. Частина студентів із недостатнім рівнем громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 11,2 %, а в контрольних – на 2,1 % (в експериментальних – на 9,1 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 9,9 % в експериментальних та на 1,5 % – у контрольних (в експериментальних – на 8,4 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою. Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за нашими рекомендаціями зросла на 10,6 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 0,5 % (тобто в експериментальних на 10,1 % більше). На 10,5 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 3,1 %), тобто в експериментальних групах на 7,4 % більше, ніж у контрольних.

Розроблено та впроваджено у практику виховної роботи методичні рекомендації з питань специфіки формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування.

Ключові слова: активність, громадянська активність, формування громадянської активності студентів університету, студентське самоврядування, засоби студентського самоврядування, студентське тьюторство, soft skills-тренінги, інформаційно-комунікаційні технології.

ABSTRACT

Voichun O. V. Formation of civic engagement of university students by means of student self-government. – *Qualified scientific manuscript.*

Thesis for a scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences on specialty 13.00.07 – theory and methodology of education. – M. P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2020.

The thesis clarifies the interpretation of the concepts of «activity», «citizenship», «student self-government», «means of student self-government», defines the essence of the concept «civic engagement of university students» and the process of formation of civic engagement of university students by means of student self-government; the structure of civic engagement of university students is characterized; peculiarities of the formation of civic engagement of university students by means of self-government are revealed; pedagogical conditions for the formation of civic engagement of university students by means of self-government are identified, substantiated and tested.

The practical significance of the results of the dissertation research is proved, which consists in the implementation of technological support for the introduction of pedagogical conditions for the formation of civic engagement of university students by means of self-government. A training program «Improving civic engagement of university students» was developed, among the topics of the trainings are the following: «Elixir of activity and optimism», «You can more than you think», «Step forward», «My individuality», «Move to your goal».

Additional forms of civic education for university students through self-management are proposed, including methodological recommendations for teachers working with student youth; academic group tutors; Deputy deans of education.

The civic engagement of university students in the dissertation is defined as the structural and substantive quality of the personality, contains knowledge of the rights and duties of student youth; awareness of responsibility for the quality of future professional activity; desire to mobilize their moral will to achieve a socially

meaningful goal; the ability to act decisively to improve the student community and society; and the ability to respond adequately to criticism of student society, analyze the results of their own civic engagement and predict the consequences of these activities. The formation of the civic engagement of university students is presented as a process of the impact of the student community on the student's ability to take decisive actions aimed at improving the conditions of student life and positive changes in society.

The components that are part of the structure of civic engagement of university students (motivational-value, cognitive-information, operational-activity and productive-reflexive components) are characterized.

Criteria are substantiated and indicators of the formation of civic engagement of university students are defined: incentive criterion (sustainable social motives for achieving socially significant goals, the student's achievement motive, value attitude to future professional activities); epistemological criterion (knowledge about public organizations and their activities, awareness of knowledge of civic responsibility, the presence of civic consciousness) behavioral (leadership ability, responsibility for own decisions, actions and team actions) creatively developing criterion (the presence of self-knowledge skills, the ability to introspection, self-esteem, self-criticism of the results of one's own socially useful activity).

The level of formation of civic engagement of university students is defined as the regularity and constancy of the indicators of civic engagement of university students. Substantial characteristic of such levels of formation of civic engagement of university students is presented: insufficient, initial, sufficient, high.

Student self-government is presented as a holistic structural mechanism that allows students through self-organized activities to participate in the management of the affairs of the team in cooperation with the university governing bodies, to protect their rights and interests, fosters civic engagement and contributes to the harmonious development of the personality of the future specialist.

The features, principles and directions of the functioning of the student self-government system of the institution of higher education are revealed and its means in the formation of civic engagement of university students are identified. The peculiarity of the educational impact of student self-government on the level of civic engagement of university students is the mediation of such influence, that is, providing the student with certain forms and conditions of activity for the independent formation and development of the studied education. The principles of the construction and development of student self-government are revealed: the changeability of management and subordination functions, the construction of self-government «from bottom» to «top», partnership in communication not only between members of student self-government, but also in communication between students and the teaching staff of the university, voluntary participation in self-government, providing students with real rights and responsibilities. The directions of activity of student self-government are formulated: information and organizational, research, teaching and educational, sports, health and educational, creative, housing, volunteer and so on.

The means of student self-government are identified: events organized and carried out by student self-government bodies, subject-subject interaction between members of student self-government, communication with the university administration (student rector, university rector, vice rectors for educational and scientific work, vice rector for administrative and economic affairs, director of the library, the commission for work with students (deputies for educational work at the faculties), the commission for work in the hostel, director of creative centers) and the city administration.

The stating experiment was conducted, during which the following standardized methods are applied: «Motivation for success and fear of failure», «Methodology for identifying achievement motivation» (Yu. Orlov) «Studying the motivation of learning at a university» (T. Ilyina), «Identifying and evaluating communicative and organizational inclinations (CBS-2)» (V. Sinyavsky, B. Fedorishin), «Self-assessment of personality», «Tree' and test Determining the

level of formation of civic personality traits» (A. Timchishin) author profiles: «Study of students' knowledge of citizenship», «Civic Consciousness».

The pedagogical experiment involved 375 students (187 students in the control groups and 188 in the experimental) of V. O. Sukhomlynskiy Mykolaiv National University, National Pedagogical Dragomanov University, V. I. Vernadskiy Tavricheskiy National University, State higher educational institution «Donbass State Pedagogical University», Mykolaiv interregional institute of human development higher educational institution «Open International University of Human Development “Ukraine”».

The data on the identification of the initial (for our research) level of civic engagement of university students are generalized: insufficient level of civic engagement was revealed in 23,4 % of students (44 people) from the CG and 22,5 % of students (42 people) from the EG; the initial level of civic engagement was revealed in 53,7 % of students (101 people) in the CG and 53,5 % (100 people) in the EG; only 17 % of students (32 people) from the CG and 18,2 % of students (34 people) from the EG showed a sufficient level. The lowest indicators are revealed for a relatively high level of civic engagement of university students: only 5,9 % (11 people) from the CG and 5,8 % of respondents (11 people) from the EG.

The results of the stating experiment demonstrate mainly the initial and insufficient level of formation of civic engagement of university students. It was found that the pedagogical process of the university does not provide the proper level of civic engagement of university students.

The following pedagogical conditions for the formation of civic engagement of university students are identified and substantiated: content and methodological support for the work of student tutors, reliance on the internal needs of the student, the use of modern information and communication technologies, organization and conduct of soft skills trainings.

The first pedagogical condition required the need to provide student tutors with the proper methodological tools (psychological tests and methods for

diagnosing personal qualities, orientation, activity of first-year students, their motives for learning, interests, formation of basic culture, prevention and constructive overcoming of interpersonal conflicts). The principles, the methods of work of student tutors, methodological recommendations for helping freshmen to adapt to a new form of organization of training, the system of assessing knowledge, changing the place of residence, etc., are formulated, which in aggregate constituted the content-methodological support of the work of student tutors.

To implement this pedagogical condition, the following forms of work were used: consultations (group and individual), discussion club, training camps, trainings, school of tutors. In particular, at the school of tutoring, each of the future student-tutors tested psychological tests, methods and improved communication and organizational skills in the pedagogical situations-tasks created by us (for example, convincing an academic group of first-year students about the need to participate in the event «Freshman's debut», identifying talented students in the group and motivation to participate in this event, etc.). To increase the effectiveness of the school of tutoring, the tasks, rights and obligations of tutors are developed.

The choice of the second pedagogical condition is justified by the general laws of the upbringing process, in particular by the constant transformation of external influences into internal processes of the individual, for example, motives, attitudes, life orientations. Reliance on the student's internal needs, as the second pedagogical condition for the formation of civic engagement of university students, was realized during individual conversations in order to clarify interests, life values, attitudes towards groupmates, study at the university, social work in order to include him effectively in new activities and new social circle and choosing a case that will be interesting for this particular student. During the implementation of some forms of educational work (round tables, trainings, membership in public organizations, scientific associations, temporary associations – environmental, labor, charitable) reliance on the internal needs of students contributed to the

positive dynamics of the following indicators: the presence of stable social motives meaningful goals; presence of achievement motive; value attitude towards future professional activity.

The third pedagogical condition took into account the inseparability of virtual communication in relationship of modern university students. In line with the implementation of this condition, special attention is paid to such modern information and communication technologies as: a) the creation of an author's blog (to display information about: the national identity of the Ukrainian people (history, traditions, language, culture, etc.), planned for the future and already organized events by the student self-government were held, video and photo reports of the events); b) use of Google applications (Google meet – for conferences, meetings, online consultations; Google Drive, Google forms – for online questionnaires with the aim of: predicting the relevance of the event, it is planned, determining the effectiveness of the activities, identifying the psychological atmosphere in the team, identifying the socio-psychological characteristics of students, student awareness; Google photos; Google calendar; Google video).

The choice of the fourth pedagogical condition – the purposeful organization and conduct of soft skills-trainings is justified by the need to form «soft» or «flexible» social skills (responsibility, sense of humor, empathy, self-control, sociability, tolerance, the ability to work in a team, a positive attitude towards others) university students, which are necessary both for the successful implementation of the goals in the framework of student self-government, and for the effective interaction of a person with a high level of civic engagement with other citizens. The formation of these skills is carried out in a training form. The use of this pedagogical condition made it possible to establish constructive communication between members of student self-government and overcome the problem of the lack of a feeling of correlation among university students with the general goal or objectives of student self-government (for example, changing for a

better state of youth in the city) with the individual goals or objectives of each of them.

The tasks and principles of the student tutor's work are determined, as well as methodological support is developed for the work of a teacher-mentor with student-tutors. The tasks of a student tutor in working with freshmen are to help them adapt to a new form of organization of training, a knowledge assessment system, change of place of residence, etc. and attracting vigorous activity in student life.

It is proved that the introduction of a model for the formation of civic engagement of university students contributes to the development of all components of civic engagement, namely: motivational-value, information-cognitive, operational-activity and productive-reflexive. It allows the development of civic engagement of students in unity with the implementation of general educational tasks at the university.

Analysis and evaluation of the results of experimental work indicates the presence of positive changes in the indicators of the studied criteria for the formation of civic engagement of university students. It is concluded that the participants in the experimental group significantly improved the level of civic engagement. The part of students with an insufficient level of civic engagement in the experimental groups decreased by 11,2 %, and in the control groups – by 2,1 % (in the experimental groups – by 9,1 % more than in the control groups) with the initial – 9,9 % in experimental and 1,5 % – in control (in experimental – 8,4 % more than in control). In the control group, there were some changes, however, the dynamics of the indicators is lower in comparison with the experimental group. The results show that the number of students with a high level of civic engagement in the experimental groups after participating in self-government according to our recommendations increased by 10,6 %, in the control groups this dynamic is only 0,5 % (that is, in the experimental groups it is 10,1 % more). The number of students in experimental groups with a sufficient level of civic engagement increased by 10,5 %, in contrast to the dynamic of the development of this quality

among students of control groups (in these groups it is 3,1 %), that is, in experimental groups it is 7,4 % more than in control groups.

Methodological recommendations on the specifics of the formation of civic engagement of university students by means of student self-government are developed and implemented in social and pedagogical practice.

Key words: *activity, civic engagement, the formation of civic engagement of university students, student self-government, student self-government means, student tutoring, soft skillstrainings, information and communication technologies.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Войчун О.В. Виховання громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Миколаїв: МНУ, 2019. 54 с.
2. Тимошенко О.В. Студентське самоврядування як шлях становлення особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць* / за ред. В.Д. Будака, О.М. Пехота. 2011. Вип. 1.35. С. 178–183. (Серія «Педагогічні науки»).
3. Войчун О.В. Громадянська активність студентського самоврядування як складова професійно успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 1.39. С. 63–66. (Серія «Педагогічні науки»).
4. Войчун О.В. Студентське самоврядування університету як інвестиція у розвиток якостей успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 1.42 (95). С. 62–64. (Серія «Педагогічні науки»).
5. Войчун О.В. Вікові особливості студентів – майбутніх учителів та їх врахування під час організації студентського самоврядування. *Наукові записки: [збірник наукових статей]* / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова: укл. Л.Л. Макаренко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2013. Вип. СХІV (114). С. 40–46. (Серія педагогічні та історичні науки).
6. Шикиринська О.В., Войчун О.В. Діагностика стану сформованості громадянської активності студентів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред.:

М.Т. Мартинюк]. Умань: ФОП Жовтий О.О. 2015. В. 1. С. 425–431. (індексоване в *Index Copernicus*)

7. Войчун О.В. Студентське тьюторство як етап у формуванні громадянської активності. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-ут інноваційних технологій змісту освіти МОН України*. 2015. Вип. 86. С. 37–40.

8. Voychun O.V. Dynamics of operational activity component of civil activity of students during the training on team building. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* (Warszawa, Polska). 2018. № 10 (38). Pp. 10–15.

9. Войчун О.В. Способи розвитку когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету. *Збірник «Педагогічні науки»*. Херсон, 2019. Вип.86. С. 160–165. (індексоване в *Index Copernicus*).

10. Voichun O.V. The peculiarities of upbringing civil activity in students in the conditions of modern Ukrainian state formation. *Science and society: Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. Pp.107–110.

11. Voichun Olena. Features of the development of the effective and reflective component of students' civic engagement at the university. *Intellectual Archive*. Toronto: Shiny Word.Corp. (Canada). 2019. (April/June). Vol. 8. №. 2. Pp. 201–210.

Опубліковані праці апробаційного характеру

12. Тимошенко О.В. Роль студентського самоврядування ВНЗ у розвитку духовної особистості. *Формування і розвиток духовної особистості в умовах університетської освіти: історія, теорія та практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 лист. 2010 р. Миколаїв, 2010. С. 198–199.*

13. Тимошенко О.В. Формування громадянської свідомості сучасної молоді. *Студентське самоврядування – шлях до демократії*. Всеукр. конф. 12–13 жовт. 2011 р. Миколаїв, 2011. С. 88–90.

14. Войчун О.В. Громадянська активність засобами студентського самоврядування як запорука професійної успішності. *Формування професійної успішної особистості як ключова домінанта розвитку сучасної університетської освіти*: III Всеукр. наук.-практ. конф., 23–24 жовт. 2012 р. Миколаїв, 2012. С. 49–51.

15. Войчун О.В. Організація студентського самоврядування на принципах педагогіки толерантності. *XXI Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності»*. VII Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2014 р. Миколаїв, 2014. С. 28–30.

16. Войчун О.В. Проблема розвитку громадянської активності майбутнього вчителя засобами студентського самоврядування. *Наукова конференція викладачів кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова*: матеріали наук. конф., 24 берез. 2017 р. Київ, 2017. С. 130–139.

17. Войчун О.В. Студентське самоврядування як засіб розвитку громадянської активності. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*, IV Міжнар. наук. конф., 28 груд. 2018. Stuttgart: Germany, 2018. С. 418–429.

18. Войчун О.В. Аналіз ефективності реалізації педагогічних умов у процесі формування громадянської активності студентів університету. *Актуальні проблеми сучасної науки, XLII Міжнародна науково-практична інтернет-конф.*, 6 квіт. 2020 р. Вінниця, 2020 року. Ч.4, С. 41–44.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ЗАСОБАМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	30
1.1 Громадянська активність студентів університету як психолого-педагогічна проблема	30
1.2 Засоби студентського самоврядування у формуванні громадянської активності.....	53
1.3 Стан сформованості громадянської активності студентів університету.....	70
Висновки до Розділу 1	114
РОЗДІЛ 2 ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ЗАСОБАМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	120
2.1 Структурно-функціональна модель формування громадянської активності студентів університету.....	120
2.2 Методика проведення формувального етапу педагогічного експерименту	138
2.3 Аналіз ефективності засобів студентського самоврядування у процесі формування громадянської активності студентів університету.....	174
Висновки до Розділу 2.....	204
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ.....	246

ВСТУП

Сучасне суспільство потребує громадян з високим рівнем свідомості, громадянської культури, яким притаманні патріотизм, почуття обов'язку, стійка громадянська позиція та які здатні діяти у напрямі збереження і примноження національних цінностей. Саме тому сформованість у сучасної молоді активної громадянської позиції без перебільшення можна назвати важливою умовою розвитку Української держави.

Про формування громадянської активності, як один із пріоритетних напрямів розвитку і самореалізації молоді, наголошується як у Концепції Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр., так і в низці міжнародних документів, зокрема у Програмі Європейського Союзу «Молодь в дії» на 2014–2020 рр., Хартії основних прав Євросоюзу, Європейському пакті в інтересах молоді, Європейській хартії участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні, Молодіжній стратегії Європейського Союзу та ін.

Формування громадянської активності студентів у закладах вищої освіти здійснюється переважно через позааудиторну роботу. Проте головним недоліком сучасного стану позааудиторної виховної роботи закладів вищої освіти є те, що студент є її об'єктом. Не принижуючи значення тих заходів, які у позааудиторний час проводять зі студентами куратори та заступник з виховної роботи, треба наголосити, що ефективність роботи з формування громадянської активності студентів значно підвищується, коли вони стають суб'єктами виховного процесу. Одним з найбільш ефективних засобів активізації студентів є діяльність студентського самоврядування, що, за відповідних умов організації, забезпечує демократизацію студентського життя, сприяє виробленню навичок працювати в команді, вчить вирішувати та відповідально виконувати соціальні зобов'язання, долучаючи їх і до цінностей громадянського суспільства, його становлення.

Дослідженням теоретичних засад підготовки майбутніх фахівців в умовах університету присвячені праці не тільки українських (В. Андрущенко, Г. Балла, І. Беха, Л. Вовк, І. Зязюна, Л. Карпенко, С. Максименка та ін.), але й зарубіжних учених (П. Адлера, М. Аріяна, В. Біблера, Д. Брауна, Б. Гершунського, І. Зимньої, Н. Ішханян, В. Сластьоніна та ін.).

У педагогічній науці також накопичено значний досвід вивчення окремих аспектів означеної проблеми. Зокрема, зміст і умови формування громадянської компетентності особистості було досліджено: Ю. Азаровим, О. Беляєвим, І. Корольовим, А. Марковою, М. Михайліченком, О. Пометун, В. Сухомлинським та ін. Проблемі формування громадянської зрілості присвячено праці: Т. Абрамян, П. Блонського, М. Боришевського, О. Газмана, А. Макаренка, В. Радула, В. Струманського, О. Сухомлинської, Р. Хмелюк, К. Чорної та ін. Різні аспекти громадянського виховання студентської молоді досліджено у працях: О. Алексєєва, Я. Боренько, О. Вишневецького, О. Гевко, В. Іванчук, А. Панчук, Ю. Руденка та ін.

Порушеного питання торкається і низка дисертаційних досліджень, які присвячено: забезпеченню розвитку громадянської активності учнівської молоді (З. Резніченко), особливостям активності як основі життєдіяльності школяра (С. Прищепа), політичній активності студентства у контексті трансформації суспільних відносин в Україні (О. Баснін), формуванню громадянської активності молоді (Л. Колганова, Л. Пешкова), психологічним особливостям громадянської активності старшокласників (А. Москальова, Т. Саврасовай-В'юн), психологічним чинникам готовності особистості до громадянської активності (А. Гусєва) тощо.

Організаційні аспекти самоврядування студентів, проблеми їхньої соціалізації та самореалізації, становлення як суб'єктів життєтворчості, окреслено в дослідженнях І. Беха, Т. Бондар, О. Бялик, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Капської, М. Красовицького, О. Кулінченка, В. Моргуна, В. Радула, І. Сопівник, Н. Тарасевич, В. Троцько та ін.; історію розвитку студентського самоврядування досліджували В. Мокляк, О. Невмержицька,

К. Потопа та ін.; досвід самоврядування у зарубіжних країнах вивчали Т. Бондар, І. Василенко та ін.

Водночас аналіз теорії та практики формування громадянської активності студентів університету свідчить про низку *суперечностей* об'єктивного й суб'єктивного характеру, які ускладнюють цей процес. Зокрема, між:

- потребою сучасного суспільства в громадянах з високим рівнем соціальної активності та відсутністю ефективних педагогічних умов забезпечення реалізації цього процесу у закладі вищої освіти;

- необхідністю формування громадянської активності студентської молоді в умовах діяльності органів самоврядування закладу вищої освіти і відсутністю відповідних педагогічних умов забезпечення ефективності цього процесу;

- можливостями студентського самоврядування у формуванні громадянської активності студентів університету та неготовністю закладів вищої освіти до використання засобів студентського самоврядування.

Загалом зростаюча актуальність проблеми, її теоретична та практична значущість і водночас недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки і є складовою наукового напрямку Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів».

Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (від 26.04.2013 р. протокол № 12).

Об'єкт дослідження – формування громадянської активності у

студентів університету.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання громадянської активності студентів університету засобами самоврядування.

Мета та завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у виявленні та теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування та експериментальній перевірці їх ефективності.

Для реалізації зазначеної мети, необхідно виконати такі *завдання*:

1. На основі аналізу досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній теорії й практиці, уточнити зміст базових понять формування громадянської активності студентів університету.

2. Визначити зміст і структуру громадянської активності, обґрунтувати критерії, показники та виявити рівні її сформованості у студентів університету.

3. Розкрити особливості, принципи і напрями функціонування системи студентського самоврядування закладу вищої освіти та виявити його засоби у формуванні громадянської активності студентів університету.

4. Розробити та впровадити структурно-функціональну модель формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування.

5. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування.

Методи дослідження. Комплексний підхід до вивчення проблеми зумовив використання таких методів: *теоретичних* – аналізу філософської, педагогічної, психологічної та соціологічної літератури для виявлення специфіки діяльності органів студентського самоврядування та можливостей його виховного впливу на рівень громадянської активності студентів університету; синтезу, порівняння, узагальнення різних наукових підходів для уточнення базових понять дослідження та визначення педагогічних умов;

модельовання – з метою розробки моделі для забезпечення ефективного впливу самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету; *емпіричних* – анкетування, тестування, бесід, педагогічного спостереження, оцінки і самооцінки, експертної оцінки для визначення рівнів сформованості громадянської активності студентів університету; *педагогічного експерименту* (констатувального, формувального, контрольного) – для перевірки ефективності визначених педагогічних умов та виховного впливу самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету; *методів математичної статистики* – для обробки та узагальнення експериментальних даних, а також виявлення значущості одержаних результатів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше визначено та теоретично обґрунтовано*: поняття «громадянська активність студентів університету» та «формування громадянської активності студентів університету»; *розроблено педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування* (змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опора на внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, цілеспрямована організація і проведення soft skills-тренінгів) та *описано структурно-функціональну модель їх ефективного втілення*; *окреслено критерії* (спонукальний, гносеологічний, поведінковий та творчо-розвивальний), *показники та рівні* (недостатній, початковий, достатній, високий) сформованості громадянської активності студентів університету;

– *уточнено сутність понять* «активність», «громадянськість», «студентське самоврядування», «засоби студентського самоврядування»; *розкрито особливості, напрями діяльності та принципи виховного впливу студентського самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету*;

– дістали подальшого розвитку питання форм та методів використання засобів студентського самоврядування у формуванні громадянської активності студентів університету.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: перевірено на практиці ефективність розроблених педагогічних умов; розроблено та апробовано – змістовно-методичне забезпечення реалізації моделі формування громадянської активності студентів університету на кожному з експериментальних етапів (адаптаційному, фундаментальному та результативному); методичні рекомендації щодо поетапного формування громадянської активності студентів засобами самоврядування; тренінгову програм «Удосконалення громадянської активності студентів університету» (як складову моделі).

Основні положення і висновки дисертації можуть бути використані в практичній діяльності органів студентського самоврядування університету, тьюторів академічних груп, заступників деканів з виховної роботи на факультетах, соціальних педагогів, які працюють зі студентською молоддю, під час викладання навчальних дисциплін у ЗВО «Теорія виховання», «Методика виховної роботи у ЗВО», «Педагогіка вищої школи», «Педагогічний менеджмент», у розробці програмно-методичних матеріалів, семінарів, круглих столів у практиці студентського самоврядування; у процесі підготовки фахівців до формування громадянської активності учнів у системі післядипломної педагогічної освіти.

Особистий внесок здобувача. У статті, опублікованій у співавторстві з О. Шикиринською, авторськими є розробка анкети, проведення анкетування студентів, збір та аналітичне опрацювання вихідних даних стосовно початкового рівня громадянської активності студентів університету.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Довідка від 26.12.2018 р. № 07-10/1982), Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Довідка від 14.01.2019 р. № 09/12-26-

1), Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”» (Довідка від 27.12.2018 р. №1/25-301), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (Довідка від 30.11.2018 р. № 01-12/23.2/1582), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (Довідка від 09.01.2019 р. № 68-19-17/1).

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення, висновки, рекомендації та результати дослідження були представлені на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (Миколаїв, 25–26.09.2014), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 19–20.04.2018), «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» (Germany, Stuttgart, 28.12.2018), «Актуальні проблеми сучасної науки» (Вінниця, 06.04.2020); *всеукраїнських* – «Формування і розвиток духовної особистості в умовах університетської освіти: історія, теорія та практика» (Миколаїв, 30.11.2010), «Студентське самоврядування – шлях до демократії» (Миколаїв, 12–13.10.2011), «Формування професійно успішної особистості як ключова домінанта розвитку сучасної університетської освіти» (Миколаїв, 23–24.11.2012), «Модернізація змісту освіти і науки в Україні: неформальна освіта для дорослих» (Хмельницький, 17–18.12.2015), «Слов’янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» (Умань, 29–30.11.2018), *щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (2015–2019 рр.).*

Результати дисертаційної роботи обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2015–2019 рр.).

Публікації. Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 18 публікаціях (1 – у співавторстві). Серед них: 1 – методичні рекомендації, 7 статей (1 – у співавторстві) у наукових фахових виданнях України, 3 статті – у зарубіжних виданнях, 7 – тези доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Загальний обсяг особистого доробку становить 5,6 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (318 найменувань, зокрема 11 англомовних), додатків. Загальний обсяг роботи становить 314 сторінок, з них основного тексту – 193 сторінки. Дисертація містить 54 таблиці і 25 рисунків, 15 додатків розміщено на 69 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ЗАСОБАМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1.1 Громадянська активність студентів університету як психолого-педагогічна проблема

Однією з головних умов успішного функціонування будь-якого суспільства є специфічна якість особистості кожного громадянина – громадянська активність.

Змістовні характеристики досліджуваного утворення визначаються змістом базових категорій – «громадянськість» та «активність», тому необхідно проаналізувати погляди науковців, з метою уточнення сутності аналізованих понять.

Наявні технології реалізації діяльнісного підходу базуються на фундаментальних положеннях і поняттях про діяльність особистості, розроблених Г. Костюком, С. Рубінштейном, О. Леонтьєвим та іншими психологами. Освітній процес студента, процес його оптимального розвитку і засвоєння цінностей матеріальної і духовної культури здійснюються в результаті його власної діяльності. Ці процеси не самі собою розвивають людину, а лише за умови їх утілення у діяльнісних формах.

Активна діяльність студента – це основа успішного його становлення як громадянина, працівника та сім'янина. У діяльності розвивається психіка та здібності людини, особистісні та професійні якості, що дає змогу їй обрати оптимальні стратегії життєвого шляху, проявляючи ініціативу і відповідальність, за рахунок чого зростають можливості її самовизначення, самореалізації, саморозвитку.

З погляду філософії, діяльність – форма діалектичного відображення навколишнього світу людиною, ступінь активності у будь-якій сфері діяльності. Суб'єктно-діяльнісний підхід у сучасній педагогічній науці

означає перетворення студента з об'єкта, на який впливають обставини, в суб'єкт, що панує над ними, в активно діючу особистість. Щоб діяльність сприяла формуванню громадянської активності студентів університету, її потрібно розумно організовувати і спрямовувати. Зокрема, важливою є не так діяльність загалом, як власна активність особистості, що проявляється у цій діяльності. Пасивне спостереження діяльності не може забезпечити необхідних умов для ефективного повноцінного розвитку студента загалом та формуванню його громадянської активності, зокрема. Тому ключовою проблемою діяльнісного підходу до організації процесу формування громадянської активності студентів університету є проблема розвитку їх особистості як суб'єкта цієї діяльності.

У педагогічному словнику зазначено: «Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній налаштованості на діяльність» [84].

Натомість словник навчально-педагогічних понять і термінів містить таке визначення: «Діяльність – це спосіб буття людини у світі, здатність її вносити в дійсність зміни» [65, с. 8].

Український психолог Г. Костюк зазначав: «...усі психічні властивості утворюються і виявляються у процесі діяльності, завдяки якій індивід не лише на власному досвіді пізнає навколишній світ, а й засвоює або «присвоює» досвід попередніх поколінь, їх надбання. Це засвоєння має спільне із засвоєнням речовини організмом, проте й суттєво відрізняється від нього. Коли організм, засвоюючи речовини, уподібнює їх своїм речовинам і будує з них себе за спадково визначеними структурами, то в засвоєнні

соціальної спадщини індивід уподібнює себе об'єктивним зразкам, які є у суспільному середовищі, відтворює їх у своєму житті і діяльності» [142].

Зокрема, А. Леонт'єв акцентував на соціальній спрямованості діяльності людини: «Психологія людини має справу з діяльністю конкретних індивідів, що відбувається або в умовах відкритої колективності – серед оточуючих людей, разом з ними і у взаємодії з ними, або один на один з навколишнім предметним світом – перед гончарним кругом чи за письмовим столом. Втім, у яких би умовах і формах не протікала діяльність людини, яку б структуру вона не мала, її неможливо розглядати поза суспільними відносинами, поза життям суспільства. Попри власну своєрідність, діяльність людського індивіда являє собою систему, включену в систему суспільних відносин. Поза цими стосунками людська діяльність взагалі не існує» [153].

Психолог К. Абульханова-Славська зазначає, що активність особистості – це притаманний особистості спосіб організації життя, регуляції та саморегуляції на основі інтеграції потреб, здібностей, ставлень особистості до життя, з одного боку, і вимог до особистості суспільства, з іншого [1]. На думку О. Коберника [132], особистісну активність можна розглядати як здатність до самостійного вибору у майбутньому. О. Киричук пов'язує активність із життєвими планами, спрямуваннями, ідеалами [126].

С. Прищепа [227, с.1] стверджує, що у визначенні шляхів заохочення особистості до активної діяльності, важливо враховувати суперечність між індивідуальною та колективною свободою, що неодмінно при цьому виникає. У контексті дослідження, така суперечність проявлятиметься у залученні студентів до самоврядування, адже це потребуватиме підпорядкуванню особистісних цілей суспільним. Такої суперечності вдається уникнути, якщо розглядати виховання у студентів громадянської активності як процес інтеріоризації, тобто трансформації суспільних цінностей, ідеалів, норм поведінки у власні, внутрішні (мотиви, установки, життєві орієнтації). У такий спосіб відбудеться «привласнення» студентом суспільно значущих (йдеться про межі студентського самоврядування) цілей, цінностей, ідеалів,

норм поведінки. Така трансформація активізує і спонукає до діяльності, де студент виступає суб'єктом виховання громадянської активності та обумовлює єдність реалізації діяльнісного і особистісного підходів.

Відомий педагог С. Гончаренко визначає активність особистості як здатність до діяльності перетворити навколишнє середовище й саму себе на основі матеріальної і духовної культури [84].

Серед педагогів, які працюють у сфері діяльності та активності, можна виокремити два напрями: представники одного (П. Кряжев, О. Киричук) ототожнюють поняття «активність» та «діяльність»; інші (В. Коган, І. Подласий, І. Харламов) – активність визначають як якісну характеристику діяльності.

Один із представників першого напрямку – П. Кряжев, стверджує, що активність є такою діяльністю, в якій гармонійно переплітаються мотив і мета. Аналогічну думку доводить і О. Киричук: «Активність людини є її діяльність; активність і діяльність як поняття рівні за обсягом і можуть бути синонімами» [126, с. 22].

Представник другого напрямку І. Харламов доводить, що активність як характеристика діяльності, може мати більше чи менше значення, тобто активність постає показником рівня діяльності. Подібної думки дотримується і В. Коган, зазначаючи, що поняття «діяльність» на основі аналізу особистості, не повинно виступати як синонім до поняття «активність».

У контексті цього дослідження прийнятною є саме позиція представників другого напрямку, тобто активність є показником рівня діяльності студента університету.

Сучасна дослідниця Т. Саврасова-В'юн, проаналізувавши праці психологів, що досліджували активність особистості, подає сукупність певних ознак [238], які характеризують активність з різних сторін, у вигляді таблиці (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні характеристики активності особистості

Автор	Визначення, характеристики, ознаки активності
К. Абульханова-Славська	Активність – ціннісний спосіб моделювання, структурування та самоздійсненість особистістю діяльності, спілкування і поведінки. Типи активності: стійкість – нестійкість, впевненість – невпевненість, перевага ініціативи або відповідальності, сукупність ініціативи та відповідальності
Д. Ельконін	Активність – особлива форма діяльності
А. Петровський	Активність – важлива якість особистості, як здібність змінювати навколишню дійсність, залежно від власних потреб, поглядів та цілей
С. Рубінштейн	Активність – здатність людини до самоінтеграції, до систематизації нахилів, бажань, мотивів та вмінь здійснити вольове зусилля. Форми активності: ініціативність та відповідальність
Е. Соколов	Основа активності – ціннісні орієнтації як система соціальних настанов

Аналізуючи визначення поняття активності, які пропонують психологи, можна зробити щонайменше два висновки: по-перше, діяльність особистості не має сенсу поза суспільством; по-друге, розвиток людини визначається рівнем її активної діяльності.

Активність особистості у дисертації визначено (за К. Роджерсом) як власну динаміку особистості, джерело її перетворень, підтримки її життєво значущих зв'язків із навколишнім світом.

З огляду на це, доречно проаналізувати погляди науковців на поняття *громадянськість*.

Терміни «громадянськість», «громадянський» увійшли до педагогіки із суспільних наук, де вони визначають прояв патріотизму відносно держави та свого народу. В українському словнику навчально-наукових понять і термінів подається таке визначення: «Громадянськість – це спрямованість на

користь суспільства, підпорядкування особистих інтересів громадянським, служіння Батьківщині; користування правами і виконання обов'язків, установлених законами держави» [65, с. 49]. Крім того, *громадянськість* трактується як усвідомлення і відчуття особою власної причетності до своєї держави та власної відповідальності за державу, сім'ю тощо. Зокрема, український історик, громадський і політичний діяч України Михайло Грушевський зазначав: «Я вважаю, що та стадія українського життя, у яку ми увійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українського народу... Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути із себе всі моральні сили» [82].

Вперше зустрічаємо обґрунтування понять «громадянин», «громадянство» у працях античних філософів. Сократ, наприклад, вважав метою виховання громадянина античного суспільства виховання доброго громадянина [154, с. 28]. Серед благ, які у підсумку дають людині щастя, філософ виділяв також громадянську общину або державу, тому що коли у ній лад, то це забезпечує всім громадянам великі вигоди. Однак, з іншого боку, для досягнення благ, на яких базується щастя, ми повинні прикрашати душу добрими якостями, тобто такою силою, за допомогою якої ми можемо сприйняти і засвоїти блага, які приносять щастя. Сократ визнавав лише три основні добродієвості: стриманість (або самовладання), хоробрість і справедливість [154].

Видатний філософ Платон мету виховання вбачав у тому, щоб здійснити на людину такий вплив, який би з дитинства спонукав її до прагнення стати досконалим громадянином. При цьому вчений більше відстоював інтереси держави, а не особистості: «Ні спокуса, ні насильство не можуть примусити громадянина зрадити інтереси держави» [154, с. 86]. На думку Платона, держава являє собою втілення ідеї справедливості. Держава, за Платоном, має складатися з трьох верств: вища каста (глава держави) – філософи, лише мудрі можуть турбуватися про правильне

життя всіх громадян; каста сторожів (на них лежить турбота про внутрішню безпеку держави) – воїни; каста інших громадян (ремісники, селяни) – їхнє завдання забезпечити постачання держави всім необхідним (каста годувальників).

Ідея громадянськості знаходить своє втілення й у «Філософії права» Г. Гегеля, який вбачав найвищим обов'язком людини «бути членом держави», оскільки держава – це «об'єктивний дух, а сам індивідуум настільки об'єктивний, істинний і моральний, наскільки він є членом держави...» [76, с. 24]. Ідеальною державою, згідно з Г. Гегелем, є сильна держава. Саме в державі людина відчуває власну сутність і саме завдяки належності до неї, переживає гордість за саму себе. Водночас і держава має бути вдячною громадянам. У збалансованому поєднанні обов'язків і прав громадянина, зазначає Гегель, і полягає «внутрішня сила держави» [76, с. 45]. Громадянське суспільство він тлумачить як сферу активності людей, яка знаходиться між сім'єю та державною діяльністю [76, с. 28].

Аристотель у своїй праці «Політика» виникнення держави визначає таким самим природним, як виникнення сім'ї і логічно обґрунтовує свою думку. Філософ вважав, що будь-яка держава являє собою певне об'єднання (*спілка, громада – суч.*) людей, а будь-яке об'єднання організовується заради якогось блага [17, с. 293]. Необхідність, на думку Аристотеля, спонукає, насамперед, об'єднатися тих, хто не може існувати один без одного – чоловіка і жінку [17, с. 320], з метою продовження роду. Об'єднання, що складається з декількох сімей і яке має за мету обслуговування не лише короточасних потреб, – поселення. Суспільство, що складається з декількох поселень, можна назвати повністю завершеною державою; державою, що виникла заради життєвих потреб і яка існує заради досягнення благополучного життя [17, с. 511]. Людина, зазначав Аристотель, за природою своєю є істота політична, а той, хто внаслідок своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, живе поза державою, – або недорозвинені в моральному розумінні істоти, або надлюди. Лише людина, на думку

філософа, здатна до сприймання таких понять, як *добро і зло, справедливість і несправедливість* тощо, а тому людина більше, ніж бджоли чи інші стадні тварини, є істотою суспільною. А сукупність усього цього і створює основу сім'ї і держави, причому державу Аристотель вважав первинною, порівняно із сім'єю і кожним із нас. Але такому розумінню добра і зла потрібно виховувати [17, с. 512].

З новою силою ідея громадянського виховання зазвучала у працях гуманістів епохи Відродження – Н. Макіавеллі «Государ» і «Міркування на перші три книги Тіта Лівія», Т. Мора «Утопія», Т. Кампанелли «Місто сонця» та інших. Основною думкою цих праць є те, що особисте благо кожної людини витікає із блага суспільного, а патріотизм і відданість державі є найвищою гідністю людини.

Цю ідею підхопили та розвивали у своїх працях та творах прогресивні українські мислителі, просвітники, письменники та поети, зокрема: М. Костомаров, Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, П. Куліш, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Т. Шевченко та інші.

Сучасні філософи (Л. Архангельський, Л. Беляєва, Е. Ільєнков, Л. Рубіна, А. Титаренко, О. Целікова та інші) тлумачать громадянськість як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя.

В українській мові слово «*громадянин*» має декілька значень, зокрема:

1. Особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави.

2. Той, хто підпорядковує особисті інтереси громадянським, служить батьківщині.

3. Особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави. Дорослий чоловік, а також форма звертання до нього. Той, хто підпорядковує особисті інтереси громадським, служить батьківщині.

4. Член громади [251, с. 175].

Питання виховання громадянськості як головної складової менталітету українців, бере свій початок з часів Київської Русі («Повчання дітям...» Володимира Мономаха). Найвищого піднесення ідея громадянського виховання зазнала в період Запорізької Січі та гетьманської влади.

Зокрема, Г. Ващенко у своїй праці «Виховний ідеал» [54, с. 199] визначав виховний ідеал, що відповідає психічним та природним властивостям української людини. Учений радить, які форми і методи належить використовувати, щоб унаслідок виховної праці, сформувати ідеальну людину – українця, громадянина, життєвою метою якого буде служіння Богові й Україні.

Натомість С. Русова у своїх творах доводила, що суспільне буття визначає хід і напрям виховання громадян держави, його завдання і зміст, а також завжди висловлювала й відстоювала думку, що школа й виховання мають функціонувати у повній відповідності з особливостями й потребами своєї країни, нації [235, с. 42].

На думку М. Драгоманова, українство має шанс на перемогу тоді, коли під національні почуття будуть підведені загальнолюдські принципи – «шукати всесвітньої правди, котра була би спільною усім національностям» [105].

М. Грушевський у праці «Початки громадянства» основною рушійною силою прогресу суспільства називає не економічну, а передусім психологічну складову. Тобто усе людське життя «було вічною зміною, вічним чергуванням потягів до колективізму і індивідуальної самовдоволеності (автаркії)» [82].

Педагогічний напрям під назвою «педагогіка громадянського виховання» виник у Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст. ст., а його представником був провідний німецький педагог Г. Кершенштейнер. Його концепція громадянського виховання, метою якого є підготовка свідомих громадян держави, була максимально наближена до виховних засад, визнаних українськими діячами освіти найоптимальнішими для відродження нації.

Незважаючи на те, що в тоталітарному радянському суспільстві демократія, законність, соціальна справедливість та інші чинники правової держави не були дієвими, хоча й декларувалися на папері, і, як наслідок, відсутнім у радянській педагогіці було навіть поняття «громадянськість», ця епоха дала світу великого гуманіста В. Сухомлинського, який не лише розкрив зміст поняття «громадянськість», а й розробив шляхи її формування на засадах гуманізму. Прийнятною є позиція В. Сухомлинського, яка відповідає концепції цього дослідження, про те, що справжній громадянин має бути насамперед справжньою людиною [268]. Педагог розглядав громадянство в нерозривному зв'язку з гуманізмом, що передбачає виховання громадянина-людини, для якої невіддільні особисте й суспільне, права та обов'язки, яка любить свою Батьківщину, усі сили віддає служінню народу [268]. В. Сухомлинський органічно поєднав громадянськість і відповідальність, визначаючи громадянськість як «насамперед, відповідальність, обов'язок – той вищий щабель у духовному житті людини, на якому вона віддає себе служінню ідеалу» [268, с. 135].

Сучасні вчені громадянськість трактують як «духовно-моральну цінність» (М. Боришевський, А. Розенберг), «високу моральну якість, що проявляється в обов'язку служити суспільству» (В. Поплужний), «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище» (С. Гончаренко).

Прийнятною є позиція і вченого-педагога М. Михайліченка, який, розглядаючи формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу, визначив громадянськість як складну категорію, у змісті якої цілісно поєднуються інтелектуальні, емоційно-вольові, практичні аспекти життєдіяльності та відносини людини як члена суспільства і держави. Як складне особистісне утворення, громадянськість, на думку вченого, є інтегрованою якістю, закріпленою у структурі загальної та професійної культури, яка характеризує людину як свідомого й активного громадянина, включає соціально-політичну, морально-психологічну, професійну готовність працювати для суспільної користі; рішучість, знання й уміння відстоювати громадянські цінності та інтереси; володіння культурою практичної реалізації індивідуально-особистісних і соціально значущих цілей, відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм [172].

Згідно з О. Сухомлинською громадянськість – це інтегративна якість особистості, яка дає змогу почувати себе морально, політично, соціально, юридично дієздатною та захищеною [271].

Категорія «громадянськість» має досить широкий зміст, є однією із базових у багатьох соціально-гуманітарних науках і як складне інтегративне поняття, може бути конкретизоване у соціально-правовому, філософському (морально-етичному), соціально-психологічному, педагогічному і соціально-педагогічному аспекті.

У соціально-правовому аспекті громадянськість тлумачиться як достатній рівень розвитку демократичної свідомості, прийняття громадянами демократичних цінностей, досвіду демократичних відносин, готовності до активної участі у керуванні державою, до зміцнення соціальної стабільності, слугує характеристикою ступеня цивілізованості держави, суспільства, визначає норми і принципи соціально-правової взаємодії держави, влади з інститутами цивільного суспільства, з окремими громадянами. Таке тлумачення громадянськості висвітлено й

закріплено насамперед у правових актах (С. Алексєєва, Г. Зборовського, Ю. Красіна, Г. Смирнова та ін.). Дещо інше визначення громадянськості у політології, яка трактує її як «готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави, на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, синонім соціально-політичної активності, патріотизму».

У філософському (морально-етичному) аспекті громадянськість тлумачиться як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя (Л. Архангельський, Л. Беляєва, Е. Ільєнков, Л. Рубіна, А. Титаренко, О. Целікова та ін.).

У соціально-психологічному аспекті громадянськість – це почуття єдності з країною, суспільством, соціальний оптимізм, любов до Батьківщини, рішучість і стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал у діяльності, спрямованої на досягнення благополуччя, досвід подолання і попередження конфліктів, відчуття соціальної і національної повноцінності, терпимість (Е. Зеєр, І. Кон, В. Зінченко, В. Шепель, Г. Карпова, В. Ядов та ін.).

У педагогічному аспекті громадянськість – це інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, прийнятих правових і моральних норм, особистих потреб і можливостей (Л. Буєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О. Сухомлинська та інші).

Щодо педагогічного аспекту, найбільш обґрунтованою є позиція О. Сухомлинської, яка трактує громадянськість як інтегративну якість особистості, що дає змогу їй відчувати себе юридично, соціально,

морально діє спроможною та захищеною. При цьому головними елементами громадянськості визначені моральна і правова культура.

Громадянськість як складне особистісне утворення, у структурному відношенні об'єднує низку властивостей, якостей і характеристик. Найбільш важливими з-поміж них зазвичай визначають патріотизм, орієнтацію на гуманістичну ідеологію, політичну, правову і моральну культуру; гідність, справедливість і соціальну відповідальність, готовність до праці, до соціального і професійного самовизначення. «Громадянськість як провідна характеристика особистості, – відзначає Б. Вульф, – виявляється в готовності найбільш повно репрезентувати себе у соціальному плані задля успішного розвитку країни і свого власного.

У педагогічному аспекті громадянськість конкретизується через поняття «громадянська культура», яка є складовою загальної культури особистості, структурні компоненти якої складають політична, економічна, правова, моральна, екологічна культура.

Однією із найважливіших інтегративних ознак громадськості, а також критерієм її сформованості є наявність громадянської позиції. Ядром поняття «громадянська позиція» є громадянська свідомість особистості, яка, органічно поєднуючись з моральними почуттями, виражається у вчинку, в активній діяльності, спрямованій на утвердження передових поглядів, ідеалів.

Наявність громадянської позиції є необхідною умовою, ступенем для сходження до громадянської зрілості та громадянської активності, тобто до усвідомленої готовності особистості взяти на себе відповідальність за долю країни у період важких випробувань, стурбованості за її майбутнє, готовності підпорядкувати особисті інтереси суспільним, якщо цього вимагають обставини. Г. Воробйов зазначає, що основу громадянської зрілості та активності особистості становить її моральна надійність, ставлення людини до своїх соціальних і професійних обов'язків, суспільних цінностей, традицій, майбутнього.

При цьому моральна надійність тлумачиться як якість особистості, що дає змогу людині навіть у суперечливих ситуаціях не зраджувати своїм моральним принципам, ефективно виконувати соціальні функції, не діяти всупереч моральним нормам.

Вітчизняні дослідники П. Ігнатенко та В. Поплужний виокремлюють три складові громадянськості: знання, переживання, вчинки. Перша складова розкриває зміст понять «держава», «громадянське суспільство», «етнос», «нація». Друга – визначає почуття належності до своєї держави, до народу, повагу до історії, культури, менталітету, патріотичні, гуманні, правові, екологічні почуття. Третя складова вирізняє поняття активності та ініціативності громадянина.

В. Цвих поняття «громадянськість» розглядає як якісну ознаку громадянина, зазначаючи, що «громадянин» – це формальний статус особи, який передбачає наділення особистості певними правами та обов'язками, а «громадянськість» – якісна ознака особи, що вказує, чи виконує вона свої обов'язки, чи користується наданими правами і наскільки, в якому обсязі». Ця теза є прийнятною, однак зазначені поняття не є жорстко пов'язаними. Зокрема, Х. Мюнклер у праці «Громадянська компетентність» розрізняє статус громадянина, з одного боку, а з іншого – певні якості та характеристики володарів цього статусу. Фактично вчений тлумачить громадянськість як здатність і готовність громадян до активної участі у примноженні не тільки особистісних, приватних, але й суспільних надбань, тобто їхню орієнтацію на суспільне благо, на почуття солідарності, що свідчить про готовність до вчинків, дій, зусиль, за які або взагалі не очікується жодної матеріальної компенсації, або ж вона є незначною.

Отже, суб'єктивними основами громадянськості є рівень розвитку самосвідомості особистості, її інтереси, потреби, можливості, зміст духовної культури, ціннісні орієнтації, мотиви діяльності і поведінки, що визначають стан готовності до соціально значущої діяльності. Громадянськість

узагальнено репрезентує інтегративну єдність цивілізованих (переважно неполітичних) відносин, спрямованих на утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, на забезпечення процвітання і добробуту громадянина, суспільства, держави, регламентованих прийнятими в суспільстві, державі принципами, нормами.

Зарубіжні дослідники, зокрема А. Фалконер, Р. Даггер, В. Галстон, Д. Джонс, М. Кінгвел, критеріями громадянськості в демократичній державі вважають: співробітництво, участь, пильність, дорадчу досконалість та повагу до закону (політичний аспект); відданість демократичному суспільству, толерантність, пріоритетність права (морально-етичний аспект); автономність, відповідальність та стриманість (аспект самоврядування) [310].

Свого часу по-різному і досить неоднозначно ідея громадянськості була потрактована вченими-психологами К. Юнгом, Д. Уотсоном та А. Маслоу.

Деякі науковці громадянськість вбачають як прояв внутрішньої установки особистості з позицій функціонального підходу. Зокрема, О. Вишневський серед цінностей сучасного українського виховання, виокремлює блок громадянських якостей («основні громадянські якості»), які мають бути закладені у структурі будь-якої особистості: прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості; культура соціальних і політичних стосунків; пошана до Закону; рівність громадян перед Законом; самовідповідальність людини; права людини на життя, власну гідність, безпеку життя, приватну власність, рівність можливостей тощо; суверенітет особи; права на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному житті; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод людей; пошана до національно-культурних цінностей інших народів; повага до демократичних виборів і до демократично обраної влади; толерантне ставлення до чужих поглядів [60].

Автори навчально-наукового комплексу «Теорії виховання» Л. Вовк, О. Падалка, Г. Панченко, В. Вишківська, О. Піскун метою громадянського виховання визначають формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що містить у собі внутрішню свободу і повагу до державної влади, любов до Батьківщини і прагнення до миру, почуття власної гідності і дисциплінованості, гармонійного виявлення патріотичних почуттів і культури міжнаціонального спілкування [56, с. 50].

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що більшість дослідників у цій галузі під поняттям «громадянськість» тлумачать сукупність певних загальнолюдських чеснот; умотивованість особистості до участі у суспільному і політичному житті [32; 44; 50; 78; 95; 117; 123].

Дотичним до громадянської активності є поняття громадянська компетентність. Зокрема, громадянську компетентність майбутніх учителів О. Шестопалюк подає як складне інтегральне утворення, що визначає готовність активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки у суспільно-політичній та професійній діяльності [295].

З огляду на це, необхідно дослідити, як визначають поняття громадянської активності сучасні науковці.

Громадянська активність – багатоаспектне поняття, оскільки вона по-різному виявляється на світоглядному, психологічному, соціальному, політичному рівнях, а тому є предметом вивчення різних наук: філософії, педагогіки, психології, політології, культурології тощо.

Сучасні вчені (М. Михайліченко [172], Л. Червона [304] та інші), розуміючи громадянську позицію майбутніх громадян як основу громадянської активності, обґрунтовують її як широку освітню концепцію, що спрямована не лише на формування в майбутніх громадян уявлень про сучасні соціальні проблеми і шляхи їх вирішення, але і на виховання певних особистісних якостей, умінь і позицій, необхідних громадянину демократичного суспільства.

Під громадянською активністю політологи (О. Баснін [24], М. Давидюк [96], А. Карась [123]) тлумачать одну із форм соціальної активності, основною метою якої є реалізація соціально значущих інтересів. До основних складових досліджуваного поняття науковці відносять інтерес до суспільної громадської роботи, організаторські здібності, ініціативність, вимогливість до себе, відповідальність за виконання громадських доручень, готовність допомогти іншим, а основними формами прояву – обговорення пропозицій, зауважень щодо законопроектів, участь у виборах, участь в об'єднаннях громадян, участь у місцевому самоврядуванні, громадянські ініціативи, акти громадянської непокори [194, с. 142]. Зокрема, М. Остапенко громадянську активність трактує як одну з головних умов формування і функціонування громадянського суспільства і визначає її як специфічну якість особистості кожного громадянина, що включає в себе показники громадянськості, громадянської позиції та виступає головним стрижнем, який визначає цінність і цілісність особистості [192, с. 1].

Психологи тлумачать громадянську активність як форму активності, яка реалізується на рівні інститутів громадянського суспільства, незалежних від держави (сім'я, вільні об'єднання громадян, громадські організації, професійні спілки, партії, незалежні від держави засоби масової інформації тощо), та сприяє розвитку цього суспільства, реалізації приватних потреб та інтересів індивідів, груп та колективів [1; 11; 304].

На думку О. Киричука [126], у будь-якій дії необхідно вбачати результат. У громадянському вихованні таким результатом є активна громадянська позиція особистості, що виявляється у соціально-комунікативній, громадсько-корисній та суспільно-політичній активності, а також в активності, спрямованій на самопізнання, самооцінку, самовдосконалення. Основними складниками її є емоції та почуття; той чи інших рівень самосвідомості; особисті, сімейні, громадянські, національні та абсолютні цінності; соціальні вміння та навички.

Натомість Д. Акімов громадянську активність відносить до важливої складової соціальної активності та визначає її як діяльність людей, що пов'язана зі здійсненням суспільних функцій у тих сферах життя суспільства, які не можуть регулюватися або реально не регулюються державою [6].

Зокрема, Т. Безверха розглядає громадянську активність як внутрішнє прагнення до діяльності, що спрямоване на здійснення будь-якої суспільної мети, як важливу умову розвитку державотворення, акцентує увагу на залежності рівня громадянської активності від стану розвитку змісту національної ідеї [26].

Згідно з Л. Семенюк громадянська активність – це складний стан і одночасно якість людини як представника соціального, завдяки якому відбувається не тільки зв'язок людини з навколишньою дійсністю, але й створення світу відносин, у яких розгортаються і реалізуються особливі форми і види громадянської активності у складній взаємодії суб'єктів [240].

Громадянська активність, за Л. Шангіною, – це накопичення досвіду реальних соціально значущих справ, участь у суспільних об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку [292].

У такий спосіб аналіз наукових поглядів на проблему громадянської активності показав, що більшість фахівців визначають поняття громадянської активності як внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване на здійснення суспільних функцій, з метою зміцнення наявного у соціумі суспільно-політичного порядку. Такі дослідники, як: М. Боришевський [32], А. Карась [123], Л. Корінна [144], Л. Снігур [254], окрім визначення поняття громадянської активності, додають ще фактори і специфіку багатопланової обумовленості громадянської активності людини.

М. Боришевський громадянську активність особистості, як і громадянську позицію та громадянську ідентифікацію, характеризує як вияв громадянської спрямованості, яку визначає як стійку сукупність мотиваційних утворень, що спрямовують активність особистості в русло суспільно значущої діяльності. Учений стверджує, що громадянська спрямованість є важливою умовою та складовою відносин особистості й держави в контексті проблеми громадянської самоідентичності, свідомості та самосвідомості [32].

З погляду концептуального підходу, А. Карась розглядає громадянську активність як здатність залучати особистість до відданості суспільним справам і громадянській солідарності. Вивчаючи умови формування громадянського суспільства, дослідник додає, окрім громадянської активності, ще два чинники: прозорість державно-урядової сфери та неперервність щодо політичних реформ [123].

Натомість Л. Корінна включає громадянську активність, як і громадянську відповідальність, повагу до громадянських прав і обов'язків, громадянську свідомість, потребу в громадянських діях і вчинках, почуття патріотизму, етнічну толерантність, громадянську честь і гідність, політичну культуру до загальної структури громадянських цінностей, як важливого компонента [144].

Л. Снігур громадянську активність визначає як діяльнісну сферу вияву громадянської особистості, яка складає комплекс громадянських якостей, що характеризують особистість людини як громадянина-патріота, громадянина-професіонала і громадянина-демократа [254]. Питанням основних складових, характеристик громадянської активності займалися А. Брушлінський [43], В. Радул [228], Л. Семенюк [240] та інші.

Зокрема, видову характеристику громадянської активності надає А. Брушлінський, який до основних її видів відносить: споглядання, творчість і спілкування [43].

Громадянська активність, на думку В. Радула, передбачає наявність інтересу до громадської роботи, організаторських здібностей, відповідальності за виконання доручень, ініціативності, вимогливості до себе й готовності допомагати іншим під час виконання громадських завдань [229].

Л. Семенюк виділяє основні компоненти громадянської активності: когнітивні, мотиваційні, поведінкові, рефлексивні, об'єктивно-результативні; специфічні особливості громадянської активності: поліструктурність, історичні зміни, зміни в ході онтогенезу; характеристики, що обумовлені такими складовими, як: характеристика структурно-змістовної, функціональної та субстанціональної сутності, соціально обумовлені детермінанти її обмежень, рух громадянської активності в історичному розвитку суспільства, розвиток громадянської активності в ході онтогенезу, саморух, внутрішній розвиток громадянської активності, виділення особливого носія громадянської активності – суб'єкта [253].

Форми прояву громадянської активності вивчали Г. Мирошніченко [165], О. Плига [211], В. Сухомлинський [268; 269; 270; 271].

На думку Г. Мирошніченко, громадянська активність проявляється у формі стихійного або організованого протесту, у формі обговорення, пропозицій, зауважень щодо протесту в письмовому, усному, будь-якому інформаційному вигляді [165].

Натомість О. Плига виділяє громадянську активність як одну з форм суспільної активності, спрямовану на реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадського життя, яка регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності дослідниця відносить: участь у виборах, в об'єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянську ініціативу, акти громадянської непокорі, громадянські слухання [211].

В. Сухомлинський розглядав громадянську активність як внутрішню спрямованість особистості, що здатна впливати на побудову та розвиток гуманного суспільства, її зрілу самодіяльність, що пов'язана з реалізацією національних інтересів. Педагог виділив основні форми прояву громадянської активності: правову, політичну і моральну [268].

Однак Т. Саврасова-В'юн вважає, що громадянська активність – це структурно-змістовна якість особистості, що формується та розвивається на основі власних ціннісних орієнтацій, урахуваючи цінності суспільства та правові норми й вимоги держави, спрямовує діяльність, поведінку, спілкування людини як представника соціального, на створення світу громадянських відносин та відображає характер інституціональної взаємодії з владою. До основних складових громадянської активності вчена відносить інтерес до суспільної громадської роботи, організаторські здібності, ініціативність, вимогливість до себе, відповідальність за виконання громадських доручень, готовність допомогти іншим. А також виявляє сфери прояву громадянської активності – соціально-комунікативну, громадську, суспільно-політичну, самопізнання, самооцінку; основні форми прояву громадянської активності – обговорення пропозицій, зауважень щодо законопроектів, участь у виборах, участь в об'єднаннях громадян, участь у місцевому самоврядуванні, громадянські ініціативи, акти громадянської непокори. Функціями громадянської активності дослідниця називає: здійснення впливу на рішення, які приймаються у суспільстві; створення законів або розпоряджень; зміну або відхилення правових актів; самовдосконалення [238].

Проаналізувавши сприйняття філософами, педагогами, соціологами, політологами, психологами громадянської активності, можна стверджувати, що у контексті формування громадянської активності студентів, першоосновою має бути моральність (згідно з поглядами видатних учених часів Сократа, Платона, Аристотеля [17],

М. Грушевського [82], В. Сухомлинського [268], О. Сухомлинської [271], П. Ігнатенко [117], В. Поплужного [221]). Головним обов'язком, проявом та критерієм громадянської активності будь-якої людини є не лише участь в акціях непокори, а сумлінне виконання своїх професійних обов'язків.

Тобто під громадянською активністю студентів університету у цьому дослідженні необхідно тлумачити структурно-змістовну якість особистості, що містить знання прав та обов'язків студентської молоді, усвідомлення відповідальності за якість майбутньої професійної діяльності, прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення суспільно значущої мети; здатність до рішучих дій, спрямованих на покращення студентської громади та суспільства, уміння адекватно реагувати на критику студентської громади, аналізувати результати власної громадянської діяльності та прогнозувати наслідки цієї діяльності. Формування громадянської активності студентів університету представлено як процес впливу активу студентської громади на здатність студента до рішучих дій, спрямованих на покращення умов студентського життя та позитивних змін у суспільстві.

На основі визначеного поняття громадянської активності студентів університету, структуру громадянської активності студентів університету можна трактувати як сукупність таких компонентів:

1. *Мотиваційно-ціннісного*, до якого входять наявність інтересу до громадської роботи та майбутньої професійної діяльності, бажання брати участь у житті студентської спільноти та суспільства; прагнення до суспільно корисної діяльності, спрямованої на зміцнення наявного у соціумі суспільно-політичного порядку.

2. *Когнітивно-інформаційного*, що передбачає наявність цілісного уявлення про завдання і зміст громадянської діяльності, основи соціально-психологічних, економічних, політичних, правових знань, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації; повагу: до прав і свобод людини, людської гідності, інститутів

громадянського суспільства, норм і правил сучасної демократії, патріотизм, толерантність.

3. *Операційно-діяльнісного* – наявність умінь здійснювати соціально-перетворювальну діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції, вміння брати на себе відповідальність, робити усвідомлений вибір, приймати рішення, спрямовані на покращення життєдіяльності студентської громади.

4. *Результативно-рефлексійного* – уміння критично оцінювати власні вчинки, аналізувати та прогнозувати результативність власних дій у процесі спільних проектів. Досліджуючи та обговорюючи сутність подій, проектувати їх на себе, ставлячи запитання: «А у який спосіб я можу вплинути на покращення ситуації?». Висловлювати, обґрунтовувати, відстоювати в усній та письмовій формах власну думку про суспільну проблему, подію, явище.

Отже, у параграфі уточнено трактування понять: «активність», «громадянськість»; визначено сутність понять «громадянська активність студентів університету» та «процес формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування»; охарактеризовано структуру громадянської активності студентів університету.

На підставі одержаних у цьому підрозділі результатів, необхідно проаналізувати засоби студентського самоврядування та з'ясувати їх роль у формуванні громадянської активності студентів університету.

1.2 Засоби студентського самоврядування у формуванні громадянської активності

Удосконалення будь-якого суспільства неможливе без систематичної та цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення кожної особистості. Однак досягти зрілості як особистість, людина здатна лише через громадянське сприйняття світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що відбуваються у суспільстві. Реформа освіти проблему виховання громадянина визначає як ключову, оскільки аби демократія стала життєвою реальністю, потрібна зацікавленість людей у досягненні суспільно важливих цілей; відповідальність за долю суспільства як за свою власну.

Зокрема, провідну роль у процесі формування громадянської активності студента відіграють освіта й виховання, а освітній простір закладу вищої освіти у формуванні цієї якості є оптимальним виховним середовищем.

Організаційні аспекти самоврядування студентів, проблеми їхньої соціалізації та самореалізації, становлення студентів як суб'єктів життєтворчості, досліджували у своїх працях такі науковці: І. Бех [37], Т. Бондар [30], Т. Буяльська [47], Л. Вовк [64], О. Дубасенюк [106], І. Зязюн [116], А. Капська [120], М. Красовицький [154], В. Моргун [178], В. Радул [228] та інші.

Самоврядування вчені трактують як: 1) форму або процес організації життєдіяльності членів виховного колективу (Ю. Тихомиров [275], В. Гуров [95], В. Грехнев [80]); 2) спосіб залучення членів колективу в управлінську діяльність (В. Сластьонін [249]); 3) метод самоорганізації колективу (А. Щиглик [297], В. Коротов [141]); 4) засіб виховання особистості, чинник її всебічного розвитку (Т. Бутківська [47], А. Киричук [126], С. Карпенчук [125]); 5) принципи організації колективу (З. Білоусова [46], Н. Кузьміна [153]).

З педагогічних позицій окремі аспекти зазначеної проблеми були предметом низки дисертацій. Зокрема, В. Мокляк [178] розглядав студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – початок XX ст. ст.), Ю. Кращенко [137] – як засіб виховання лідерських якостей майбутніх учителів, І. Василенко [50] – виховання громадянськості студентів засобами самоврядування в університетах Канади.

Науковий інтерес у контексті питання розвитку громадянської активності особистості шляхом організації самоуправління становить досвід А. Макаренка [160]. Система самоуправління в колонії імені М. Горького базувалася на загонах, за якими закріплювалися місця у спальнях і їдальнях. Загони нараховували від 7 до 15 осіб, а їхні командири входили в раду на чолі з секретарем. Рада командирів збиралася раз на тиждень для вирішення господарських і організаційних питань. Щотижня створювалися зведені загони, через які проходили майже всі колоністи, причому постійні командири входили до зведених лише як рядові. Чергові вихователі лише контролювали роботу загонів. Очевидці зазначають, що коли на раді командирів висувалося рішення, яке не подобалося самому А. Макаренку, він не скасовував його, хоча авторитетно міг це зробити, розуміючи, що у такий спосіб скасує систему самоуправління. При цьому А. Макаренко доводив, що громадянська активність може проявитися лише в поведінці особистості, у якій реалізуються суспільно важливі цінності, норми та еталони. Така взаємодія допомагає індивіду ідентифікувати себе з певним типом громадянина, усвідомити своє місце та роль у суспільстві. Умотивованість дій та моральних вчинків, ціннісні орієнтації молоді є основними складовими громадянської орієнтації особистості [160].

Ініціаторство загальних зборів вихованців, на думку істориків педагогіки, належить саме А. Макаренку [160]. Крім того, відомою є його позиція про те, що педагогам важливо відчувати енергію незачесаної, неприглаженої дитячої думки, дитячі тривоги і сумніви, і що свіжа ідея, як іскра, спалахує від тертя і розпалюється в суперечках, у боротьбі думок.

Проаналізувавши систему самоуправління в колонії імені М. Горького [160], можна констатувати, що вона базувалася на таких взаємопов'язаних принципах:

1. Праця, від якої залежить реальний благоустрій колоністів (якість харчування, одягу, розваг, екскурсій тощо). Ключовим при цьому є можливість вибору, щоб кожен міг знайти справу за бажанням, а також принципово важливо, щоб плодами своєї праці діти розпоряджалися самі.

2. Колективна відповідальність. За проступок одного відповідає весь загін. До речі, цей принцип можливо запроваджувати при достатньо високому рівні розвитку колективу, коли сформовані дружні, відкриті, майже сімейні стосунки.

3. Особиста відповідальність кожного перед іншими за доручену справу і за спільну справу.

З огляду на це, необхідно проаналізувати, як тлумачать студентське самоврядування різні науковці.

У дослідженні В. Мокляк [178] з'ясовано, що в ХІХ – на початку ХХ ст. ст. студентське самоврядування було пов'язане з боротьбою за їх автономію. Політика Міністерства народної освіти щодо самоврядування мала непослідовний характер – нормативні документи спершу ніяк не регламентували діяльність студентських самоврядних організацій, про що свідчать університетські статuti 1804 та 1835 рр., потім було запроваджено певну автономію (статут 1863 р.); реакційний статут 1884 р. загальмував демократичні тенденції розвитку вищої освіти на теренах Російської імперії. Студентський рух був однією з передумов розвитку студентського самоврядування, тимчасові правила організації студентських організацій (1907 р.) легалізували об'єднання університетської молоді, наслідком чого стала поява великої кількості гуртків, оформлення їх статутів, різних напрямів діяльності органів студентського самоврядування тощо. Однак тривалий час не було стабільного ставлення влади до студентських товариств. Незважаючи на тимчасові правила 1907 р., наступними нормативними документами

дозволялися лише академічні об'єднання (1908 р.), заборонялася діяльність старост (1908 р.). А отже, простежується непослідовність у ставленні до студентських товариств.

Зокрема, З. Резніченко [231], розглядаючи засадничі аспекти інституційно-організаційного забезпечення розвитку громадянської активності учнівської молоді на основі сучасних практик взаємодії громадсько активних шкіл (ГАШ) із соціальними інститутами громадянського суспільства, зазначає, що звичайний загальноосвітній заклад зазвичай не в змозі забезпечити організаційно-педагогічні умови для розвитку громадянської активності учнівської молоді, оскільки цей процес має низку специфічних особливостей, порівняно з навчально-виховним. За такого підходу, а саме запровадження громадсько активних шкіл, учням не лише пропонуються теоретичні курси, але й практичні інструменти розвитку громадської активності. Зокрема, участь у громадському житті на рівні місцевої громади, в учнівському самоврядуванні та дитячо-молодіжних об'єднаннях, які насичують шкільне середовище дієвою демократією шляхом вирішень і формування критичного мислення. Крім того, це партнерство ГАШ з інститутами громадянського суспільства, до яких належать громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні та релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства й установи [231].

З огляду на це, можна стверджувати про необхідність створення педагогічних умов для ефективного формування громадянської активності у закладі вищої освіти. Такий самий висновок формулює і О. Бабакіна, досліджуючи стан сформованості громадянськості майбутнього вчителя у сучасних ЗВО [19].

Цікавим є досвід організації студентського самоврядування в навчальних закладах Канади та США. Зокрема, у дослідженні І. Василенко [50] доведено, що специфіка діяльності студентського самоврядування в сучасній вищій школі Канади обумовлена метою громадянського виховання і

полягає у формуванні законослухняного громадянина, переконаного в непорушності конституційних прав і свобод, фундаментальних загальнолюдських цінностей; лояльного до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади; готового до участі у створенні вільного і демократичного устрою; з почуттям власної гідності та навичками широкої соціальної комунікабельності, відкритості, відповідальності й толерантності. З'ясовано, що система виховання громадянськості засобами самоврядування у вищій школі Канади є оригінальним утворенням з власним змістом, формами й методами. Вона базується на таких цінностях, як: права людини, власна гідність, базові людські свободи, демократична законність, мирне співіснування, ненасильницькі способи вирішення конфліктів, неупереджений, раціональний світогляд, рівність шансів, власна відповідальність, бережливе ставлення до природи.

У результаті порівняльного аналізу канадської та української систем студентського самоврядування, було визначено найбільш доцільні й перспективні аспекти канадського досвіду для впровадження у виховну практику України. До них, зокрема, віднесено: взаємовідносини між органами студентського самоврядування та керівництвом університету на всіх рівнях; сфери діяльності і впливу студентського самоврядування (у межах і поза межами університетів), формулювання сутності студентського самоврядування; фінансові аспекти; форми діяльності студентських засобів масової інформації; вимоги до лідерів студентського самоврядування; планування, звітність і прозорість діяльності органів студентського самоврядування; залучення до активної діяльності студентів усіх курсів і форм навчання.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує таке визначення самоврядування: «форма управління, за якого суспільство чи певна організація має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва» [55].

На думку організаторів Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодий РУХ», студентське самоврядування – це форма самоорганізації студентів, механізм представництва й відстоювання своїх прав, можливість самореалізації. Саме студентське самоврядування, зазначають представники, покликане захищати права студентів і бути їхнім представником в адміністраціях ЗВО [263]. У типовому положенні, затвердженому Міністерством освіти і науки України, наведено таке визначення: «самоврядування у вищому навчальному закладі – це самостійна громадська діяльність студентів з реалізації функцій управління вищим навчальним закладом, яка визначається ректоратом (адміністрацією), структурними підрозділами і здійснюється студентами відповідно до мети і завдань, які стоять перед студентськими колективами» [263].

Науковці розрізняють *соціальний* і *психологічний аспекти самоврядування*. У першому самоврядування трактується як засіб устрою громадського життя за демократичними принципами, і в цьому змісті воно виступає чинником демократизації суспільства. Натомість психологічний аспект самоврядування пов'язаний із саморегуляцією людини, тобто з психічними процесами. У межах цього дослідження будемо розглядати зовнішній аспект – самоврядування в соціальному плані, тобто студентське самоврядування.

Самоврядування в контексті цього дослідження – це демократичний спосіб організації колективного студентського життя.

До найбільш актуальних і складних проблем організації студентського самоврядування у закладі вищої освіти дослідниця К. Потопа відносить теоретико-методологічні засади національного виховання; соціально-педагогічні умови організації студентського самоврядування у вищій школі; діяльність тьютора академічної групи, що спрямована на формування особистості студента; організаційні форми соціально-виховного впливу на особистість; аналіз виховної діяльності педагога; соціологічне дослідження

сучасного студентства як суб'єкта соціально-виховної роботи у закладі вищої освіти [221].

Студентське самоврядування у дисертації представлено (за Ю. Кращенко) [136, с. 16] як цілісний структурний механізм, що дозволяє студентам шляхом самоорганізованої діяльності брати участь у керівництві справами колективу, у взаємодії з органами управління університету, захищати власні права та інтереси, та виховує громадянську активність і сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

У 2010 році відбувся дієвий крок на шляху демократизації та побудови громадянського суспільства в Україні, розуміння навчання у вищій школі як процесу взаємного, що ґрунтується на засадах партнерства адміністрації та студентів для досягнення єдиної спільної мети – здобуття якісної освіти, а саме: стали чинними зміни до Закону України «Про вищу освіту» щодо питань студентського самоврядування. Під час роботи над законопроектом, як свідчать співавтори [111], головною метою було підвищення якості освітніх послуг через контроль навчального процесу з боку органів студентського самоврядування.

Нині орган студентського самоврядування закладу вищої освіти діє на основі:

1. Закону України «Про освіту» зі змінами від 20 травня 2008 року (ст. 16).
2. Закону України «Про вищу освіту» зі змінами від 19 січня 2010 року (ст. ст. 34, 37 та 38).
3. Положення про державний вищий навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 року № 1074.
4. Статуту закладу вищої освіти.
5. Положення про студентське самоврядування (приймається загальними зборами (конференцією) студентів відповідного закладу вищої освіти, затверджується загальними зборами трудового колективу).

Згідно зі статтею 38 Закону України «Про вищу освіту» органи студентського самоврядування:

- приймають акти, що регламентують їхню організацію та діяльність;
- проводять організаційні, наукові, культурно-масові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- сприяють працевлаштуванню осіб, які навчаються у закладі вищої освіти;
- розпоряджаються коштами та іншим майном, що знаходяться на їхньому балансі та банківських рахунках;
- виконують інші функції.

Крім того, за погодженням з органом студентського самоврядування у закладі вищої освіти, вирішують питання про:

- відрахування осіб, які навчаються у закладі вищої освіти, та їх поновлення на навчання;
- переведення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти за державним замовленням, на навчання за контрактом за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб;
- переведення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти за контрактом за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб, на навчання за державним замовленням;
- призначення заступника декана, проректора, які відповідають за роботу зі студентами;
- поселення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти, у гуртожиток і виселення з гуртожитку;
- затвердження рішень з питань студентських містечок та гуртожитків для проживання осіб, які навчаються у закладі вищої освіти.

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, закладу вищої освіти. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки закладу вищої освіти, студентське

самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів університету.

Якщо студент, що став членом студентського самоврядування, не вбачає сенсу у своїй діяльності, не усвідомлює мети, не розуміє і не приймає завдань, зазначених у Положенні про студентське самоврядування, якщо діяльність виконується примусово, то результат її буде формальним, а результативність формування громадянської активності – нульовою. У ході планування, організації та проведення різноманітних заходів, наприклад, створення студентського телебачення «СтудWay», студент здобуває знання про права та обов'язки студентів в університеті та особистості в державі, якими він користується на практиці. І це не зазубрена інформація, а знання, «пропущені» через суб'єктивний, особистісний досвід. Саме діяльність студента в органах самоврядування забезпечує розвиток такого рівня громадянської свідомості, який спонукатиме його до самопізнання і самоактивності, з метою стати гідним громадянином України та творцем власного духовно багатого життя.

Прагнення бути активним у сфері вирішення проблем та покращення умов студентського життя також, зазвичай, сприяє ситуації успішного завершення певної справи, проекту (наприклад, міських урочистостей з нагоди Дня Державного Прапора України; зустрічі студентів університету з головою одеського Офісу місії Міжнародного Комітету Червоного Хреста (Швейцарія, м. Женева).

Формуванню операційно-діяльнісного компонента громадянської активності студентів університету сприяє врахування та опора на потребу у самореалізації, що присутня в кожній людині. Реалізувати себе – означає виконати своє людське призначення, реалізувати себе як частину людського суспільства. А людина – істота соціальна.

Оскільки процес розвитку особистості є безкінечним (за сутністю людської природи), то безкінечною є і потреба в самореалізації. У такому разі не існує кінцевої межі: закінчення розвитку особистості неможливе.

Неможливо і «пізнати все», оскільки неможливо стати особистістю раз і назавжди. Розвиток особистості – процес, а не кінцевий результат. Саме тому і потреба бути особистістю, «реалізувати себе» в певному розумінні не може бути до кінця задоволена. У її безкінечності – умова безмежності людських можливостей. Відчуття потрібності студентській громаді, результативність власної діяльності, підтримка колег спонукатимуть та надихатимуть студентів постійно перебувати у русі та бути активним.

Тісно до потреби в самореалізації примикає і потреба особистості в праці. Особливо яскраво вона виявляється тоді, коли праця є творчою за своєю сутністю. В умовах студентського самоврядування студентам надається свобода у плануванні, створенні та проведенні різноманітних заходів, проектів. Безперечно, у такій праці виявляються і розвиваються творчі можливості студентів, їх неповторність, саме в праці людина передусім і реалізує себе. Задоволення всякої потреби обов'язково супроводжується радістю, покращенням настрою, позитивними емоціями. Зокрема, це торкається потреби «реалізувати себе», бо всяке наближення до основної життєвої мети народжує в людини відчуття справжності (реальності) і повноти життя, що натомість дає нові сили для руху.

Студентському віку притаманні роздуми над «вічними» питаннями, зокрема над сенсом життя. Юнацьке прагнення відшукати сенс життя – це справжня потреба «реалізувати себе». У цей період уже формується моральний ідеал, який і визначає напрям розвитку особистості. У понятті «сенс життя» для юнака містяться і проблеми його власного життя, і проблеми людства. Саме тому близькими стають юнацтву філософські теми моральності, сенсу життя, вічності. Поєднання особистого, індивідуального і загальнолюдського у пошуку ключової життєвої мети – це вже показник певної зрілості юнацтва. За допомогою участі у самоврядуванні, студент має змогу спробувати різні види діяльності, спробувати проявити себе, набути соціального досвіду існування у громадянському суспільстві.

Конструктивна критика колег, що є членами самоврядування, також сприяє формуванню умінь здійснювати студентом рефлексію. Обумовлено це наявністю поваги до однолітка, який перебуває в однакових з цим студентом умовах освітнього середовища університету, добросовісно виконує свої громадські обов'язки.

У такий спосіб опора на мотиви, потреби, інтереси, здібності, свободу вибору студента, що досягається за умов його участі у самоврядуванні, дає змогу перетворити студента з об'єкта на суб'єкт виховання та розвитку й ефективно формувати його громадянську активність.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) осіб, що також сприяє формуванню у студентів університету громадянської активності, оскільки вони реально можуть впливати на вибір Голови студентської ради. На такій конференції студенти:

- ухвалюють Положення про студентське самоврядування;
- обирають виконавчі органи студентського самоврядування та заслуховують їх звіти;
- визначають структуру, повноваження та порядок обрання виконавчих органів студентського самоврядування [110, с. 9–11].

Проаналізувавши зміни до Закону України «Про вищу освіту» щодо питань студентського самоврядування, можна зробити висновок щодо позитивних зрушень у діяльності органів студентського самоврядування. Основними є зміни у ставленні адміністрацій закладів вищої освіти та законодавця до процесу освіти, можливість органу студентського самоврядування (далі – ОСС) розпоряджатися власними коштами для виконання статутних завдань. Громадський контроль якості надання освітніх послуг та модель здобуття вищої освіти, головним суб'єктом якої є саме студент як споживач цих послуг, – це курс, якого мають дотримуватися всі суб'єкти освітнього процесу. Найбільш прогресивними та активними у цьому процесі мають бути студенти та представники їхніх інтересів, якими є органи студентського самоврядування.

Автори методичних рекомендацій з упровадження норм Закону України «Про вищу освіту» щодо студентського самоврядування [111], радять трактувати цей Закон як інструмент, що допоможе органам студентського самоврядування у досягненні їхньої мети – розбудови демократичного громадянського суспільства, адже саме такі принципи обстоюють у своїй діяльності ОСС. Основною метою «Методичних рекомендацій» є допомога у з'ясуванні максимально ефективного механізму використання цього Закону.

Нині діє Українська асоціація студентського самоврядування – національне недержавне об'єднання студентів України. Заснована в 1999 році, УАСС є найбільшим студентським об'єднанням України, що представляє інтереси понад 1,5-мільйонної студентської громади через 190 органів студентського самоврядування ЗВО України, з метою захисту прав і представництва спільних інтересів студентської молоді, сприяє об'єднанню, консолідації, координації діяльності органів студентського самоврядування та самоврядних студентських організацій закладів вищої освіти України. УАСС є найбільшим неурядовим об'єднанням студентів. Від 2003 року має договір про співпрацю з МОН України. З 2008 року УАСС набула повноправного членства в ESU (об'єднання національних союзів студентів з 38 країн Європи). Партнерами Європейського об'єднання студентів є Європейський Союз, Рада Європи та ЮНЕСКО. УАСС є автором змін до Закону України «Про вищу освіту» (щодо студентського самоврядування), розробка яких була започаткована ще у 2003 році із залученням студентських національних об'єднань країн Європи. За час роботи УАСС провела понад 30 всеукраїнських та міжнародних студентських конференцій, близько 50 «круглих столів» загальнодержавного рівня, понад 100 – регіонального. Регулярно проводяться школи, семінари і тренінги із залученням експертів з Європейського союзу студентів, країн Європи, Національної академії педагогічних наук України тощо.

На думку В. Сластьоніна, І. Ісаєва, О. Міщенко та Є. Шиянова [249], самоврядування в первинному колективі й у масштабах усієї педагогічної системи, у своєму формуванні повинне підкорятися таким алгоритмічним крокам: поділу конкретної справи на закінчені частини й обсяги; формуванню мікрогруп відповідно до частин і обсягів; вибору відповідальних за кожну ділянку діяльності; об'єднанню відповідальних у єдиний орган самоврядування; вибору головного, відповідального. У такий спосіб органи самоврядування і їхня кількість в університеті мають формуватися залежно від конкретних справ і видів діяльності, підготовкою яких зайняті й у реалізацію яких включені студенти на цей момент. Тобто, чимало органів самоврядування тимчасові, створюються з визначеною метою і ніколи не формуються заздалегідь. У цьому й полягає великий педагогічний сенс, що дає змогу варіювати відносини керівництва – підпорядкування.

Отже, аналіз змісту та структури студентського самоврядування дав підстави сформулювати *напрями* його діяльності: інформаційно-організаційний, науково-дослідний, навчально-виховний, спортивний, оздоровчо-просвітницький, творчий, житлово-побутовий, волонтерський тощо.

Для того, щоб студентське самоврядування ефективно сприяло розвитку у студентів університету громадянської активності, воно має відповідати певним вимогам. Узагальнивши принципи побудови і розвитку студентського самоврядування, які представлені в наукових джерелах [28; 77; 82; 178; 185; 244; 263; 264; 265; 265] і підтверджені практикою та власним досвідом, можна стверджувати, що ключовими мають бути:

- змінюваність функцій керівництва і підпорядкування (аналогія – тимчасові зведені загони у досвіді А. Макаренка);
- побудова самоврядування «знизу» до «верху» (неможливо нав'язати самоврядування викладачами, оскільки тоді воно буде формальним і нерезультативним; ініціатива має йти від студентів);
- добровільність участі студентів;

– партнерство у стосунках з викладачами (цей принцип передбачає повне виключення авторитарно-адміністративних методів, глибоке переконання викладача в ефективності свого впливу на кожного студента лише за наявності спілкування на рівних, його високий авторитет, уміння підтримати активність, творче ставлення студентів до діяльності колективу). Самоврядування не означає повного невтручання викладачів у справи студентів. Воно вимагає вмілого керівництва і підтримки: допомоги студентам у визначенні початкової структури самоуправління, підтримки студентів у їхньому саморозвитку та самовихованні, наприклад, організаторських здібностей. Взаємодія педагогів з органами студентського самоврядування полягає, насамперед, у створенні умов для прояву їх повної самостійності та спільної відповідальності за колективну справу. Це і є кінцевою метою сприяння педагогами організації студентського самоврядування);

– надання студентам реальних прав і обов'язків, пов'язаних зі прийняттям і реалізацією важливих рішень, які впливають на життя їхньої групи, факультету чи інституту, чи навіть усього закладу вищої освіти; самоврядування не повинно перетворюватися у гру, студенти мають відчувати реальні наслідки своїх дій.

Тобто, з одного боку, студентська пора, будучи важливим етапом подальшого становлення особистості молодої людини, сприяє розкриттю її потенційних можливостей, удосконаленню інтелекту, трансформації системи ціннісних орієнтацій, формуванню нових соціальних якостей, розвитку професійних здібностей, у зв'язку з опануванням фаху. Однак з іншого, – як свідчать дослідження психологів та власний досвід, ці великі потенційні можливості особистісного розвитку повною мірою реалізуються не кожним студентом. Одним із методів створення умов для професійного та особистісного розвитку студента загалом та розвитку його громадянської активності, зокрема, і є студентське самоврядування, яке:

а) здатне виступати засобом соціальної адаптації та соціалізації студента;

б) може бути засобом виявлення початкового рівня та подальшого розвитку не лише громадянської активності, а й інших важливих особистісних та професійних якостей;

в) сприяє зміцненню таких необхідних майбутньому фахівцю якостей, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою та формування адекватної самооцінки.

Для того, щоб студентське самоврядування ефективно сприяло розвитку у студентів університету громадянської активності, воно має відповідати певним вимогам. Додатковими до загальних принципів, поданих у Положенні про студентське самоврядування у закладах вищої освіти України [214], можна визначити: добровільність, колегіальність, відкритість; автономність у вирішенні питань, що входять до їх компетенції, самостійність у виборі форм та методів здійснення повноважень; незалежність від політичних партій, рухів, релігійних організацій; виборність та звітність представницьких органів студентського самоврядування; рівність прав студентів на участь у студентському самоврядуванні, зокрема право обирати та бути обраним до відповідних представницьких органів; співпраця з керівництвом, відповідними службами та окремими посадовими особами закладу (наставниками академічних груп, адміністрацією закладу та його структурних підрозділів: гуртожитків, факультетів, кафедр, відділень тощо), сформульовано принципи, що можуть бути додатковими до зазначених вище.

Діалектика виховного процесу розкривається в його суперечностях, які бувають внутрішніми і зовнішніми. Саме суперечності породжують ту силу, яка підтримує безперервне протікання цього процесу та ефективно формування у студента університету особистісних та професійних якостей. Досягнення особистістю високого рівня громадянської активності не є винятком. Під час планування та обговорення спільних справ, що організовує студентське самоврядування, студент вчиться висловлювати та відстоювати

свою позицію, яка може бути протилежною поглядам більшості, у такий спосіб або розвиває волю, що є складовою громадянської активності, або вдосконалює комунікативні уміння.

Більшість науковців, думки яких було проаналізовано у попередньому підрозділі, зазначають, що в особистості з високим рівнем громадянської активності мають бути уміння гармонійно поєднувати особисті інтереси з колективними. Як свідчить емпіричний досвід, у сучасній молоді здебільшого переважають особисті інтереси. У процесі обговорення та проведення спільних колективних справ у студента загострюється основна із суперечностей процесу виховання, а саме – суперечність між новими потребами та можливостями їх задоволення. Наприклад, під час спільного проведення певного заходу, організатор (зазвичай, це студент старшого курсу) стикається з проблемою нерозуміння іншими студентами, особливо першокурсниками, особистісного значення цієї справи. Для того, що знайти переконливі аргументи, представник студентського самоврядування сам має бути переконаним у важливості цієї справи. Якщо такого переконання немає, то розраховувати на ефективність проведення заходу не доводиться. Така суперечність спонукатиме його активно поповнювати свій досвід, здобувати нові знання і форми поведінки, засвоювати норми і правила. Якої цілеспрямованості набудуть ці нові якості, залежить від багатьох умов, та передусім від діяльної, активної, життєвої позиції особистості. Якщо ж зазначене переконання є, то студенту доведеться вдосконалювати свої організаторські, перцептивні та сугестивні здібності, що теж є надзвичайно важливим для високого рівня громадянської активності. Розглянуті суперечності однозначно сприятимуть вихованню волі, наполегливості, а отже, вдосконаленню громадянської активності студента, оскільки певна посада в органах студентського самоврядування дає йому змогу ефективно самореалізуватися, він не може зрадити товаришів чи відмовитися від дорученої справи.

Тобто участь у студентському самоврядуванні відкриває можливості накопичення досвіду громадянської поведінки. А це натомість сприяє формуванню таких соціально цінних якостей, як громадянськість, гуманізм, ініціативність, відповідальність, справедливість.

Під студентським самоврядуванням у цьому дослідженні потрібно трактувати цілісний структурний механізм, що дає змогу студентам, шляхом самоорганізованої діяльності, брати участь у керівництві справами свого колективу, у взаємодії з органами управління закладу вищої освіти захищати власні права та інтереси, виховує громадянську активність та сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця. Структурою студентського самоврядування є система взаємозалежних елементів (органів) студентського самоврядування, що дають змогу студентам брати участь в управлінні справами університету (факультету, гуртожитку академічної групи тощо). Структуру студентського самоврядування в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського представлено на рис. 1.1.

Засоби студентського самоврядування – це види суб'єкт-суб'єктної діяльності студентів, що спрямована на вирішення правових, організаційних, виховних, житлово-побутових, природоохоронних та інших питань, які виникають та вирішуються у системі студентського самоврядування.

Окреслено засоби студентського самоврядування: заходи, що організовуються та проводяться органами студентського самоврядування, суб'єкт-суб'єктна взаємодія між членами студентського самоврядування, комунікація з адміністрацією університету (студентський ректор, ректор університету, проректори з навчально-наукової роботи, проректор з адміністративно-господарської частини, директор бібліотеки, комісія по роботі зі студентами (заступники з виховної роботи на факультетах), комісія по роботі у гуртожитку, директор творчих центрів) та адміністрацією міста.

Отже, суттєвість студентського самоврядування у процесі формування громадянської активності студентів університету зумовлена тим, що,

використовуючи гарантоване державою право самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з удосконаленням організації освітнього процесу, підвищенням його якості, ефективно організовуючи діяльність усіх рівнів студентського життя, вони набувають навичок захищати та відстоювати власні права, а також права й інтереси інших студентів, добросовісно виконувати свої обов'язки як члена студентської громади.

1.3 Стан сформованості громадянської активності студентів університету

Дослідження проблеми формування громадянської активності в студентів університету здійснювалося упродовж 6 років (з 2012 по 2018 рр.) і складалося з певних етапів.

На першому – *підготовчому* етапі (2012–2013 рр.) здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури з проблеми дослідження; уточнено методологічні та теоретичні основи дослідження, визначено об'єкт, предмет, завдання і мету дослідження. Результати цього етапу представлено у підрозділах 1.1 та 1.2. На цьому етапі було виявлено критерії, показники, розроблено характеристику рівнів сформованості громадянської активності студентів університету, встановлено ефективність формування в студентів громадянської активності та розроблено інструментарій експериментального етапу дослідження.

На другому – *експериментальному* етапі (2014–2016 рр.) здійснено перевірку ефективності педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування. Експериментальний етап дослідження складався з констатувального, формувального та контрольного.

На третьому етапі – *аналіз та інтерпретація одержаних результатів* (2017–2018 рр.) – завершено експериментальну роботу, здійснено аналіз ефективності впровадження педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування.

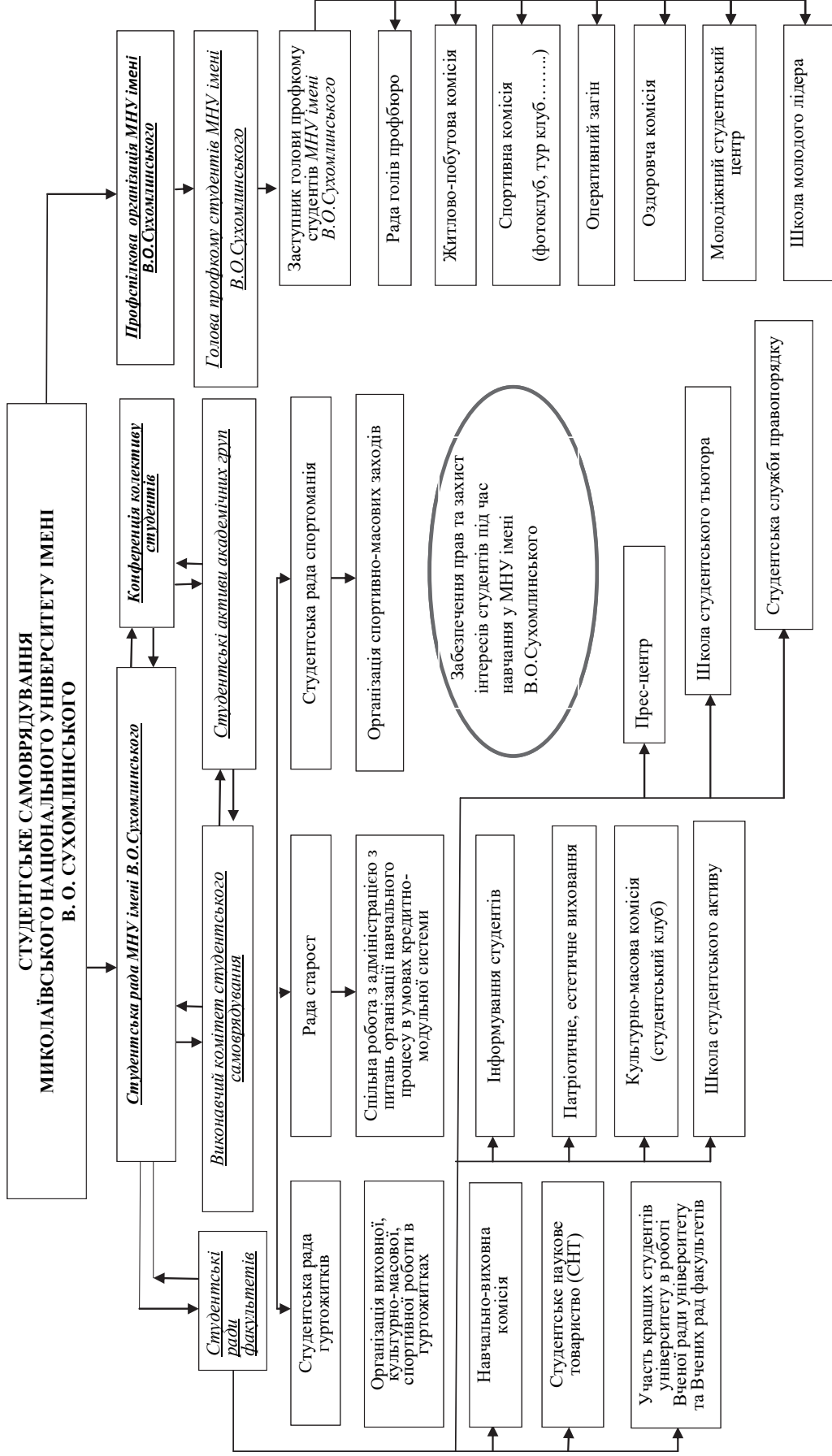

Рис. 1.1. Структура студентського самоврядування Миколайівського національного університету імені В.О.Сухомлинського

У педагогічному експерименті брали участь студенти п'яти закладів вищої освіти. Усього було залучено 375 студенти: 188 осіб склали контрольну групу (КГ), 187 осіб – експериментальну (ЕГ). Обсяг вибірки (кількість студентів експериментальної та контрольної груп) забезпечує репрезентативність одержаних даних.

Розподіл студентів на контрольну та експериментальну групи в університетах висвітлено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Розподіл студентів на контрольну та експериментальну групи в університетах

№ п/п	Назва університету	Кількість студентів	
		КГ	ЕГ
1	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	42	44
2	Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського	33	33
3	Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського	58	56
4	Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»	25	29
5	Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»	30	25
Всього		188	187

Виокремимо критерії та показники сформованості громадянської активності студентів університету.

Педагоги В. Галузьяк, М. Сметанський, В. Шахов [75], І. Подласий [208] за спрямованістю, способом і місцем застосування, умовно поділяють критерії вихованості особистості на дві групи: 1) пов'язані з виявом результатів виховання у зовнішній формі – судженнями, оцінками, вчинками, діями особистості; 2) пов'язані з явищами, прихованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, поглядами, орієнтаціями.

Умовно визначені критерії слугують зразком для порівняння з реальними результатами. Об'єктивні фактори визначення критеріїв і показників у педагогічному дослідженні опрацьовували педагоги Ю. Бабанський [20], Г. Балл [21] та інші. Виокремлення критеріїв дає змогу оцінити якість і рівень сформованості досліджуваних об'єктів. Ученими описані характеристики критеріїв: об'єктивність (результати мають відповідати педагогічному явищу), унікальність (не повинно бути взаємопересічних критеріїв і їх показників), повнота (повинні охоплювати найбільш значні й стійкі сторони педагогічного явища), надійність (має бути достовірний результат у різних умовах) і зрозумілість (усі експерти мають однозначно тлумачити критерії та їх показники). Показник є компонентом критерію, типовим і конкретним проявом однієї із суттєвих сторін певної якості особистості або явища.

Зокрема, визначити рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів дає змогу спонукальний критерій, когнітивно-інформаційного – гносеологічний, операційно-діяльнісного – поведінковий, а результативно-рефлексійного – творчорозвивальний критерій. За кожним з критеріїв громадянська активність має чотири рівні сформованості: недостатній, початковий, достатній та високий.

Показники критеріїв представлено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

**Критерії та показники сформованості громадянської активності
студентів університету**

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>	<i>Інструментарій дослідження</i>
Спонукальний	Наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності	Методика «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана) (Додаток А); б) Методика виявлення мотивації досягнень (Ю. Орлов) (Додаток Б); в) методика «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. І. Ільїна) (Додаток В)
Гносеологічний	Знання про громадську відповідальність, усвідомленість знань про громадянську відповідальність	а) авторська анкета «Дослідження знань студентів про громадянську відповідальність» (Додаток Г), твір-роздум «Громадянська відповідальність: що це для мене?»;
Поведінковий	Здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії і дії команди	а) методика «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. В. Синявський, Б. О. Федоришин» (Додаток Д); б) опитувальник «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттер) (Додаток Е)
Творчо-розвивальний	Наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності; самооцінки рівня сформованості громадянських якостей	А) методика «Самооцінка особистості» (Додаток Ж); б) методика «Дерево» (Додаток И); в) тест «Визначення рівня сформованості громадянських якостей особистості» О. І. Тимчишин (Додаток К)

Згідно з критеріями було визначено рівні сформованості громадянської активності студентів університету. В основу методики дослідно-експериментальної роботи покладено критеріально-рівневий підхід, що дав змогу на основі підходів відомих науковців (Г. Гревцевої, В. Краєвського, А. Маркової, Н. Морзе та інших), визначити *рівні громадянської активності студентів університету*.

Для недостатнього рівня характерним є відсутність: інтересу до громадської роботи та майбутньої професійної діяльності, бажання брати участь у житті студентської спільноти та суспільства; прагнення до суспільно корисної діяльності, спрямованої на зміцнення наявного у соціумі суспільно-політичного порядку. Уявлення про завдання і зміст громадянської діяльності фрагментарне, соціально-психологічні, економічні, політичні, правові знання, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації неповні та формальні; повага: до прав і свобод людини, людської гідності, інститутів громадянського суспільства, норм і правил сучасної демократії не спостерігається. Наявні окремі громадянські якості й здібності, однак відсутнє бажання їх удосконалювати. Громадянські цінності не є провідними в ієрархії ціннісних орієнтацій. Уміння здійснювати соціально-перетворювальну діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції, вміння брати на себе відповідальність, робити усвідомлений вибір, приймати рішення, спрямовані на покращення життєдіяльності студентської громади відсутні. Уміння критично оцінювати власні вчинки, аналізувати та прогнозувати результативність власних дій не сформовані. Відсутність вміння висловлювати, обґрунтовувати, відстоювати в усній та письмовій формах власну думку про суспільну проблему, подію, явище.

Для студентів *початкового рівня* інтерес до громадської роботи носить вибіркового характер, під час прийняття рішення про участь у громадській діяльності пріоритетом є власна користь; інтерес до майбутньої професійної

діяльності відсутній. Уявлення про завдання і зміст громадянської діяльності носять поверховий характер, соціально-психологічні, економічні, політичні, правові знання, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації неповні, проте наявна повага: до прав і свобод людини, людської гідності, інститутів громадянського суспільства, норм і правил сучасної демократії. Наявні окремі громадянські якості, однак відсутнє бажання їх удосконалювати. Уміння здійснювати соціально-перетворюючу діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції, вміння брати на себе відповідальність, робити усвідомлений вибір, приймати рішення, спрямовані на покращення життєдіяльності студентської громади сформовані недостатньо, внаслідок відсутності досвіду в таких видах діяльності. Уміння критично оцінювати власні вчинки, аналізувати та прогнозувати результативність власних дій не сформовані. У висловлюванні, обґрунтуванні та відстоюванні власної думки про суспільну проблему, подію, явище демонструють байдужу позицію.

Достатній рівень громадянської активності характеризується наявністю у студента інтересу до громадської роботи та майбутньої професійної діяльності. Уявлення про завдання і зміст громадянської діяльності сформовані, соціально-психологічні, економічні, політичні, правові знання, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації є повними та ґрунтовними, знання про обов'язки молодої людини як студента і громадянина, усвідомлені; наявна повага: до прав і свобод людини, людської гідності, інститутів громадянського суспільства, норм і правил сучасної демократії. Громадянські якості сформовані, проте спостерігається відсутність ініціативності. Також сформовані уміння здійснювати соціально-перетворювальну діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції, проте відзначається відсутність самостійності у прийнятті рішень та вміння брати на себе відповідальність, робити усвідомлений вибір, приймати рішення, спрямовані на покращення життєдіяльності студентської громади. Уміння критично

оцінювати власні вчинки, аналізувати та прогнозувати результативність власних дій сформовані недостатньо. У висловлюванні, обґрунтуванні та відстоюванні власної думки щодо суспільної проблеми, події характерна переконливістю.

Високий рівень громадянської активності характеризується наявністю у студента стійкого інтересу до громадської роботи та майбутньої професійної діяльності, сформованими уявленнями про завдання і зміст громадянської діяльності. Соціально-психологічні, економічні, політичні, правові знання, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації, права та обов'язки молодої людини як студента і громадянина, є повними, ґрунтовними та міцними, наявна повага: до прав і свобод людини, людської гідності, інститутів громадянського суспільства, норм і правил сучасної демократії. Студент високого рівня громадянської активності вирізняється стійкою самоактуалізацією до громадянської самоосвіти, самовиховання; розвинутою громадянською зрілістю й активною громадянською позицією, міцністю світоглядних переконань про мету і завдання громадянської діяльності. Прояв громадянських якостей характеризується постійністю, спостерігається ініціативність у плануванні, організації та проведенні заходів, спрямованих на покращення життєдіяльності студентської громади. Також сформовані уміння самостійно здійснювати соціально-перетворюювальну діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції. Уміння критично оцінювати власні вчинки, аналізувати та прогнозувати результативність власних дій сформовані на достатньому рівні.

Характеристику рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента громадянської активності студентів університету представлено у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Характеристика та рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента громадянської активності студентів університету

Рівні сформованості	Характеристика
Недостатній	Суспільно значущі мотиви не є пріоритетними. Не усвідомлюється необхідність у переорієнтації мотивів діяльності з домінантою суспільно значущих – пріоритетними є вузькі особистісні. Професійна спрямованість у стадії формування
Початковий	Суспільно значущі мотиви також не є пріоритетними, проте спостерігаються епізодичні прояви зацікавлення студентським життям
Достатній	Наявна позитивна мотивація до здійснення суспільно корисної діяльності та спостерігається стійка професійна спрямованість. Відсутня ініціативність у вирішенні проблем студентської групи
Високий	Наявні стійка позитивна мотивація, ініціативність та творчий підхід у вирішенні в межах студентської групи чи спільноти. Спостерігається стійка потреба у здійсненні суспільно корисної діяльності

Таблиця 1.5

Характеристика та рівні сформованості когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету

Рівні сформованості	Характеристика
Недостатній	Має поверхневі знання про обов'язки молодої людини як студента і громадянина, та знання культурних та історичних досягнень народу України та світової цивілізації; відсутня повага до прав і свобод інших людей; провідним є потребнісний підхід до суспільних цінностей
Початковий	Наявні знання про права та обов'язки студента та громадянина, однак відсутня повага до прав і свобод інших людей, переважає потребнісний підхід до суспільних цінностей
Достатній	Наявні міцні знання про права та обов'язки студента та громадянина, наявна повага до прав і свобод інших людей
Високий	Наявні міцні та ґрунтовні знання про права та обов'язки студента та громадянина, державний устрій України та інших країн, наявна повага до прав і свобод інших людей, присутня ініціативність у громадській діяльності

Змістове наповнення рівнів когнітивно-інформаційного компонента громадянської активності представлено у таблиці 1.5, а операційно-діяльнісного та результативно-рефлексійного компонентів у таблиці 1.6 та 1.7 відповідно.

Таблиця 1.6

Характеристика та рівні сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету

Рівні сформованості	Характеристика
Недостатній	Відмовляється від виконання завдань або відразу, або ж після перших труднощів. Виконувані дії не усвідомлені; спостерігається невміння проводити аналіз та самоаналіз діяльності, бідність засобів, що обираються, невміння вирішувати та визначати перспективи діяльності, потреба у постійному управлінні з боку викладача
Початковий	Пропоновані викладачем завдання виконує в повному обсязі, проте без ініціативи та ентузіазму; діяльність має репродуктивний характер. Виконує завдання лише за наявності особистісно значущого стимулу (бали для рейтингу чи оцінка), постійних консультацій та контролю викладача чи члена СС. Виконувані дії частково усвідомлені, діяльність носить репродуктивний характер, цілеспрямованість дій нестійка, проведення самоаналізу діяльності поверхове, слабе вбачання перспективи
Достатній	Дії цілеспрямовані й результативні, характеризуються усвідомленістю, раціональним їхнім виконанням, з урахуванням специфіки отриманого завдання, діяльність епізодично носить пошуковий характер. Виконувані дії частково усвідомлені, проте цілеспрямованість дій нестійка, спостерігається проведення самоаналізу діяльності, поверхове вбачання перспективи
Високий	Дії цілеспрямовані й результативні, характеризуються усвідомленістю. Наявне прогнозування результату і наслідків, раціональне виконання дій, діяльність повністю ініційована та носить творчий характер. Характеризується вмінням ефективно взаємодіяти навіть із незнайомими людьми в нових ситуаціях та самостійно здійснювати вибір найефективнішої форми комбінування методів і засобів для розв'язання практичних завдань

Таблиця 1.7

**Характеристика та рівні сформованості результативно-
рефлексійного компоненту громадянської активності студентів
університету**

Рівні сформованості	Характеристика
Недостатній	Відсутня здатність до самоаналізу навчальної діяльності (оскільки суспільно корисна діяльність відсутня)
Початковий	Наявність фрагментарного самоаналізу та самооцінки суспільно корисної та навчальної діяльності; відсутнє адекватне сприйняття критики з боку студентів
Достатній	Наявні самоаналіз та самооцінка у сфері власних вчинків та їхніх наслідків для інших людей, а також планування у сфері самовдосконалення
Високий	Висока здатність до детального самоаналізу суспільно значущої діяльності та високий рівень вимогливості до себе; стійка потреба до постійного самовдосконалення; здатність конструктивно сприймати критику

Основними завданнями констатувального етапу педагогічного експерименту, що проводився у 2015–2016 н. р. були:

- визначення початкового рівня сформованості громадянської активності студентів університету;
- аналіз даних проведеного діагностичного дослідження;
- виявлення чинників, що впливають на рівень громадянської активності студентів університету;
- з'ясування доцільності впровадження у роботу органів студентського самоврядування педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету.

На констатувальному етапі дослідження здійснювався також підбір експериментальної та контрольної груп студентів. До складу експериментальної групи, що налічувала 188 осіб, увійшли студенти

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Факультету іноземної філології, спеціальність: «Мова і література (англійська, німецька та зарубіжна література), освітня програма – 035.041 Германські мови та література, перша мова – англійська, друга мова – німецька. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, навчально-наукового гуманітарного інституту спеціальності: 231 «Соціальна робота», освітня програма – «Соціальна робота», 053 «Психологія», освітня програма – «Психологія», навчально-наукового інституту філології та журналістики спеціальності: 014 «Середня освіта» (мова і література – (англійська), освітня програма – «Середня освіта» (мова і література – (англійська), спеціальність: 061 Журналістика, освітня програма – Журналістика, спеціальність: 035 «Філологія» (Германські мови і літератури (переклад включно) англійська, освітня програма – «Філологія» (Германські мови і літератури (переклад включно) англійська, загальноузівська кафедра фізичного виховання, спорту та здоров'я людини, спеціальності: 017» Фізична культура і спорт», освітня програма – «Фізична культура і спорт», спеціальність: 227 «Фізична терапія, ерготерапія», освітня програма – «Фізична терапія, ерготерапія»; Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”» факультету права та соціально-освітніх технологій спеціальності: 016 «Спеціальна освіта», освітня програма – «Спеціальна освіта», 053 «Психологія», освітня програма – «Психологія», 227 «Фізична терапія, ерготерапія», освітня програма – «Фізична терапія, ерготерапія», 06 »Журналістика», освітня програма – «Журналістика», 231 «Соціальна робота», освітня програма – «Соціальна робота», факультету економіки, підприємництва та інформаційних технологій, спеціальності: 051 «Економіка», освітня програма – «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», освітня програма – «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», освітня програма – «Фінанси, банківська справа та страхування», 241 «Готельно-ресторана справа», освітня програма –

«Готельно-ресторана справа»; Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського факультету фізичної культури та спорту спеціальності – 014.11 «Середня освіта» (Фізична культура), освітня програма – Фізична культура, спортивно-масова робота та туризм, спеціальність: 017 «Фізична культура і спорт», освітня програма – тренер з видів спорту. Факультету дошкільної та початкової освіти спеціальності: 012 «Дошкільна освіта», освітня програма – дошкільна освіта, 013 «Початкова освіта», освітня програма – «Початкова освіта», історичний факультет, спеціальність: 014.03 «Середня освіта (Історія)», освітня програма – «Середня освіта (Історія, правознавство)»; Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» факультету фізичного виховання спеціальності: 227 «Фізична терапія, ерготерапія», освітня програма - 227 «Фізична терапія, ерготерапія», 014.05 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)», педагогічний факультет спеціальності: «Дошкільна освіта», освітня програма – 012 «Дошкільна освіта», «Психологія», освітня програма – 053 Психологія, спеціальність «Соціальна робота», освітня програма – 231 Соціальна робота.

До контрольної групи, кількістю 187 осіб, увійшли студенти тих самих університетів та спеціальностей. У процесі поділу студентів на контрольну та експериментальну групи, було дотримано принципу вирівнювання умов, тобто для студентів контрольних та експериментальних груп однаковими були: курси (2–4), спеціальність, викладачі. Відрізнялися студенти лише участю у студентському самоврядуванні – до органів самоврядування входили студенти експериментальних груп.

Програма констатувального етапу експерименту передбачала як цілісне вивчення сформованості громадянської активності студентів університету, так і його основних компонентів, математичну обробку результатів та їх узагальнення.

У контексті цього, доречно розглянути результати діагностики компонентів громадянської активності студентів університету. Рівні кожного

з компонентів визначалися на основі діагностичного інструментарію, зазначеного у таблиці 1.3.

З'ясувати рівень мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету за спонукальним критерієм дали змогу такі методики: «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана) (Додаток А); «Методика виявлення мотивації досягнень» (Ю. Орлов) (Додаток Б); «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. І. Ільїна) (Додаток В).

Обираючи опитувальник «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана), було зосереджено увагу на тому, що високий рівень мотивації до успіху свідчить про прагнення людини до конструктивної діяльності. Зазвичай, такі люди упевнені в собі, відповідальні, ініціативні й активні. Їх вирізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість. Зазначені якості є необхідними також і під час суспільно значущої діяльності, що може свідчити про високий рівень їх громадянської активності. За наявності мотивації до невдачі, активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осуду, покарання. Починаючи справу, людина вже боїться можливого провалу, думає про шляхи його уникнення, а не про способи досягнення. Люди, мотивовані до невдачі, зазвичай характеризуються підвищеною тривожністю, низькою упевненістю у власних силах. Прагнуть уникати відповідальних завдань, а в умовах ухвалення відповідальних рішень, можуть впадати в стан, що близький до панічного. Ситуативна тривожність у них у такому разі, стає надзвичайно високою. Зрозуміло, що досягти успіхів у громадській діяльності людина з мотивацією до невдачі не може.

У контексті цього питання, адаптовано шкалу визначення рівня мотивації досягнень відповідно до встановлених рівнів громадянської активності студентів університету, зокрема:

– *1–7 балів* (діагностується мотивація до невдачі (страх невдачі) – недостатній рівень громадянської активності студентів;

– 8–13 балів (мотиваційний полюс яскраво не виражений. При цьому можна вважати, що 8, 9, 10, 11 балів свідчать про певну тенденцію мотивації до невдачі – початковий рівень громадянської активності, а 12,13 – тенденцію до успіху (достатній рівень громадянської активності);

– 14-20 балів (діагностується мотивація до успіху (надія на успіх) – високий рівень громадянської активності.

Результати діагностики показника стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей на початку експерименту (за опитувальником «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана) можна бачити в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Результати діагностики показника стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей на початку експерименту (за опитувальником «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана) (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	45	23,9	94	50	35	18,6	14	7,4
ЕГ	43	23	96	51,3	35	18,7	13	7

Шкалу визначення рівня мотивації досягнень (Ю. Орлов) (Додаток Б) адаптовано відповідно до визначених рівнів громадянської активності студентів університету у такий спосіб: найнижчий та низький рівень мотивації досягнень відповідають недостатньому рівню громадянської активності студентів університету, середній рівень – початковому рівню громадянської активності, вищий середнього – достатньому, високий рівень мотивації досягнень – високому рівню громадянської активності. Результати представлено в таблиці 1.9.

Таблиця 1.9

Результати діагностики наявності у студентів університету мотиву досягнення на початку експерименту (за методикою визначення рівня мотивації досягнень (Ю. Орлов) (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	42	22,3	98	52,1	37	19,7	11	5,9
ЕГ	41	21,9	97	51,9	35	18,7	14	7,5

Однією зі сфер, у якій нинішні студенти будуть корисні суспільству, є, безперечно, їхня майбутня професія. На результативність опанування фаху впливає мотивація діяльності. Упродовж власної педагогічної діяльності було помічено факт, що студенти, які свідомо підходять до вибору професії, не лише більш ефективно оволодівають компетентностями в ході навчального процесу, але і надзвичайно потужно працюють над самовдосконаленням, розуміючи, що користь суспільству у майбутньому зможуть принести лише у тому разі, коли будуть фахівцями високого рівня, тобто матимуть широкий соціальний мотив.

Під час опитувань та спостережень у ході констатувального етапу педагогічного експерименту, було враховано фундаментальні положення діяльнісного підходу (насамперед принцип єдності свідомості й діяльності та особистісний принцип), у межах якого особистість розглядається як система, атрибутивними характеристиками якої вважаються активність, спрямованість, наявність глибинних смислових утворень, розвинена самосвідомість, а її основними структурними компонентами – потреби, установки, інтереси, ідеали, спрямованості («чого людина хоче»), здібності, обдарованість («що людина може») і

характер («ким вона є») (С. Л. Рубінштейн); психічні процеси, котрі в ході руху індивіда у системі суспільних відносин, перетворилися у властивості його особистості (Б. Г. Ананьєв); відносно стійка конфігурація головних, ієрархізованих мотиваційних ліній (М. О. Леонт'єв).

Незважаючи на значну кількість проведених фундаментальних досліджень, теоретичної визначеності та однозначності поглядів на феномен, мотивації й досі не існує. У психоаналітичних теоріях фундаментальними мотиваційними чинниками поведінки є вроджені неусвідомлювані інстинкти (З. Фройд), прагнення до переваги та соціальний інтерес (А. Адлер); потреби в подоланні ідентичності, установленні зв'язків, відданості (Е. Фромм); прагнення до его-ідентичності (Е. Еріксон). У біхевіористичних теоріях мотивації акцент у детермінації поведінки робиться на зовнішньому підкріпленні – позитивних (нагороди, заохочення) або негативних (покарання) наслідках, котрі стежать за виконанням певного поведінкового акту та є його основним ініціатором та регулятором (Б. Ф. Скіннер). У гуманістичних теоріях мотивації основним джерелом людської діяльності розглядаються потреба в самоактуалізації (А. Маслоу); прагнення бути відкритим світу (досвіду, переживанням), потреба у творчості, віра у власні сили, здатність зробити вільний вибір та взяти на себе відповідальність за нього (К. Роджерс). Гуманістичний підхід до мотивації людини у певний спосіб, зумовив появу теорії внутрішньої мотивації, які ґрунтуються на положенні про те, що поведінка визначається потребами в самодетермінації та компетентності. Психодіагностичний метод реалізується у трьох основних діагностичних підходах – об'єктивному (діагностика здійснюється на основі успішності, результативності та/або способу, особливостей виконання діяльності), суб'єктивному (діагностика здійснюється на основі повідомлених досліджуваним даних про себе, самооцінювання особливостей власної особистості або поведінки в тих чи інших ситуаціях)

та проєктивному (діагностика здійснюється на основі аналізу взаємодії із зовнішньо нейтральним, який через свою невизначеність та слабку структурованість, стає об'єктом проєкції), котрі майже вичерпують розмаїття відомих дослідницьких методик.

Громадянська активність – це якість, яка характеризується постійністю, тобто людина із сформованою громадянською активністю усвідомлює, що передусім, вона сама відповідальна за своє життя загалом і за рівень професійної компетентності, зокрема. Визначити стан сформованості показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності допомогла методика «Мотивація навчання у ВНЗ» (Т. І. Ільїна), що спрямована на виявлення прагнення до отримання знань, допитливість, спрямованість на оволодіння професійними знаннями та формування професійно важливих особистісних якостей (і громадянської активності, зокрема), зорієнтованість на зовнішнє формальне засвоєння знань. Опитувальник складається із 50 тверджень, які утворюють відповідні 3 шкали: мотивація отримання знань, мотивація оволодіння майбутньою професією та мотивація отримання диплома (Додаток В).

Результати виявлення показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності за методикою «Мотивація навчання у ВНЗ» представлено в таблиці 1.10.

Таблиця 1.10

Результати дослідження показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності на початку експерименту (за методикою «Мотивація навчання у ВНЗ») (в абсолютних числах, %)

Мотиваційна шкала методики «Мотивація навчання у ВНЗ»	Рівні сформованості							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Мотивація одержання знань (КГ)	18	9,6	27	14,4	84	44,7	59	31,4
Мотивація одержання знань (ЕГ)	20	10,7	25	13,4	79	42,2	63	33,7
Мотивація оволодіння майбутньою професією (КГ)	34	18,1	86	45,7	38	20,2	30	16
Мотивація оволодіння майбутньою професією (ЕГ)	36	19,3	81	43,3	40	21,4	30	16
Мотивація отримання диплома (КГ)	124	66	44	23,4	12	6,4	8	4,3
Мотивація отримання диплома (ЕГ)	126	67	41	21,9	13	7	7	3,7

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати, що пріоритетну мотивацію одержання знань мають студенти високого рівня (59 осіб, що складає 31,4 % у контрольних групах, та 63 особи, що складає 33,7 % в експериментальних групах); мотивацію оволодіння майбутньою професією мають переважно студенти достатнього рівня (86 осіб – 45,7 %)

контрольних груп та 81 особа (43,3 %) експериментальних груп, а мотивацію одержання диплома переважно студенти недостатнього та початкового рівня громадянської активності (124 особи в контрольних групах (66 %) та 126 осіб в експериментальних групах (67 %) (табл. 1.9).

Тобто, порівнюючи результати, подані в таблицях 1.8, 1.9 та 1.10, очевидно, що найбільш сформованим виявився показник ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності (визначався за допомогою методики «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. І. Ільїна) (Додаток В), а найменше сформованим – показник стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей (визначався за допомогою методики (Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана) (Додаток А). Такий результат був очікуваним, оскільки, як свідчить досвід та низка досліджень [15; 19; 137; 138], особистісні мотиви виявляються пріоритетними порівняно із суспільно значущими для більшості студентської молоді.

Узагальнені результати визначення рівнів мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету за спонукальним критерієм представлено в таблиці 1.11, та наочно – на рисунку 1.2.

Таблиця 1.11

Результати діагностики на визначення рівнів мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету на початку експерименту (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	43	22,9	97	51,6	34	18,6	13	6,9
ЕГ	44	23,5	95	50,8	35	18,7	14	7,0

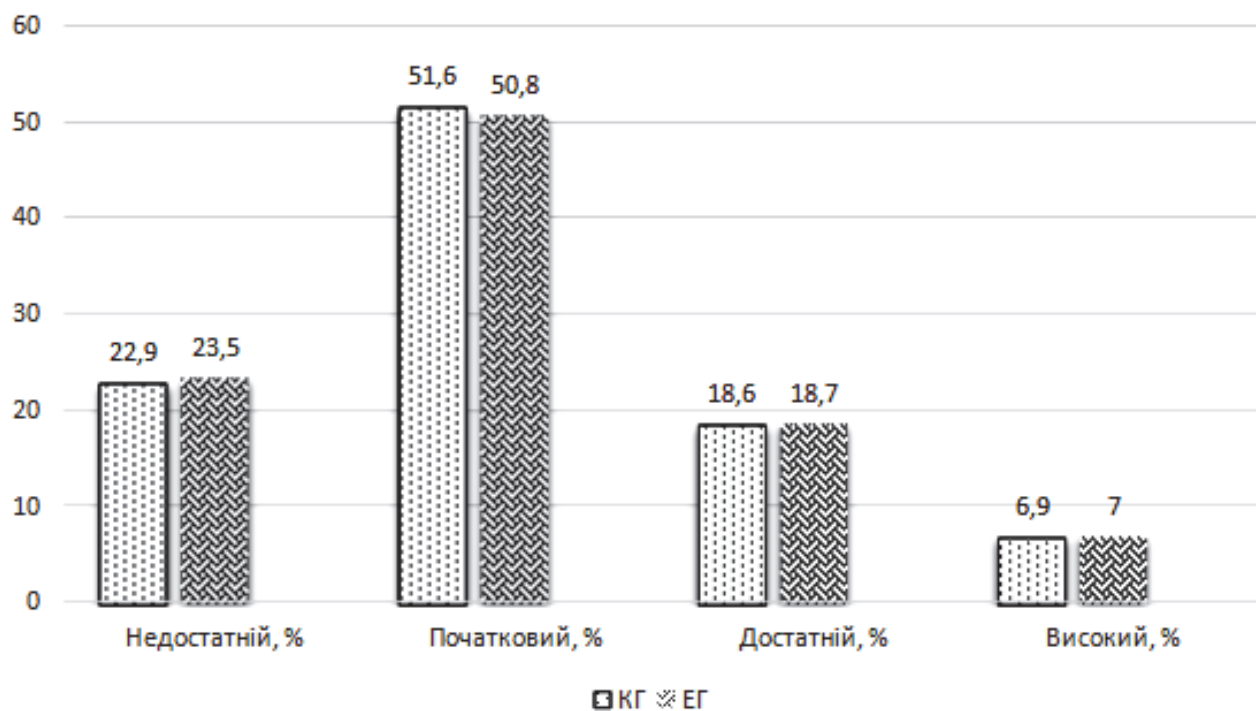

Рис. 1.2 Сформованість мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету на початку експерименту (%)

Рівень когнітивно-інформаційного компонента громадянської активності студентів університету за гносеологічним критерієм з'ясувався на основі розробленої анкети «Дослідження знань студентів про громадянську відповідальність» (Додаток Г), за допомогою якої вимірювався рівень знань студентів про громадянську відповідальність та твору-роздуму «Громадянська відповідальність: що це для мене?», на підставі якого формулювалися висновки стосовно усвідомленості студентами цих знань. Проаналізуємо результати діагностики. Про те, як розподілилися відповіді респондентів на перше запитання анкети: «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?», відображено в таблиці 1.12 та на рис. 1.3.

Таблиця 1.12

Відповіді респондентів на запитання анкети «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?»

Варіант відповіді	осіб	%
Постійно стежу за політичним життям в Україні	38	10,1
Стежу за головними подіями в політичному житті	61	16,3
Інтерес до політичного життя проявляю дуже рідко	124	33,1
Взагалі не цікавлюся політикою	127	33,9
Важко відповісти	25	6,7

Рис. 1.3 Розподіл відповідей студентів на перше запитання анкети

Аналіз результатів анкетування дає підстави стверджувати, що кількість активних молодих людей, які цікавляться політичними процесами в Україні (10,1 % та 16,3 %), є недостатньою для розвитку та процвітання країни. Діаграма показує, що понад третина студентів (33,8 %) взагалі не цікавляться політичними процесами в Україні. Для з'ясування причин такого стану, студентам було запропоновано таке запитання: «Чому Вас не цікавить політичне життя країни?». Результати представлено в таблиці 1.13 та на рисунку 1.4.

Таблиця 1.13

Відповіді респондентів на запитання анкети «Чому Вас не цікавить політичне життя країни?»

Варіант відповіді	%
Не довіряю політикам та владі	44,1
Від мене все одно нічого не залежить	34,5
Я нічого у цьому не розумію	33,1
Через недовіру до наявної інформації	17,9
Через відсутність достовірної інформації	12,7
Маю більш серйозні проблеми	38,2
Важко відповісти	5,4

Відповідаючи на це запитання, респонденти могли обирати декілька відповідей, тому сума не дорівнює 100 %. На це запитання відповідали лише студенти, які не обрали варіанти: «Постійно стежу за політичним життям в Україні» та «Стежу за головними подіями в політичному житті». Це склало 73,6 % або 276 студентів.

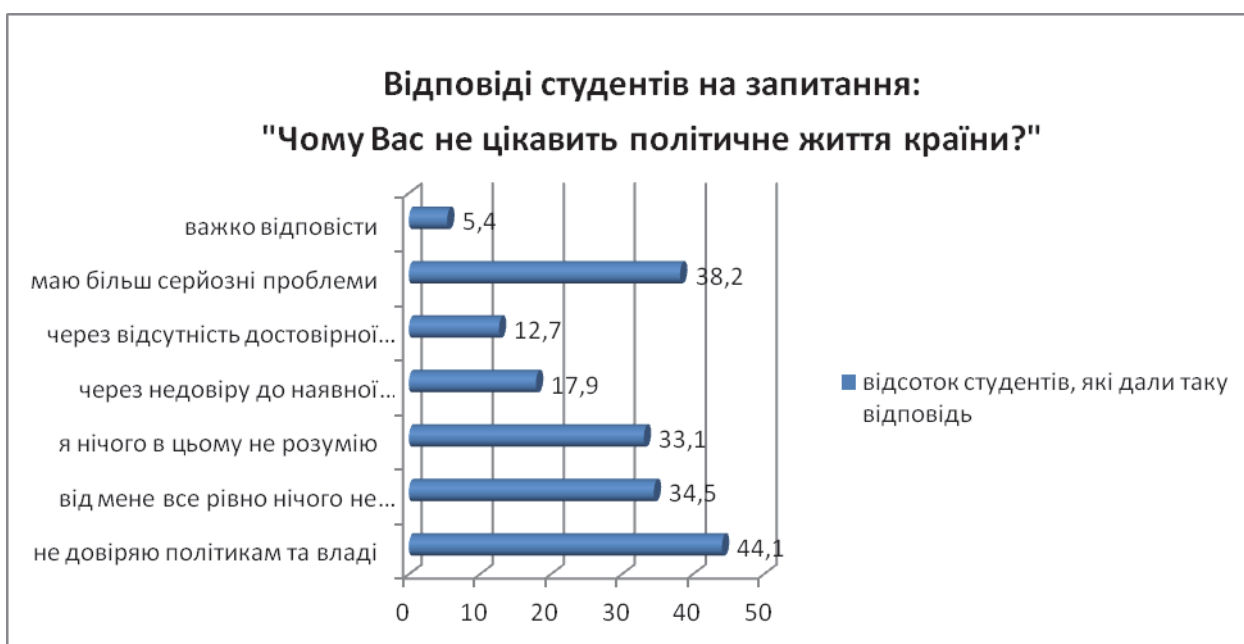

Рис. 1.4 Розподіл відповідей студентів на друге запитання анкети

Аналізуючи відповіді студентів на це запитання, можна стверджувати, що варіанти «Від мене все одно нічого не залежить», «Я нічого в цьому не розумію» та «Маю більш серйозні проблеми» свідчать про пасивну громадянську позицію. Кількісні показники – 34,5 %, 33,1 % та 38,2 % виявляють відсутність активної громадянської позиції у значній кількості опитаних студентів. А вибір варіанту «Від мене все одного нічого не залежить» свідчить ще й про відсутність віри в себе на наполегливості у досягненні мети.

Для з'ясування того, в яких громадських організаціях респонденти беруть участь, було запропоновано третє запитання: «У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?». Відповідаючи на це запитання, аналогічно з попереднім, респонденти могли обирати декілька відповідей, тому сума не дорівнює 100 %. Як розподілилися відповіді студентів показано в таблиці 1.14 та на рис. 1.5.

Аналогічно до двох попередніх запитань, під час відповіді на це респонденти могли обирати декілька відповідей, тому сума не дорівнює 100 %. Діаграма показує, що більшість респондентів (79,2 %) не брали участі не лише в учнівському та студентському самоврядуванні, а й в інших громадських організаціях.

Таблиця 1.14

Відповіді респондентів на запитання «У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?»

Варіант відповіді	%
Ні, я не брав участі в діяльності жодної організації	79,2
Шкільному або студентському самоврядуванню	7,4
Спортивних організаціях або організаціях, пов'язаних з проведенням дозвілля	6,3
Волонтерських організаціях	5,9
Благодійних або гуманітарних організаціях	4,7
Профспілках, професійних об'єднаннях	4,2
Діяльності організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом	3,4
Молодіжних і дитячих громадських організаціях	2,8
Об'єднаннях співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)	1,8
Організаціях з охорони навколишнього середовища	1,3
Інше	0,8

Рис. 1.5 Розподіл відповідей студентів на третє запитання анкети

У контексті цього дослідження було важливо дізнатися причини відсутності у студентів бажання брати участь у самоврядуванні. Тому й було запропоновано такі два запитання: «Що слугувало причиною, що Ви не брали участі у шкільному або студентському самоврядуванні» та «Що спонукало Вас до участі у шкільному або студентському самоврядуванні?». Серед запропонованих варіантів респонденти могли обрати один. Як розподілилися відповіді студентів, показано в таблиці 1.15 та на рис. 1.6.

Таблиця 1.15

Відповіді респондентів на запитання «Що слугувало причиною, що Ви не брали участі у шкільному або студентському самоврядуванні»

Варіант відповіді	%
Мені не запропонували. Можливо, я б погодився (-лась)	13,2
Багато часу витрачаю на навчання	17,8
Не цікаво	38,3
Не маю вільного часу	5,9
Не бачу необхідності для себе	21,7
Важко відповісти	3,1

Рис. 1.6 Розподіл відповідей студентів на четверте запитання анкети

Для з'ясування причин, що спонукали студентів взяти участь у шкільному або студентському самоврядуванні, було запропоновано п'ять запитань: «Що спонукало Вас до участі у шкільному або студентському самоврядуванні?». Результати висвітлено в таблиці 1.16 та на рис. 1.7.

Таблиця 1.16

Відповіді респондентів на запитання «Що спонукало Вас до участі у шкільному або студентському самоврядуванні?»

Варіант відповіді	%
Мені подобається впливати на учнівське (студентське) життя	33,2
Цікаво бути в оточенні однодумців, знайомитися з новими людьми	27,1
Маю змогу розвивати свої здібності та таланти	19,5
Така діяльність подобається більше, ніж навчання	16,8
Інше	2,6
Важко відповісти	0,8

Рис. 1.7 Розподіл відповідей студентів на п'ять запитань анкети

Шостим було запитання: «Які з поданих проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?» Результати представлено в таблиці 1.17 та на рисунку 1.8.

Для того, щоб з'ясувати рівень знань студентів про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні, було запропоновано останнє запитання анкети: «Чи знаєте Ви про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні?». Результати представлено в таблиці 1.18 та на рисунку 1.9.

Таблиця 1.17

Відповіді респондентів на запитання «Які з поданих проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?»

Варіант відповіді	%
Підвищення цін, тарифів, зниження доходу	36,2
Порушення прав людини	34,4
Проблеми у сфері охорони здоров'я	26,3
Екологічні проблеми	21,9
Проблеми в житловій сфері	18,7
Порушення прав роботодавцем	12,4
Порушення у сфері територіальної цілісності	11,8
Порушення у сфері жорстокого поводження з тваринами	10,3
Проблеми у сфері освіти	8,8
Порушення у сфері прав учасників АТО	7,3
Нічого	1,6

Рис. 1.8 Розподіл відповідей студентів на шосте запитання анкети

Таблиця 1.18

Відповіді респондентів на запитання «Чи знаєте Ви про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні?»

Варіант відповіді	%
Я є активним членом громадської організації	5,2
Іноді беру участь	3,4
Зараз я не є членом громадської організації, а раніше брав (-ла) участь	2,3
Тільки знаю, що вони існують; участі не брав (-ла)	48,7
Ні, не знаю	40,0
Важко відповісти	0,4

Рис. 1.9 Розподіл відповідей студентів на сьоме запитання анкети

Рисунок 1.9 свідчить, що лише незначна частина опитаних студентів натомість більшість студентів узагалі не знайомі з діяльністю дитячих і молодіжних громадських організацій (40 % респондентів) та лише знають про їх існування (48,7 % опитаних).

Узагальнені дані анкетування подано в таблиці 1.19.

Таблиця 1.19

Результати анкетування щодо виявлення рівня громадянських знань студентів університету (за авторською анкетною «Дослідження знань студентів про громадянськість») (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	36	20,5	104	57,3	38	17,8	14	4,4
ЕГ	36	19,1	107	56,3	37	19,6	10	5,0

Для виявлення глибини розуміння студентами сутності поняття «громадянська відповідальність», що становить основу громадянської активності особистості, було запропоновано написати твір-роздум на тему: «Громадянська відповідальність: що це для мене?» Відповіді аналізувалися за наявністю та усвідомленістю розкриття у творі характеристик громадянської відповідальності:

- усвідомлення труднощів, недоліків у суспільстві;
- патріотизм;
- національна свідомість;
- моральна культура.

Змістовна характеристика кожного з перерахованих показників оцінювалися 2, 3, 4 або 5 балами відповідно до шкали, поданої вище:

– 2 бали – недостатній рівень: нерозуміння сутності найважливіших характеристик громадянської відповідальності або негативне ставлення до тих обов'язків, які ними зумовлюються;

– 3 бали – початковий рівень: неглибоке, часткове розуміння сутності зазначених вище характеристик громадянської відповідальності;

– 4 бали – достатній рівень: активне, проте нестійке ставлення до громадських обов'язків;

– 5 балів – високий рівень: повне та глибоке розуміння сутності характеристик громадянської відповідальності, активна громадянська позиція.

Результати виявлення усвідомленості знань студентів університету про громадянську відповідальність на основі твору-роздуму «Громадянська відповідальність: що це для мене?», представлено в таблиці 1.20.

Таблиця 1.20

Результати виявлення усвідомленості знань студентів університету про громадянську відповідальність (на основі твору-роздуму «Громадянська відповідальність: що це для мене?») (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	40	19,9	110	56,5	35	18,4	9	5,2
ЕГ	36	19,5	103	55,5	35	18,9	10	6,0

Порівняння результатів, поданих в таблиці 1.19 та 1.20, засвідчує той факт, що показник знань студентів університету про громадянську відповідальність у суспільстві, що досліджувався за авторською анкетною «Дослідження знань студентів про громадянську відповідальність», виявився більш сформованим, аніж усвідомленість студентами цих знань, що досліджувався на основі аналізу твору-роздуму «Громадянська відповідальність: що це для мене?». Такий результат обумовлено тим, що знання студентів, що проходили опитування, не перейшли на вищий рівень засвоєння, а саме – на рівень усвідомлення, залишившись формальними.

Аналіз складових громадянської активності студентів університету (мотиваційно-цільового, когнітивно-інформаційного, операційно-діяльнісного, результативно-рефлексійного) показав, що їх можна виражати

не балами, а відносною величиною $F = \frac{f}{N}$, де f – загальна кількість балів,

$f = \sum_i^N f_i$; N – максимально можлива кількість балів. При цьому одержано

відносну величину в межах $0 < F < 1$. Для інтерпретації результатів обрано рівні, які використовуються у шкалі оцінювання ECTS (табл. 1.21).

Таблиця 1.21

Межі рівнів громадянської активності студентів університету

Рівень сформованості	Межі рівня
Недостатній	$F < 0,5$
Початковий	$0,5 < F \leq 0,7$
Достатній	$0,7 < F \leq 0,9$
Високий	$0,9 < F \leq 1$

Результати сформованості когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету представлено в таблиці 1.22 та наочно – на рисунку 1.10.

Таблиця 1.22

Результати сформованості когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	38	20,2	107	56,9	34	18,1	9	4,8
ЕГ	36	19,3	105	55,9	36	19,3	10	5,5

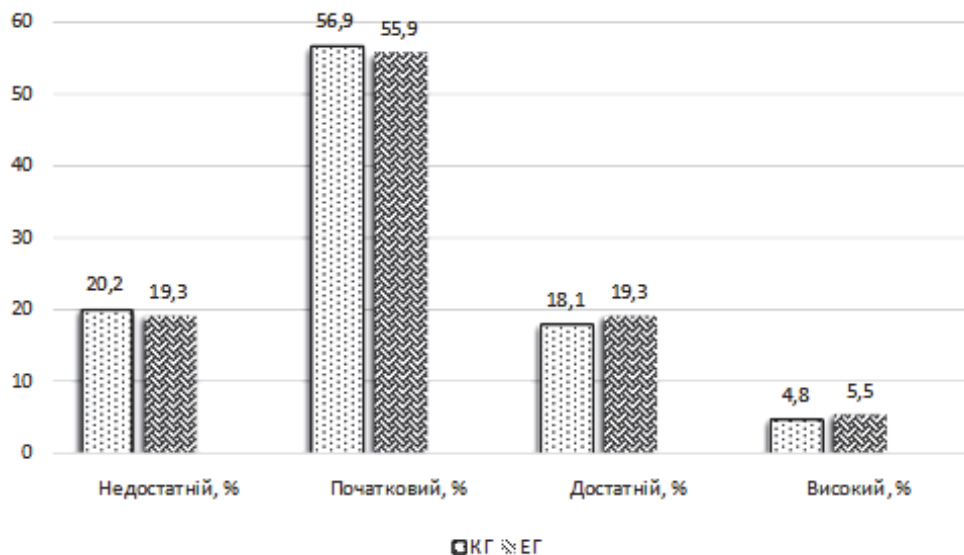

Рис. 1.10 Сформованість когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету (%)

Сформованість операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності за поведінковим критерієм визначався згідно з методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. Синявський, Б. Федоришин» (Додаток Д) та за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер) (Додаток Е), а також за допомогою спостережень у процесі виконання студентами певних громадських доручень.

Здатність до лідерства (перший показник поведінкового критерію) визначався за методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. Синявський, Б. Федоришин», а рівень розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди (другий показник поведінкового критерію) за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттер.

Шкала визначення рівня комунікативних схильностей адаптована відповідно до визначених рівнів громадянської активності студентів університету у такий спосіб: низький рівень комунікативних схильностей відповідає недостатньому рівню громадянської активності студентів університету, нижче середнього – початковому рівню громадянської

активності, середній – достатньому, високий та дуже високий рівень комунікативних схильностей – високому рівню громадянської активності. Результати представлено в таблиці 1.23.

Таблиця 1.23

Результати сформованості комунікативних схильностей студентів університету за методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. Синявський, Б. Федоришин» (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	47	25	102	54,3	29	15,4	10	5,3
ЕГ	45	24,1	104	55,6	32	17,1	6	3,2

Шкала визначення рівня організаторських схильностей за цією методикою адаптована відповідно до визначених рівнів громадянської активності студентів університету аналогічно. Результати подано в таблиці 1.24.

Таблиця 1.24

Результати сформованості організаторських схильностей студентів університету за методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. В. Синявський, Б. О. Федоришин» (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	47	24,8	102	54,1	29	15,6	10	5,5
ЕГ	45	24,3	104	55,4	32	16,9	6	3,4

Результати визначення рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди (другий показник поведінкового критерію), що здійснювався за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттер, відображено в таблиці 1.25.

Таблиця 1.25

Результати сформованості відповідальності за власні рішення, дії та дії команди за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттер (в абсолютних числах, %)

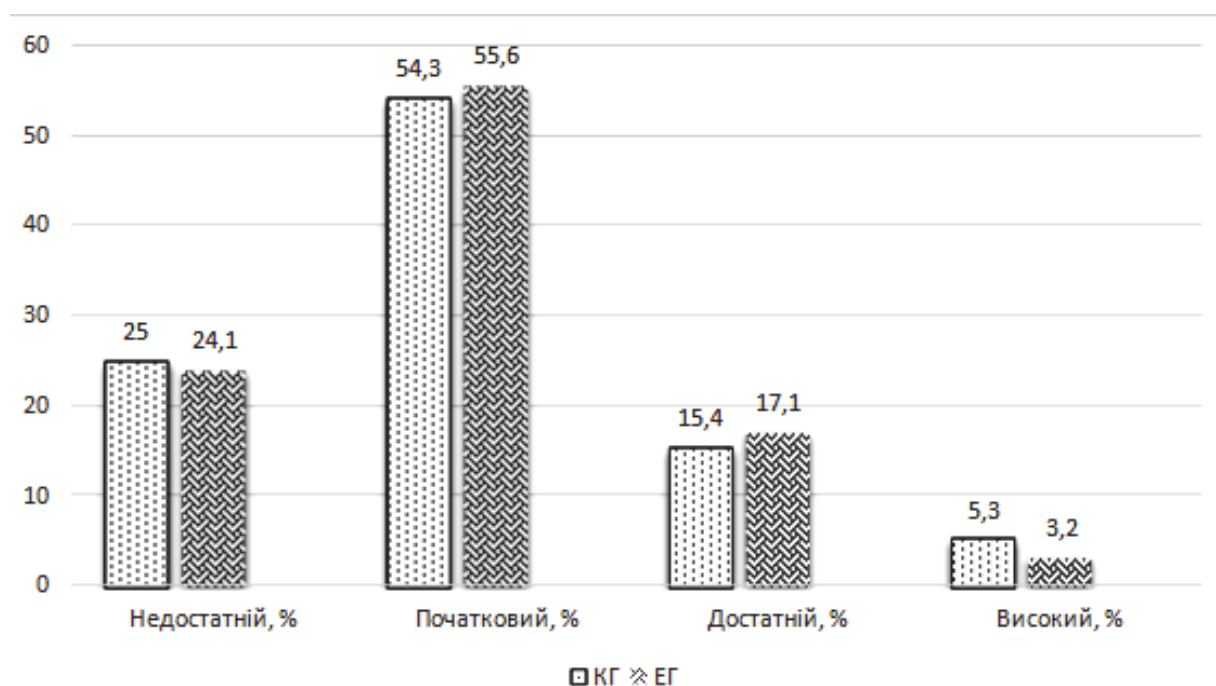
Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	47	25,2	102	54,5	29	15,2	10	5,1
ЕГ	45	24,4	104	55,4	32	16,4	6	3,8

Порівняльний аналіз даних таблиць 1.24 та 1.25 дає підстави стверджувати, що рівень розвитку комунікативних та організаторських схильностей студентів, що брали участь в опитуванні, майже не відрізняється. Якщо порівнювати результати, подані в таблицях 1.23, 1.24 та 1.25, то стає зрозумілим, що показник здатності до лідерства (що з'ясувався на основі методики «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. В. Синявський, Б. О. Федоришин») виявляється більш сформованим, аніж показник рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди.

Результати сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету за поведінковим критерієм представлено в таблиці 1.26 та наочно – на рисунку 1.11.

**Результати сформованості операційно-діяльнісного компоненту
громадянської активності студентів університету
(в абсолютних числах, %)**

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	47	25	102	54,3	29	15,4	10	4,7
ЕГ	45	23,6	104	55,9	32	17,1	6	3,2

**Рис. 1.11 Сформованість операційно-діяльнісного компоненту
громадянської активності студентів університету (%)**

Рівні сформованості результативно-рефлексійного компонента громадянської активності студентів університету за творчо-розвивальним критерієм було визначено за методикою «Самооцінка особистості» – показник наявності умінь до самопізнання (Додаток Ж), методикою «Дерево» (Додаток И) – показник здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики

результатів власної суспільно корисної діяльності та тестом «Визначення рівня сформованості громадянських якостей особистості» О. І. Тимчишин – показник самооцінки рівня сформованостей громадянських якостей (Додаток К).

Результати сформованості результативно-рефлексійного компонента громадянської активності студентів університету за творчо-розвивальним критерієм згідно зазначених методик можна бачити в таблицях 1.27, 1.28 та 1.29.

Таблиця 1.27

Результати сформованості показника наявності умінь до самопізнання (за методикою «Самооцінка особистості») (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	46	24,0	98	51,9	32	17,2	12	6,9
ЕГ	43	23,2	96	51,1	31	18,1	17	7,5

Таблиця 1.28

Результати сформованості показника здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності (за методикою «Дерево») (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	46	24,5	98	53,1	32	16	12	6,4
ЕГ	43	24	96	52,3	31	16,6	17	7

Таблиця 1.29

**Результати показника самооцінки рівня сформованостей
громадянських якостей (за тестом «Визначення рівня сформованості
громадянських якостей особистості» О. І. Тимчишин)
(в абсолютних числах, %)**

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	46	23,5	98	50,1	32	18	12	8,4
ЕГ	43	23	96	51,3	31	16,6	17	9

Порівняльний аналіз даних таблиць 1.27, 1.28 та 1.29 дає підстави стверджувати, що всі показники творчо-розвивального критерію: наявність умінь до самопізнання, здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності та самооцінки рівня сформованості громадянських якостей, є майже однаковими та недостатньо сформованими у студентів, що брали участь в опитуванні.

Результати сформованості результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету відтворено в таблиці 1.30 та наочно – на рисунку 1.12.

Таблиця 1.30

**Результати сформованості результативно-рефлексійного
компоненту громадянської активності студентів університету
(в абсолютних числах, %)**

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	46	24,5	98	52,1	32	17	12	6,4
ЕГ	43	23	96	51,3	31	16,6	17	9

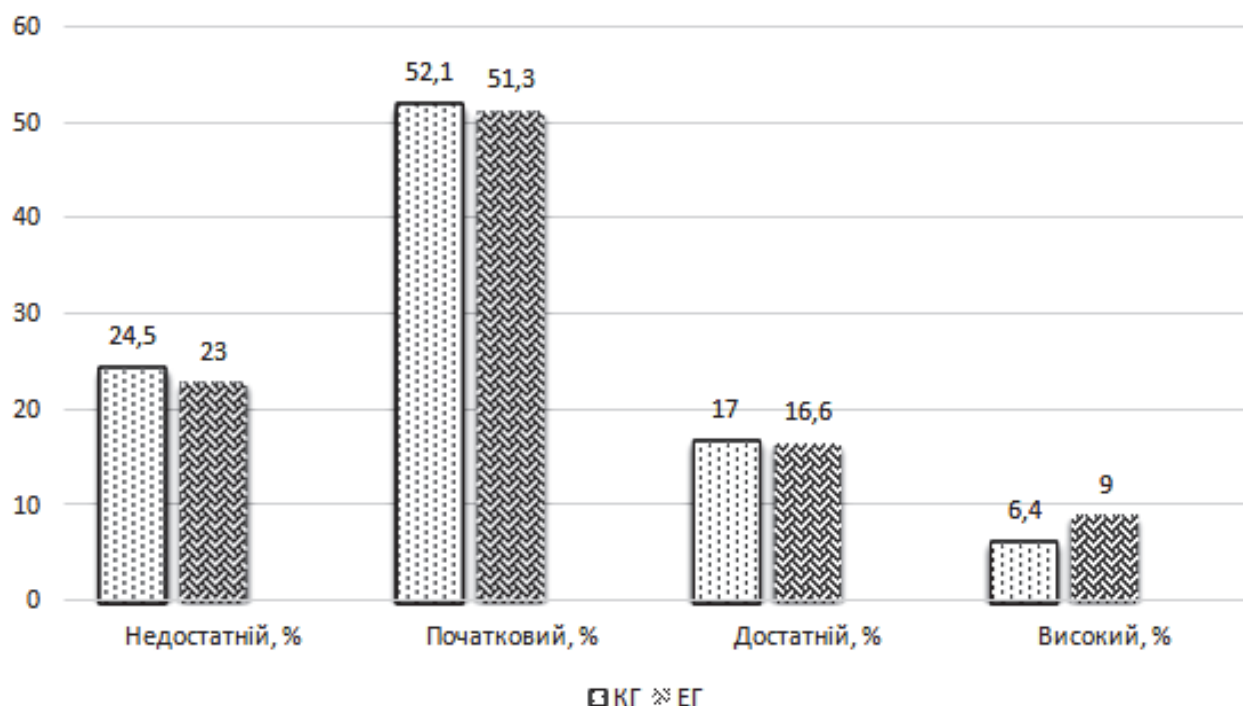

Рис. 1.12 Сформованість результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету (%)

Узагальнені результати сформованості громадянської активності студентів університету висвітлено в таблиці 1.31 та наочно – на рисунку 1.13.

Таблиця 1.31

Узагальнені результати сформованості громадянської активності студентів університету на початку експерименту (в абсолютних числах, %)

Групи	Рівні							
	Недостатній		Початковий		Достатній		Високий	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
КГ	44	23,4	101	53,7	32	17	11	5,9
ЕГ	42	22,5	100	53,5	34	18,2	11	5,8

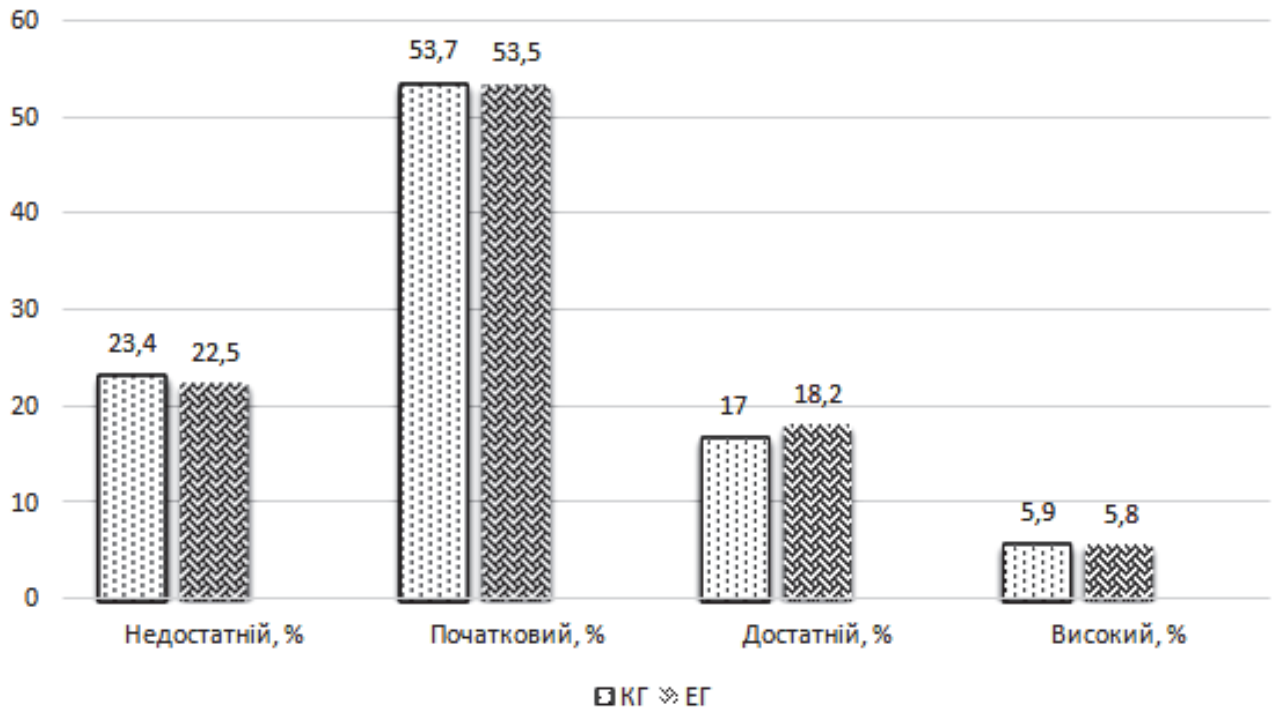

Рис. 1.13 Узагальнені показники сформованості громадянської активності студентів університету на початку експерименту (%)

Для підтвердження результатів спостереження, анкетування, опитування і гіпотези про однаковий рівень громадянської активності студентів контрольної та експериментальної груп, було використано t-критерій Стьюдента [307].

Досліджуємо рівні сформованості готовності експериментальної (X) та контрольної (Y) груп на початку експерименту. Позначимо високий рівень прояву числом 4, достатній – 3, початковий – 2 і недостатній – 1.

Згідно з попередніми оцінками маємо такий розподіл:

Групи	Рівні			
	Високий (4)	Достатній (3)	Початковий (2)	Недостатній (1)
КГ (Y)	44	101	32	11
ЕГ (X)	42	100	34	11

Для перевірки використаємо t-критерій Стьюдента для непов'язаних і нерівних за чисельністю вибірок.

$$t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{(N_1 - 1)\sigma_1^2 + (N_2 - 1)\sigma_2^2}{N_1 + N_2 - 2} \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2} \right)}}$$

де: M_1, M_2 – середні арифметичні, σ_1, σ_2 – стандартні відхилення, а N_1, N_2 – розміри вибірок.

Середнє арифметичне вибірки контрольної групи:

$$M_1 = \frac{11 \times 4 + 32 \times 3 + 101 \times 2 + 44 \times 1}{188} = 1,5899.$$

Середнє арифметичне вибірки експериментальної групи:

$$M_2 = \frac{11 \times 4 + 34 \times 4 + 100 \times 12 + 42 \times 1}{187} = 1,5912.$$

Стандартні відхилення для контрольної групи обраховуємо за формулою:

$$\begin{aligned} \sigma_1 &= \sqrt{\frac{1}{N_1 - 1} \Sigma (y_i - \bar{y})^2} = \\ &= \sqrt{\frac{1}{188 - 1} (11(4 - 1,5899)^2 + 32(3 - 1,5899)^2 + 101(2 - 1,5899)^2 + 44(1 - 1,5899)^2)} = 1,278 \end{aligned}$$

де $\bar{y} = M_1$; $y_i - i$ – та варіанта вибірки.

Стандартні відхилення для експериментальної групи обраховуємо за формулою:

$$\begin{aligned} \sigma_2 &= \sqrt{\frac{1}{N_2 - 1} \Sigma (x_i - \bar{x})^2} = \\ &= \sqrt{\frac{1}{187 - 1} (11(4 - 1,5912)^2 + 34(3 - 1,5912)^2 + 100(2 - 1,5912)^2 + 42(1 - 1,5912)^2)} = 1,268 \end{aligned}$$

,

де $\bar{x} = M_2$; $x_i - i$ – та варіанта вибірки.

Отже, маємо:

$$t = \frac{|M_1 - M_2|}{\sqrt{\frac{(N_1 - 1)\sigma_1^2 + (N_2 - 1)\sigma_2^2}{N_1 + N_2 - 2} \left(\frac{1}{N_1} + \frac{1}{N_2} \right)}} =$$

$$= \frac{1,5899 - 1,5912}{\sqrt{\frac{(73 - 1)0,639^2 + (78 - 1)0,634^2}{187 + 188 - 2} \left(\frac{1}{187} + \frac{1}{188} \right)}} = 0,498$$

Число ступенів свободи $f = N_1 + N_2 - 2 = 149$.

За таблицею критичних значень коефіцієнта Стьюдента (t-критерію) [307] для різних довірчих ймовірностей P і заданого числа ступенів свободи, маємо:

1,9759 для $P \leq 0,05$;

2,609 для $P \leq 0,01$;

3,3566 для $P \leq 0,001$

Оскільки емпіричне значення критерію Стьюдента знаходиться в зоні незначущості, то однозначно можна стверджувати про правомірність гіпотези про те, що рівні громадянської активності майбутніх учителів контрольної та експериментальної груп майже не відрізняються.

Те, що одержане емпіричне значення t-критерію Стьюдента є значно нижчим за перше критичне значення цього критерію, означає, що вибірка експериментальної групи є репрезентативною.

Отже, узагальнені дані щодо виявлення початкового (для цього дослідження) рівня громадянської активності студентів університету дають підстави зробити такі висновки: недостатній рівень громадянської активності було виявлено у 23,4 % студентів контрольних та 22,5 % студентів експериментальних груп; до початкового рівня громадянської активності можна віднести 53,7 % студентів контрольних груп та 53,5 % експериментальних груп; достатній рівень засвідчили лише 17 % студентів контрольних та 18,2 % студентів експериментальних груп. Найнижчі дані було засвідчено стосовно високого рівня громадянської активності студентів

університету: лише 5,9 % як у контрольних, так і в експериментальних групах.

Тобто, як показали результати констатувального експерименту, рівні всіх компонентів громадянської активності студентів університету контрольних та експериментальних груп діяльності мають приблизно однакові значення.

Щодо виявлення сформованості показників спонукального, гносеологічного, поведінкового та творчо-розвивального критеріїв сформованості громадянської активності студентів, що брали участь в експерименті, то найбільш сформованими виявилися такі показники: показник ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, показник знань студентів університету про громадянську відповідальність у суспільстві та показник здатності до лідерства, а менш сформованими – усвідомленість студентами знань про громадянську відповідальність, показник рівня досягнення мети та всі показники творчо-розвивального критерію: наявність умінь до самопізнання, здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності та самооцінки рівня сформованості громадянських якостей.

Результати констатувального експерименту довели домінування недостатнього та початкового рівнів сформованості громадянської активності студентів університету. Висунуто гіпотезу, що педагогічний процес університету в його традиційному варіанті не забезпечує належного рівня громадянської активності студентів університету.

Отримані під час констатувального етапу педагогічного експерименту дані засвідчили необхідність удосконалення діяльності органів студентського самоврядування щодо формування громадянської активності студентів університету, що і обумовило вибір педагогічних умов, форм і методів експериментальної роботи.

Висновки до Розділу 2

У розділі уточнено трактування понять: «активність», «громадянськість», «студентське самоврядування», «засоби студентського самоврядування»; визначено сутність поняття «громадянська активність студентів університету» та «формування громадянської активності студентів університету»; охарактеризовано структуру та виявлено особливості формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування; окреслено критерії, показники та виявлено рівні сформованості громадянської активності студентів університету.

Проаналізовано позиції вчених та виявлено підходи до розуміння активності особистості, як: здатності до самостійного вибору у майбутньому (О. Коберник); здатності до діяльності перетворити навколишнє середовище й саму себе на основі матеріальної і духовної культури (С. Гончаренко); притаманного особистості способу організації життя, регуляції та саморегуляції на основі інтеграції потреб, здібностей, ставлень особистості до життя, з одного боку, і вимог до особистості суспільства, з іншого (К. Абульханова-Славська); особливої форми діяльності (Д. Ельконін); важливої якості особистості, здатності змінювати навколишню дійсність залежно від власних потреб, поглядів, цілей (А. Петровський).

Виокремлено два напрями, що пояснюють співвідношення між поняттями «активність» і «діяльність»: в першому випадку поняття «активність» та «діяльність» ототожнюються (П. Кряжев, О. Киричук та ін.); в другому – активність визначають як якісну характеристику діяльності (В. Коган, І. Подласий, І. Харламов та ін.). У дослідженні взято за основу думку представників другого напрямку. *Активність* особистості визначено (згідно з К. Роджерсом) як власну динаміку особистості, джерело її перетворень, підтримки її життєво значущих зв'язків із навколишнім світом.

Громадянськість у дисертації (за М. Михайліченком) розглянуто як інтегровану якість, закріплену в структурі загальної та професійної культури, яка характеризує людину як свідомого й активного громадянина, охоплює

соціально-політичну, морально-психологічну, професійну готовність працювати для суспільної користі; рішучість, знання й уміння відстоювати громадянські цінності та інтереси; володіння культурою практичної реалізації індивідуально-особистісних і соціально значущих цілей відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм.

Під громадянською активністю вчені тлумачать: одну із форм соціальної активності, основною метою якої є реалізація соціально значущих інтересів (О. Баснін, М. Давидюк, А. Карась); одну із головних умов формування і функціонування громадянського суспільства; специфічну якість особистості кожного громадянина, що охоплює показники громадянськості, громадянської позиції та є головним стрижнем, який визначає цінність і цілісність особистості (М. Остапенко); важливу складову соціальної активності; діяльність людей, що пов'язана зі здійсненням суспільних функцій у тих сферах життя суспільства, які не можуть регулюватися або реально не регулюються державою (Д. Акімов) тощо.

Громадянську активність студентів університету визначено як структурно-змістовну якість особистості, що охоплює знання прав та обов'язків студентської молоді; усвідомлення відповідальності за якість майбутньої професійної діяльності; прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення суспільно-значущої мети; здатність до рішучих дій, спрямованих на покращення студентської громади та суспільства; уміння адекватно реагувати на критику студентської громади, аналізувати результати власної громадянської діяльності та прогнозувати наслідки цієї діяльності.

Формування громадянської активності студентів університету представлено як процес впливу активу студентської громади на здатність студента до рішучих дій, спрямованих на покращення умов студентського життя та позитивних змін у суспільстві.

Обґрунтовано та охарактеризовано *компоненти*, що належать до *структури громадянської активності студентів університету*:

мотиваційно-ціннісний (наявність інтересу до громадської роботи та майбутньої професійної діяльності, бажання брати участь у житті студентської спільноти та суспільства); когнітивно-інформаційний (наявність цілісного уявлення про завдання і зміст громадянської діяльності, основи соціально-психологічних, економічних, політичних, правових знань, знання культурних, історичних досягнень народу України та світової цивілізації); операційно-діяльнісний (уміння здійснювати соціально-перетворювальну діяльність; створювати власні соціальні проекти, проводити благодійні акції, вміння брати на себе відповідальність, робити усвідомлений вибір) та результативно-рефлексійний (уміння критично оцінювати власні вчинки, уміння аналізувати та прогнозувати результативність власних дій у процесі спільних проектів).

Констатовано, що значення студентського самоврядування у процесі формування громадянської активності студентів університету зумовлене тим, що, використовуючи гарантоване державою право самостійно вирішувати проблеми, пов'язані з удосконаленням організації освітнього процесу, підвищенням його якості, ефективно організовуючи діяльність усіх рівнів студентського життя, вони набувають навичок захищати та відстоювати власні права, а також права й інтереси інших студентів, добросовісно виконувати свої обов'язки як члена студентської громади.

Студентське самоврядування представлено (згідно з Ю. Кращенко) як цілісний структурний механізм, що дає змогу студентам, шляхом самоорганізованої діяльності, брати участь у керівництві справами колективу, у взаємодії з органами управління університету захищати власні права та інтереси та виховує громадянську активність і сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

Аналіз наукових підходів (І. Василенко, М. Давидюк, Ю. Кращенко, О. Кулінченка, М. Михайліченко, Л. Шеїної, Н. Чернухи) дав змогу сформулювати *принципи* побудови і розвитку студентського самоврядування: змінюваність функцій керівництва і підпорядкування, побудова

самоврядування «знизу» до «верху», партнерство у спілкуванні не лише між членами студентського самоврядування, а й у спілкуванні між студентами та викладацьким складом університету, добровільність участі у самоврядуванні, надання студентам реальних прав та обов'язків.

Аналіз змісту та структури студентського самоврядування допоміг окреслити *напрями* його діяльності: інформаційно-організаційний, науково-дослідний, навчально-виховний, спортивний, оздоровчо-просвітницький, творчий, житлово-побутовий, волонтерський тощо.

Засоби студентського самоврядування визначено як види суб'єкт-суб'єктної діяльності студентів, що спрямована на вирішення правових, організаційних, виховних, житлово-побутових, природоохоронних та інших питань, які виникають та вирішуються у системі студентського самоврядування. Окреслено такі *види* засобів: заходи, що організовуються та проводяться органами студентського самоврядування; суб'єкт-суб'єктна взаємодія між членами студентського самоврядування; комунікація з адміністрацією університету, керівництвом міста.

Обґрунтовано *критерії* та визначено *показники сформованості громадянської активності студентів університету*: *спонукальний* критерій (стійкі соціальні мотиви стосовно досягнення суспільно значущих цілей, наявність у студента мотиву досягнення, ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності); *гносеологічний* критерій (знання про громадські молодіжні організації та їхню діяльність, усвідомленість знань про громадянську відповідальність); *поведінковий* (здатність до лідерства; прояв відповідальності за власні рішення, дії та дії команди); *творчо-розвивальний* критерій (здатність до самопізнання, самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності).

Рівень сформованості громадянської активності студентів університету визначено як регулярність та постійність прояву показників громадянської активності студентами університету. Подано змістову

характеристику таких рівнів сформованості громадянської активності студентів університету: недостатній, початковий, достатній, високий.

Упродовж вересня – травня 2014–2015 н. р. проведено констатувальний експеримент, під час якого було застосовано такі стандартизовані методики: «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. Реан), «Методика виявлення мотивації досягнень» (Ю. Орлов); «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. Ільїна), «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей» (КОС-2) (В. Синявський, Б. Федоришин), «Самооцінка особистості», «Дерево» та тест «Визначення рівня сформованості громадянських якостей особистості» (О. Тимчишин); авторські анкети «Дослідження знань студентів про громадянськість» та «Громадянська свідомість».

До дослідження було залучено 375 студентів. З них 188 осіб до експериментальної групи (ЕГ) та 187 осіб до контрольної групи (КГ). Узагальнено дані щодо виявлення початкового (для цього дослідження) рівня громадянської активності студентів університету: недостатній рівень громадянської активності було виявлено у 23,5 % студентів (44 особи) КГ та 22,5 % студентів (42 особи) ЕГ; початковий рівень громадянської активності було виявлено у 54 % студентів (101 особа) КГ та 53,2 % (100 осіб) ЕГ; достатній рівень засвідчили лише 17,1 % студентів (32 особи) КГ та 18,0 % студентів (34 особи) ЕГ. Найнижчі показники виявлено стосовно високого рівня громадянської активності студентів університету: лише 5,9 % (11 осіб) респондентів як у КГ, так і в ЕГ.

Щодо показників спонукального, гносеологічного, поведінкового та творчо-розвивального критеріїв сформованості громадянської активності студентів, що брали участь у констатувальному експерименті, то: найбільш сформованими виявилися такі показники – показник ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, показник знань студентів університету про громадянську відповідальність у суспільстві та показник здатності до лідерства, а менш сформованими – усвідомленість студентами знань про

громадянську відповідальність, показник рівня досягнення мети та всі показники творчо-розвивального критерію.

Результати констатувального експерименту засвідчили домінування початкового та недостатнього рівнів сформованості громадянської активності студентів університету. Висунуто гіпотезу, що педагогічний процес університету в його традиційному варіанті не забезпечує належного рівня громадянської активності студентів університету.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ ЗАСОБАМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

2.1 Структурно-функціональна модель формування громадянської активності студентів університету

Розглянемо модель формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування (рис. 2.1).

Перший цільовий блок моделі формування громадянської активності студентів університету, охоплює мету і завдання. Визначаючи мету моделі, було акцентовано увагу, що очікуваним результатом, на досягнення якого спрямована спільна діяльність викладачів та студентів, є саме їх громадянська активність. Мету цієї моделі потрібно розглядати в контексті національного виховання, його мети, завдань та принципів.

Автори праці «Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства» [87] місію школи громадянського становлення особистості вбачають у створенні освітнього простору, який забезпечує процес навчання, розвитку та виховання гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної і національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю й патріотичними почуттями.

Національний характер виховання полягає у формуванні людини як громадянина України, незалежно від її етнічного та соціального походження, віросповідання та передбачає створення спільноти самодостатніх людей, які об'єднані національною ідеєю та оберігають свої цінності й свободи.

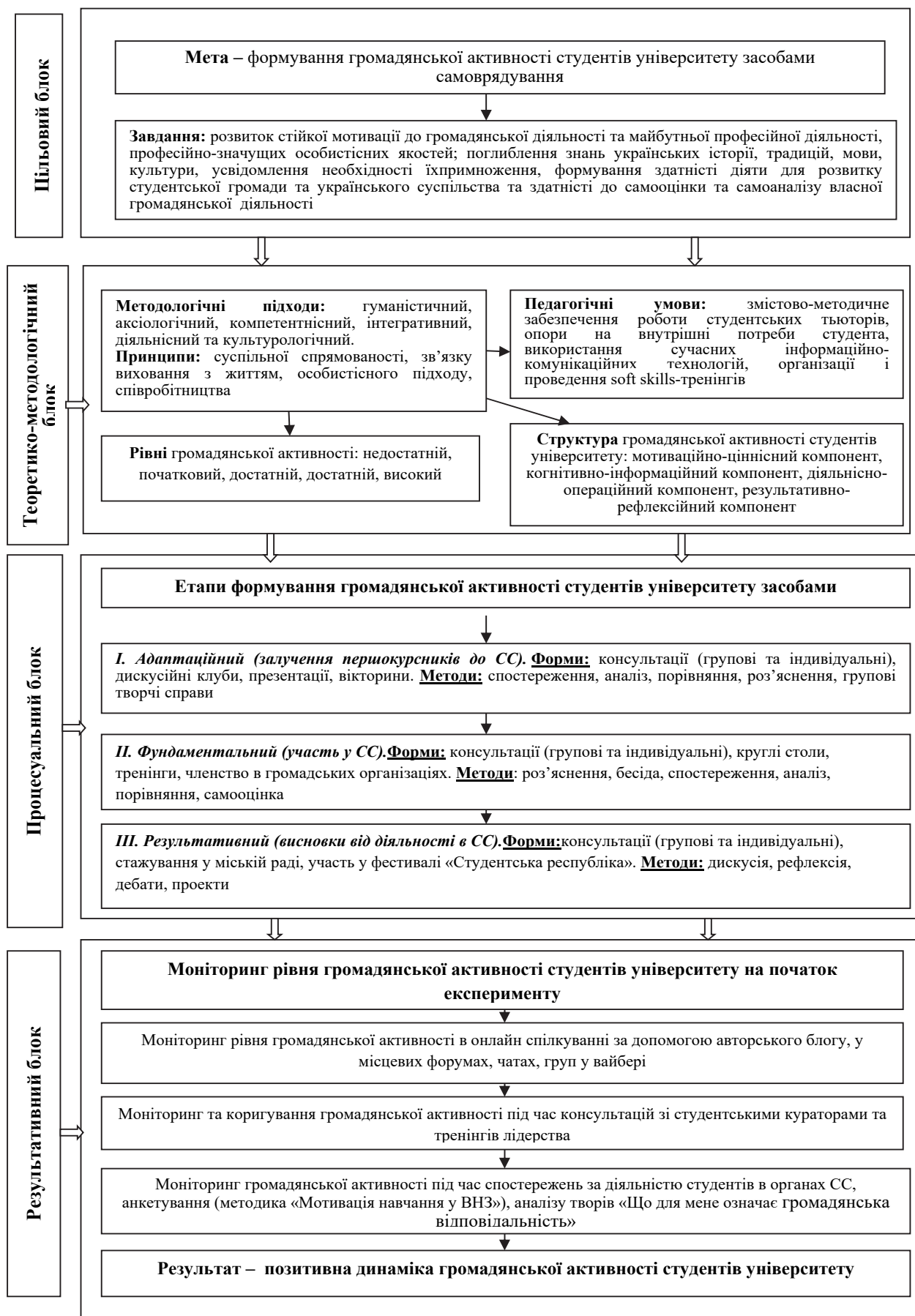

Рис. 2.1 Структурно-функціональна модель формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування

Процес входження України у світовий соціокультурний простір буде ефективним за умови збереження громадянами української національної ідентичності. Національне виховання має стати фундаментом становлення світогляду молодшої людини, на якому формуються фахові знання та професійна відповідальність.

Завданнями формування громадянської активності студентів університету відповідно будуть розвиток стійкої мотивації до громадянської діяльності та майбутньої професійної діяльності, розвитку професійнозначущих та особистісних якостей; знання українських історії, традицій, мови, культури, усвідомлення необхідності їх примноження; здатність діяти для розвитку студентської громади та українського суспільства та вміння самооцінки та самоаналізу власної громадянської діяльності.

Другий, теоретико-методологічний блок, містить: методологічні підходи та принципи, розроблені педагогічні умови, рівні та структуру громадянської активності студентів університету.

У цій роботі *методологічними підходами* формування громадянської активності студентів університету визначено: гуманістичний, аксіологічний, компетентнісний, системний та діяльнісний.

Гуманістичний підхід полягає в тому, що в центрі уваги педагогічних впливів має бути особистість вихованця та її волевиявлення (зокрема, для участі у студентському самоврядуванні), а її розвиток розглядається як процес саморозвитку, де передбачається свобода вибору, оскільки, студент – суб'єкт діяльності, а не об'єкт впливу педагога; у створенні середовища, збагаченого визнанням досягнень студентської молоді через стимули (заохочення, створення ситуації успіху, відзначення переможців конкурсів, олімпіад, конференцій, запровадження технологій педагогічної підтримки).

Аксіологічний – під час участі у студентському самоврядуванні відбувається переорієнтація цінностей у особистісній ієрархії студента, тобто

особисті матеріальні цінності поступаються національним, таким, як любов до України, мови, традицій, історії українського народу.

Сутність діяльнісного підходу у межах цього дослідження полягає у здійсненні виховного процесу через визначені студентським самоврядуванням види діяльності (фізичну, пізнавальну, управлінську, комунікативну та ін.), яка має задовольняти потреби студента університету у самоствердженні, самовизначенні, самоактуалізації, саморегуляції.

Процес формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування охоплює весь педагогічний процес, об'єднуючи навчання, поза аудиторну діяльність, участь у різноманітних заходах та спілкування поза межами університету. У процесі взаємодії викладачів та студентів і відбувається засвоєння останніми моральних і духовних цінностей суспільства, формування активної громадянської позиції. Саме в цьому виявляється сутність системного підходу у цій розвідці.

Методика формування громадянської активності має бути побудована на *принципах* суспільної спрямованості виховання, зв'язку виховання з життям, особистісного підходу, принцип співробітництва.

Принцип суспільної спрямованості виховання реалізується, шляхом забезпечення фундаментальної наукової (участь кращих студентів університету у роботі Вченої ради університету та Вчених рад факультетів), загальнокультурної (участь у культурно-масовій комісії (студентському клубі), підготовки мотивованих фахівців, що визначають темпи і рівень науково-технічного та соціального прогресу, сприяють утвердженню гуманістичних і національних ідеалів, норм людського співжиття, формуванню інтелектуального потенціалу нації як найвищої цінності суспільства.

Принцип зв'язку виховання з життям реалізується під час проведення заходів, акцій, проектів у сфері благодійної роботи, зокрема відвідування Будинку людей похилого віку, інтернатів, Будинку малюка, вшанування пам'яті Героїв Небесної Сотні, долучення до міських урочистостей з нагоди

Дня Державного Прапора України, зустрічі з відомими митцями, фахівцями в різних галузях життя тощо.

Принцип особистісного підходу спрямований на усвідомлення індивідуальності студента як індивіда (темперамент, задатки), суб'єкта (вміння працювати, природні здібності) і особистості (життєвий досвід, сфера інтересів, духовних потреб, світогляд, статус у групі), він допомагає спрямуванню активності студента у правильне русло, взаємному збагаченню соціального досвіду, особистісних якостей, інтелектуальних здібностей тощо, і є необхідним для розуміння та усвідомлення того, що кожен студент – це неповторність, у ньому сконцентровані духовні сили, гуманне начало, моральна відповідальність.

Принцип співробітництва реалізується під час взаємної активності педагогів та студентів у процесі роботи над реалізацією спільних проєктів, що означає своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху у вирішенні поставлених завдань та спонукають до активності. Безумовно, змін зазнають і суб'єкти, і ті об'єкти, на які спрямована взаємодія. Разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи. Завдання педагога полягає у мистецтві розпізнати особливості й основні причини особистісних протилежностей, навчити студентів знаходити компроміс, поєднувати інтереси, будувати партнерство. Лише за умов взаємоповаги, бажання довіряти одне одному, можливе ефективне формування громадянської активності. Як результат реалізації цього принципу в університетах, на базі яких проводився педагогічний експеримент, складено міцну систему – своєрідний інститут організаторів виховної роботи: проректор з науково-педагогічної роботи, постійно діюча комісія по роботі зі студентами, заступники деканів з навчально-виховної роботи (на громадських засадах), студентські тьютори, студентський актив, профком студентів.

Структурою громадянської активності студентів університету є сукупність складових: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інформаційного, діяльнісно-операційного та результативно-рефлексійного.

Будь-яка методика успішно функціонуватиме лише при дотриманні певних умов, які є сукупністю заходів, що сприяють і забезпечують ефективність педагогічного впливу, успішне формування громадянської активності. Аналіз, уточнення і визначення ключових понять дисертації «активність», «громадянськість», «громадянська активність студентів університету», «процес виховання громадянської активності», «студентське самоврядування, особливостей студентського самоврядування, яке володіє високим потенціалом виховання, а також результатів констатувального етапу педагогічного експерименту, дають підстави виокремити такі педагогічні умови: змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опори на внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, організації і проведення soft skills-тренінгів. Розкриємо детальніше кожен з педагогічних умов.

Педагогічна умова – змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів.

Особистий досвід свідчить, що під час навчання та роботи в університеті, було підмічено такий парадокс: незважаючи на те, що в закладі вищої освіти функціонує студентське самоврядування і це дає значні переваги для кожного, будучи засобом реалізації студентською громадою своїх прав, обов'язків та ініціатив через прийняття рішень і їх упровадження за допомогою власних ресурсів у сфері, що визнаються адміністрацією, та у співпраці з нею, а також гарантії брати участь через своїх представників у вирішенні питань, які стосуються студентства; умовою самореалізації молодих людей (вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом) – була помічена пасивність першокурсників у роботі студентського самоврядування. Активізувалися вони та зверталися до органів самоврядування (з метою захисту своїх прав) у момент виникнення певної

проблемної ситуації, скажімо, з поселенням у гуртожиток чи нарахуванням стипендії.

Щоб спонукати першокурсників до активної участі у студентському житті та для усвідомлення ними рівності прав та обов'язків, допомогти їм досягти особистісної зрілості, що можливо лише через громадянське сприйняття світу, через оцінку усього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що проходять у студентському житті, а потім і в суспільстві, студентам старших курсів було запропоновано взяти тьюторство над першокурсниками. Ініціатива була підтримана студентським активом; відгукнулися успішні в навчальній та активні в громадській діяльності студенти.

Студентське тьюторство не було висвітлено у науковій літературі. Науковці розглядали лише кураторство педагога студентською групою. Зокрема, І. Авдєєва, В. Алфімов, Р. Абдулов, І. Мельникова, С. Романова, І. Соколова та інші вчені аналізували зміст діяльності куратора академічної групи та його роль у процесі виховання студентської молоді, а деякі дослідники – В. Базилевич, Є. Винославська, П. Колесник, Н. Косарева, Н. Лосєва, Б. Саєнко, В. Сергєєва, Л. Смерчак та інші – вивчали психолого-педагогічні особливості виховної діяльності кураторів академічних груп у закладах вищої освіти.

З огляду на малодослідженість цього питання, було розроблено принципи, підходи, методи роботи студентських тьюторів, що в сукупності і склало змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів.

Для того, щоб ефективно співпрацювати з групою першокурсників, студентському тьютору необхідно детально вивчати інтереси студентів, мотиви навчання, сформованість базової культури та інші показники вихованості. З одного боку, студент старших курсів може реалізувати це значно ефективніше, ніж викладач-куратор за рахунок неформального спілкування в позанавчальній діяльності та значно меншої різниці у віці, а з іншого боку, для діагностики багатьох внутрішніх особливостей особистості

цього буває недостатньо – потрібні перевірені методики. Це і є одним із аспектів роботи зі студентськими тьюторами – консультації з приводу діагностики внутрішніх якостей, спрямованості, активності студентів-першокурсників.

Необхідною умовою успішної діяльності студента-першокурсника в середовищі університету є засвоєння нових для нього особливостей навчання, що знімає відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує виникнення конфліктів із оточуючими. Упродовж початкових курсів складається студентський колектив, формуються навички і уміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється покликання до вибраної професії, виробляється оптимальний режим праці, дозвілля і побуту, встановлюється система самоосвіти і самовиховання професійних та особистісних якостей. Різка зміна багаторічного звичного робочого стереотипу, основу якого складає відкрите І. Павловим психофізіологічне явище – динамічний стереотип, іноді призводить до нервових зривів і стресових реакцій. Саме тому період адаптації, пов'язаний з ломкою колишніх стереотипів, може спершу зумовити і порівняно низьку успішність, і труднощі у спілкуванні. В одних студентів вироблення нового стереотипу проходить стрибкоподібно, в інших – рівномірно. Безумовно, особливості цієї перебудови пов'язані з характеристиками типу вищої нервової діяльності, проте соціальні чинники мають у такому разі відіграти вирішальну роль. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі яких будується система включення його в нові види діяльності і нове коло спілкування, що забезпечується самоврядуванням, дає змогу уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес пристосування рівним і психологічно комфортним.

У майбутньому для залучення першокурсників до участі в культурно-масовій роботі факультету та університету, з метою формування громадянської активності, доцільно використовувати доручення, яке дійсно

відповідає здібностям та інтересам студента, потрібно вміло їх діагностувати, у чому теж студенту-куратору допомагає педагог-наставник.

Робота у вирішенні цього питання має здійснюватися у двох напрямках:

1) забезпечення студентів-тьюторів методиками вивчення індивідуальних особливостей особистості;

2) здійснення розвитку умінь спостерігати, аналізувати, віднаходити причинно-наслідкові зв'язки для налагодження умінь конструктивної взаємодії.

Вивчення індивідуальних особливостей студентів має сприяти також студентським тьюторам в адаптації першокурсників до нової форми організації навчання, системи оцінювання знань, зміни місця проживання тощо. У випадках, коли таких знань та умінь було недостатньо, могли виникати конфлікти, озброїти тьюторів ефективними методами їх вирішення має старший наставник – викладач.

За допомогою до викладача-наставника студент звертається лише за наявності суб'єкт-суб'єктних партнерських стосунків, доброзичливої атмосфери під час спілкування.

Юність, на думку Б. Ананьєва, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини, найсприятливішим для завершення формування особистості та утвердження її психофізичних сил. У ході спеціального дослідження було встановлено, що на студентський вік припадає найвища можливість розвитку інтелекту, сенсорних процесів і сприймання, загальної реактивності й нейродинаміки, найбільша пластичність в утворенні складних психомоторних і інших навичок. У юнацькому віці проявляється найвища швидкість оперативної пам'яті й переключення уваги, здатність до розв'язання вербально-логічних задач тощо. Це «золота пора» людини щодо високого розвитку комплексу функціональних рівнів, досягнення найвищих результатів, які ґрунтуються на всіх попередніх процесах її біологічного, психологічного та соціального розвитку [11, с. 5–6].

Здобування вищої освіти здійснює величезний вплив на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання в університеті, як зазначають психологи [11; 36; 43; 85], за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки. Однак, з іншого боку, студентський вік характеризується ще й тим, що великі потенційні можливості особистісного розвитку повністю реалізуються не кожним студентом. Це обумовлено як недостатнім розвитком у 17–19 років здатності щодо свідомої саморегуляції поведінки, так і прихованою ілюзією, що це зростання сил триватиме вічно, що краще життя все ще попереду, а тому всього омріяного можна легко досягнути.

Студентське тьюторство сприятиме творчій самореалізації першокурсників, усвідомленню необхідності самостійного підвищення рівня громадянської активності, формуванню позитивної мотивації до майбутньої професії. Тьюторство студентів-старшокурсників є значним виховним ресурсом вузу, що проявляється в розвитку громадянської активності, удосконаленні лідерських якостей (необхідних як для особистого та суспільного життя, так і для майбутньої професії).

Отже, вибір першої педагогічної умови обґрунтовано необхідністю забезпечення студентських тьюторів методичним інструментарієм (психологічні тести та методики діагностики особистісних якостей, спрямованості, активності студентів-першокурсників, їх мотивів навчання, інтересів, сформованості базової культури, попередження та конструктивне подолання міжособистісних конфліктів). Показники критеріїв ефективності формування громадянської активності студентів університету, на які позитивно впливатиме розглянута педагогічна умова, це: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; самооцінка рівня сформованостей громадянських якостей. При цьому мають використовуватися такі форми виховної роботи: консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, збори, школа тьюторів.

Розглянемо доцільність реалізації другої педагогічної умови, а саме опори на внутрішні потреби студента.

Автори посібника з теорії виховання зазначають, що особистісна парадигма виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети. Згідно з нею добро являє собою сутнісне визначення людини, істина, тобто знання, – це лише спосіб для розвитку її духовності. Виховання має забезпечити розвиток такого рівня свідомості, який би спонукав студентів до самопізнання і самоактивності для того, щоб вони могли стати творцями власного життя [56, с. 42].

Це означає передусім урахування власних потреб, бажань, прагнень, поглядів і оцінок особистості. Виховання за таких обставин – зустрічний процес, у якому і вихователь, і вихованець співвідносять свої думки і уявлення, свої бажання і потреби. Причому завдання педагога полягає саме в тому, щоб виходячи із потреб самого студента, зробити ці потреби суспільно значущими. Саме тому опора на внутрішні потреби студента є однією із педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету.

В. Сухомлинський стверджував, що «справжнє виховання – це самовиховання». Формування громадянської активності студентів університету не є винятком. Для того, щоб цей процес був ефективним, необхідно враховувати його власні потреби, бажання і прагнення, погляди і оцінки студента. Студентське самоврядування якраз і допомагає ефективно створити для цього умови, оскільки участь у самоврядуванні є для студента цілком добровільною. Формування громадянської активності за таких умов – зустрічний процес, в якому колеги-студенти, вихованець та викладачі (з якими співпрацюють органи студентського самоврядування) співвідносять свої думки і уявлення, свої бажання і потреби. Причому завдання педагога (оскільки саме він діє цілеспрямовано у процесі формування у студента громадянської активності) полягає саме в тому, щоб виходячи із його потреб,

зробити їх суспільно значущими. Взаємодія з іншими студентами, зокрема, в ході вирішення конфліктних ситуацій, що виникають на ґрунті невиконання певним студентом своїх обов'язків, скажімо, пропусків навчальних занять чи недотримання правил проживання в гуртожитку, буде стимулювати, організовувати активну перетворювальну діяльність самого студента. Лише за таких умов відбувається справжнє засвоєння і присвоєння правил та норм поведінки, а отже, і ефективного формування громадянської активності.

Уявлення про активність суб'єкта у вихованні – це послідовне втілення уявлень про взаємний зв'язок середовища і суб'єкта у розвитку людської психіки, сформульованих С. Рубінштейном. Згідно з його концепцією «суспільні вимоги не проектуються механічно в людину; ефект всіх зовнішніх впливів залежить від внутрішніх умов, від того «ґрунту», на який ці впливи падають». Тобто ефективність виховної роботи прямо пропорційно залежить від активності внутрішньої моральної роботи вихованого. Завдяки відсутності тиску на студента, врахування його внутрішньої позиції, свободи вибору, що забезпечує студентське самоврядування, вдається ефективно формувати громадянську активність сучасних студентів університету. Цьому вдало сприяють тематичні години (наприклад, з нагоди Дня Соборності України «Єднання крізь віки»; бесіди (відзначення 30-ї річниці з часу утворення Товариства української мови імені Тараса Шевченка – проведення бесіди «Незламні просвітяни»), дискусії, диспути).

Отже, вибір другої педагогічної умови *аргументовано* загальними закономірностями процесу виховання (постійна трансформація зовнішніх впливів у внутрішні процеси особистості (мотиви, установки, життєві орієнтації). Така трансформація активізує і спонукає до діяльності, де вихованець виступає суб'єктом виховання; єдність педагогічних впливів на особистість і активної діяльності самої особистості у виховному процесі. Саме діяльність особистості є тим механізмом, який дає змогу перетворити сукупність зовнішніх впливів у власне розвиваючі зміни, в новоутворення особистості; особистісна орієнтованість виховання, що передбачає

систематичний і планомірний вплив на інтелект, емоції і волю (свідомість, почуття і поведінку) особистості. Цим забезпечується персоналізація педагогічного впливу, що вимагає адекватного включення у процес особистісного досвіду студентів (почуттів, переживань, емоцій, відповідних їм дій і вчинків), та добровільністю участі в органах студентського самоврядування.

Показники критеріїв ефективності формування громадянської активності студентів університету, на які позитивно впливатиме розглянута педагогічна умова, це: наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності. При цьому мають використовуватися такі форми виховної роботи: «круглі столи», тренінги, членство в громадських організаціях, наукові об'єднання, тимчасові об'єднання (екологічні, трудові, благодійницькі).

Розглянемо доцільність створення третьої педагогічної умови формування громадянської активності студентів університету, а саме використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Вибір цієї педагогічної умови *обґрунтовано* невід'ємністю віртуального спілкування у взаєминах сучасних студентів університету. Сучасні ІКТ-засоби відповідають способу сприйняття інформації, яким відрізняється нове покоління студентів, у якого набагато вищою є потреба візуалізації інформації і зорової стимуляції. Завдяки наочності та інтерактивності, студенти залучаються до активної діяльності.

З-поміж сучасних ІКТ обрано створення авторського блогу (для відображення інформації про: національну самобутність українського народу (історію, традиції, мову, культуру та ін.), заплановані на майбутнє та вже проведені заходи, організовані студентським самоврядуванням, відео- та фотозвіти про проведені заходи), використання Google додатків (Google meet – для проведення конференцій, засідань, консультацій он-лайн; Google Диск, Google форм – для он-лайн анкетування з метою: прогнозування актуальності

заходу, що планується, визначення ефективності проведених заходів, виявлення психологічної атмосфери у колективі, виявлення соціально-психологічних особливостей студентів, інформованості студентів; Google фото; Google календар; Google відео), створення груп у Viber, Telegram та WhatsApp, з метою оперативного обміну інформацією між членами студентського самоврядування під час планування та проведення різноманітних заходів.

Розглянемо можливості використання авторського блогу з метою формування громадянської активності студентів університету.

На сучасному етапі розвитку суспільства, для якого характерними є такі поняття, як «глобалізація» та «комп'ютеризація», традиційним для сучасної молоді стало віртуальне спілкування. У сучасних умовах розвитку освітньої сфери, у контексті всіх соціокультурних трансформацій та інтеграції в Європейський освітній простір, а також для налагодження співпраці та взаємодії викладача із членами СС, без якої формування громадянської активності засобами студентського самоврядування буде неефективним, викладач повинен навчитися спілкуватися зі студентами «їхньою мовою».

Провідне місце, поряд з уже проаналізованими, у справі формування громадянської активності займає робота з блогами, тобто веб-сайтами, де автор може розмістити важливу, на його думку, інформацію, або прокоментувати актуальні події. У такий спосіб виникає можливість дискусії між студентами чи між викладачем та студентами. За допомогою блогу, викладач може досить швидко відреагувати на різноманітні актуальні події, традиційно в порталах онлайн-версій відомих політичних, суспільних видань.

Виникнення блогів пов'язують з 1997 р., коли з'явився новий вид веб-сайтів, відмінний від традиційних домашніх сторінок (англ. *home page*). Він є анотованим переліком закладок, відкритим для широкої публіки.

У 1999 році Дж. Баджер запропонував назвати такі сайти веблогами (англ. *weblog* – скор. *blog*). Назва закріпилася, але залишилися деякі

розбіжності з приводу того, що стоїть за цією назвою. Дж. Баджер запропонував таке визначення: «Блог (англ. *weblog/blog/newspage/filter*) – це веб-сторінка, яка поєднана з усіма іншими веб-сторінками, котрі автор блогу вважає цікавими або релевантними. Кожне нове повідомлення додається у верхньому рядку сторінки. Ті, хто відвідує блог не вперше, можуть легко ознайомитись з усіма новими повідомленнями, що з'явилися з часу попереднього візиту» [101, с. 454].

Д. Вайнер розтлумачив блоги як «веб-сайти, легко створювані та оновлювані користувачами, які майже не мають технологічних навичок і знань».

Д. Ланде описує блоги як «живі журнали» [104]. Саме ця назва й аббревіатура ЖЖ є найпопулярнішими у вітчизняному Інтернеті.

Популярна мережева енциклопедія «Вікіпедія» пропонує такі два визначення веблогів: «Веблог – це: 1) віртуальний мережевий щоденник або щоденник подій. Під щоденником розуміється сукупність відносно коротких записів будь-якого змісту та формату, які робляться із достатнім ступенем регулярності й відображаються на екрані у зворотному хронологічному порядку; 2) веб-сайт, основний зміст якого становлять записи, зображення або мультимедіа, котрі додаються регулярно» [105].

Особливості використання авторського блогу, створеного з метою підвищення когнітивно-інформаційного рівня громадянської активності студентів університету, детальніше буде проаналізовано в п. 2.2.

Додаток Google Диск може бути використаний для ознайомлення всіх членів студентського самоврядування з нормативною базою студентського самоврядування, програмою та правилами школи тьюторів, плануванням різноманітних заходів, збором заяв студентів на поселення в гуртожиток тощо.

Показниками критеріїв ефективності формування громадянської активності студентів університету, на які позитивно впливатимемо розглянута педагогічна умова, є: знання про громадську відповідальність,

усвідомленість знань про громадянську відповідальність. При цьому мають використовуватися такі форми виховної роботи: «стажування у міській раді, фестиваль «Студентська республіка».

Вибір четвертої педагогічної умови – організації і проведення soft skills-тренінгів, обґрунтовано необхідністю формування «м'яких» або «гнучких» соціальних навичок (відповідальності, почуття гумору, співпереживання, самоконтролю, комунікабельності, толерантності, здатності до командної роботи, позитивного ставлення до оточуючих) студентів університету, що є необхідними як для успішної реалізації поставлених цілей у межах студентського самоврядування, так і для ефективної взаємодії особистості з високим рівнем громадянської активності з іншими громадянами. Оскільки формування «м'яких» чи «гнучких» соціальних навичок, як і формування будь-яких навичок чи якостей, можливе лише в діяльності, то цей процес було здійснено в ході soft skills-тренінгів.

«М'які навички» (або «гнучкі навички») (англ. soft skills) – це комплекс неспеціальних, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішний результат у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих, професійних навичок, не пов'язані з конкретною сферою [309]. У європейських країнах формуванню м'яких навичок (soft skills) приділяють значну увагу. Особистість з високим рівнем громадянської активності характеризується здатністю до роботи в команді, уміння знаходити спільну мову з людьми різних вікових категорій та індивідуальних можливостей, здатністю до прийняття самостійних креативних рішень, спрямованих на задоволення потреб кожного члена команди, здатність до критичного сприймання інформації. Під м'якими soft skills-навичками у цьому дослідженні потрібно розуміти сукупність рис особистості, що характеризують її здатність продуктивно взаємодіяти з оточуючими людьми.

Показниками критеріїв ефективності формування громадянської активності студентів університету, на які позитивно впливатиме розглянута педагогічна умова, є: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення і дії та дії команди; наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності. При цьому мають використовуватися такі форми виховної роботи: тренінги, загони волонтерів, центр особистісного розвитку, клуби, конференції.

Технологічне забезпечення реалізації педагогічних умов висвітлено в таблиці 2.1.

У такий спосіб орієнтація на методологічні положення комплексного, системного й діяльнісного підходів, діагностика початкового стану громадянської активності студентів університету дали змогу визначити загальну стратегію дослідження проблеми формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування, обґрунтувати зміст основних етапів експериментальної роботи, що схематично відображено у процесуально-змістовому блоці моделі.

Таблиця 2.1

**Технологічне забезпечення реалізації виявлених у дисертації
педагогічних умов**

Педагогічна умова	Форми роботи	Показники
Змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів	Консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, збори, школа тьюторів	Здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; самооцінка рівня сформованостей громадянських якостей
Опори на внутрішні потреби студента	«Круглі столи», тренінги, членство в громадських організаціях, наукові об'єднання, тимчасові об'єднання (екологічні, трудові, благодійницькі)	Наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно-значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності
Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій	Стажування у міській раді, фестиваль «Студентська республіка»	Знання про громадську відповідальність, усвідомленість знань про громадянську відповідальність
Організації і проведення soft skills-тренінгів	Тренінги, загони волонтерів, центр особистісного розвитку, клуби, конференції	Здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності

Процесуальний блок моделі містить етапи формування громадянської активності студентів університету: адаптаційний,

фундаментальний та результативний. На адапційному етапі доречно використовувати методи залучення студентів першого курсу до участі у самоврядуванні; під час фундаментального і відбувається власне формування активної громадянської позиції студентів через участь у самоврядуванні, тобто підвищення рівня громадянської активності, а на результативному відбувається самоаналіз та самокорекція студентами власної діяльності у самоврядуванні.

Результативний блок моделі формування громадянської активності студентів університету містить критерії (спонукальний, гносеологічний, поведінковий, творчо-розвивальний) та рівні (недостатній, початковий, достатній та високий).

На підставі розгляду виявлених педагогічних умов, доречно перейти до аналізу формувального етапу педагогічного експерименту.

2.2 Методика проведення формувального етапу педагогічного експерименту

У процесі формувального етапу педагогічного експерименту 2016–2017 та 2017–2018 навчальних років: реалізовано педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування та перевірено їх дієвість; запропоновано способи моніторингу (анкетування за допомогою Google-форм) ефективності процесу формування громадянської активності студентів університету.

Констатовано, що реалізація педагогічних умов буде ефективною за умов такої послідовності:

– на першому, *адаптаційному етапі*, залучаємо студентів 2–4 курсів до участі у самоврядуванні. Форми виховної роботи: консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, презентації, вікторини. Методи: роз'яснення, бесіда, спостереження, аналіз, порівняння, групові творчі справи. Педагогічними умовами на цьому етапі є змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опори на

внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

– на другому, *фундаментальному*, передбачається активна участь студента у самоврядуванні, що здійснюється за допомогою методів, які використовувалися на першому, з урахуванням змін, що сталися у свідомості та діяльності студента. Також використовуємо круглі столи, тренінги, членство у громадських організаціях. Методами є: роз'яснення, бесіда, спостереження, аналіз, порівняння, самооцінка. До педагогічних умов, що створювалися на першому етапі, додаємо організацію та проведення soft skills-тренінгів;

– на третьому, *результативному*, заохочуємо студентів до самоаналізу та самооцінки власної діяльності в органах самоврядування, з метою власного вдосконалення та розвитку. До форм, що використовувалися на попередньому етапі, додаємо стажування у міській раді та участь у фестивалі «Студентська республіка». Методами є: дискусія, рефлексія, дебати, проекти. Провідними на цьому етапі є організація та проведення soft skills-тренінгів. Попередньо зазначені педагогічні умови також використовуються.

Розглянемо послідовно кожен з етапів.

На першому, *адаптаційному*, етапі формувального експерименту пріоритетною є мотивація майбутніх студентів-тьюторів. Мотивацію ми здійснювали під час групових бесід зі студентами на кураторських годинах та під час індивідуальних бесід зі студентами, які виявили високий рівень громадянської активності (за результатами констатувального експерименту). Більшість студентів погоджувалися бути студентськими тьюторами. Серед тих, хто відмовилися, основними причинами визначили: «для мене пріоритетом зараз є результати у навчанні» та «на жаль, мушу відмовитися за станом здоров'я».

Зі студентами, які погодилися бути студентськими тьюторами, проводилися як групові, так і індивідуальні консультації з приводу

реалізації розробленого змістово-методичного забезпечення. Зазначена педагогічна умова сприяла забезпеченню опосередкованості (через студентів – членів СС) впливу на студента. До змістово-методичного забезпечення студентських тьюторів належать: консультації студентських тьюторів з приводу діагностики індивідуальних особливостей, внутрішніх якостей, спрямованості, активності студентів-першокурсників, формування умінь попереджати та вирішувати конфлікти у студентській групі, психолого-педагогічний інструментарій з приводу згуртування групи та утворення спільноти на основі принципів кооперативного навчання, методичні рекомендації стосовно допомоги в адаптації першокурсників до нової форми організації навчання, системи оцінювання знань, зміни місця проживання тощо.

У системі організації студентського самоврядування Національного педагогічного університету, Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”», Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського перший досвід тьюторства відбувся за ініціативи студентів у 2017 році. Основною метою діяльності студентів-тьюторів у той час було забезпечення першокурсникам комфортної адаптації до університетського середовища та студентського життя; допомога у вирішенні проблем: навчальних питань, альтернативного проведення часу поза межами університету і міжособистісних відносин. З часом спектр діяльності студентського тьюторства значно розширився.

Перша та друга педагогічні умови використовувалися у взаємозв'язку та взаємодоповнювали одна одну. Для того, щоб ефективно співпрацювати з групою першокурсників, студентському тьютору необхідно мати уміння діагностики інтересів студентів-першокурсників, мотивів навчання, сформованості їх базової культури та інші показники вихованості. Реалізувати все зазначене без опори на внутрішні мотиви,

інтереси, здібності, схильності тощо особистості неможливо. Тому перші наші консультації з потенційними студентськими тьюторами носили переважно інформативний характер з приводу орієнтації студентів на пошук необхідних психологічних джерел (інструментарію) щодо виявлення внутрішнього світу особистості. Також необхідно було самим реалізувати цю умову для ефективної підготовки майбутніх студентських тьюторів до роботи з першокурсниками.

Надалі під час індивідуальних консультацій ми з'ясовували ступінь оволодіння студентом необхідним інструментарієм та відповідали на запитання, що логічно виникали. Під час групових консультацій кожен із майбутніх студентів-тьюторів могли здійснити апробацію психологічних тестів, методик та вдосконалення комунікативних і організаторських схильностей під час створених педагогічних ситуацій-завдань, на зразок: а) тобі потрібно переконати академічну групу студентів-першокурсників у необхідності брати участь у заході «Дебют першокурсника»; б) необхідно виявити в групі талановитих студентів і мотивувати їх узяти участь у цьому заході; в) необхідно залучити інших членів групи до активної допомоги одногрупниками у виступі та ін. у такий спосіб ще на цьому етапі у студентів розвивалися комунікативні та організаторські здібності (їх поєднання і визначається як показник схильності до лідерства).

Під час групових зустрічей спільно зі студентами було розроблено завдання студентських тьюторів:

- якнайшвидша адаптація студентів до життя в університеті;
- знайомство з правилами внутрішнього розпорядку, традиціями, громадським і культурним життям університету, входження в систему знань;
- адаптація до нового колективу, вивчення індивідуальних здібностей кожного студента;
- надання допомоги у соціально-психологічній адаптації;

- формування колективу груп і курсів, визначення лідерів, прилучення до загальнолюдських норм моралі;
- спрямованість зусиль на створення організованого згуртованого колективу навчальної групи;
- створення свідомого ставлення до навчання, формування потреби і вміння працювати;
- розвиток студентської ініціативи, самодіяльності, самоврядування;
- мати необхідні відомості про студентів навчальної групи (ПІБ старости, телефон, адреса сторінки у соціальних мережах);
- контролювати роботу старост навчальної групи;
- контролювати поточну і підсумкову успішність студентів і відвідуваність ними занять;
- здійснювати пропаганду та впровадження здорового способу життя.

У процесі групових консультацій, бесід, дискусій спільними зусиллями були розроблені правила школи студентського тьютора, зокрема:

1. Тут ми спілкуємося на «ти». Це створює дружню атмосферу на зустрічах.

2. У процесі тренінгового навчання одягайте, будь ласка, бейджи. Не всі ще пам'ятають, як кого звать і щоб не плутатися, давайте допоможемо один одному.

3. Правило пунктуальності (Правило «00»). Заняття у нас починатимуться о 14.00 відповідно до категорії груп, у яку ми вас відзначимо. Прохання приходити вчасно. Чим раніше почнемо, тим більше встигнемо.

4. Вимикайте, будь ласка, звук ваших мобільних телефонів. Це іноді відволікає всю групу.

У результаті дискусій та спільних обговорень було сформульовано права студентських тьюторів, а саме:

- брати участь у всіх заходах, що проводяться з куратором навчальної групи, в роботі органів студентського самоврядування;
- отримувати організаційну, методичну інформаційну підтримку;
- має право брати участь в обговоренні навчальних планів, вносити пропозиції щодо вдосконалення форм і методів навчальної, науково-дослідної та виховної роботи в університеті;
- проводити збори з навчальною групою;
- висувати кандидатури з числа найбільш успішних студентів для обрання в студентські органи самоврядування;
- вносити в установленому порядку пропозиції про поданням студентів навчальної групи (за успіхи у навчанні, громадській роботі, художньої самодіяльності, спорті та ін.) до встановлених в університеті форм заохочення;
- студентський куратор може бути членом студентської ради, але діяльність студентського куратора контролюється.

Через 2 місяці таких консультацій було прийнято (спільно зі студентами) рішення про школу студентських тьюторів та розроблено (також спільно) обов'язки при навчанні у цій школі:

1. Бути присутнім на основному занятті і тренінгових (відвідуваність).
2. Виконання домашнього завдання.
3. Робота в команді.
4. Допомогати один одному (мотивація).
5. Дотримуватися наших традицій і правил (зосередитися на ситуації «тут і тепер», налаштуватися на подальшу діяльність, «сигнал» до початку).

Студентські тьютори були озброєні психологічним інструментарієм з приводу виявлення прихованих, попередження та подолання міжособистісних конфліктів у групі.

Отже, педагогічна умова – змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, сприяла позитивній динаміці таких показників: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення і дії та дії команди; самооцінка рівня сформованостей громадянських якостей. При цьому були використані такі форми виховної роботи: консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, збори, школа тьюторів.

Опора на внутрішні потреби студента, як друга педагогічна умова формування громадянської активності студентів університету, реалізувалася під час індивідуальних бесід, з метою з'ясування інтересів, життєвих цінностей, ставлення до одногрупників, навчання в університеті, громадської роботи з метою ефективного включення його у нові види діяльності і нове коло спілкування та обрання справи, яка буде цікавою саме для цього студента.

У ході реалізації таких форм: круглі столи, тренінги, членство в громадських організаціях, наукові об'єднання, тимчасові об'єднання (екологічні, трудові, благодійницькі), опора на внутрішні потреби студентів сприяла позитивній динаміці таких показників: наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Спостереження за роботою студентів-тьюторів дає підстави зробити висновок також про те, що залучення студентів до тьюторства неможливо застосувати в наказовому порядку. Саме добровільне волевиявлення і особиста мотивація студентів-старшокурсників може принести позитивний результат. І тільки у разі, коли студент-куратор та педагог-наставник стають для першокурсників людьми, яким вони довіряють, їхні думки для них будуть вагомими і взаємодія та співпраця старшокурсників і першокурсників буде плідною.

За кожною академічною групою першокурсників закріплювався студент старших курсів – студентський тьютор (СК). Закріплення

студента-старшокурсника за групою першого курсу відбувається добровільно на першому зібранні студентів. Обов'язковою вимогою до майбутнього студента-куратора є наявність у нього лідерських якостей, тобто здатності в різноманітних ситуаціях повести за собою групу, взяти відповідальність на себе як за успіх, так і за невдачу організованої діяльності. Від викладача вимагалось створення системи підготовки, що містила би методичне забезпечення та організацію навчальних семінарів («школи тьютора») для студентів-тьюторів. У перші місяці навчання за сприяння тьютора-старшокурсника, зазвичай, формується актив групи, а до початку другого семестру вже може бути створений працездатний колектив, об'єднаний спільними інтересами у спільній навчальній та громадській діяльності.

Джерелом соціалізації студента першокурсника є не лише зміст педагогічного процесу у вищому навчальному закладі, а й соціально-професійне його оточення, студентська референтна група, засоби масової інформації, громадські об'єднання студентів тощо. Процес соціалізації особистості майбутнього фахівця триває як адаптація, індивідуалізація та інтеграція в умовах вузівського культурно-освітнього середовища. Надзвичайно важливим буде включення першокурсників у нові для них види діяльності та нове коло спілкування, що досить ефективно можна реалізувати за допомогою студентського тьюторства. Тобто ще одним важливим завданням у діяльності студентського тьютора є сприяння утворенню спільноти у межах навчальної групи.

Традиційно одним із методів є організація спільної діяльності. Для цього студентом-тьютором за сприяння викладача, обирався захід і пропонувалося розподілити ролі в групі на зразок кооперативного навчання.

Кооперативне навчання (нім. *Kooperatives Lernen*) передбачає співробітництво студентів у групах. За такого підходу студенти досягають успіхів в особистісному розвитку (до якого відноситься і

громадянська активність) за умови спільної діяльності, лише взаємодіючи один з одним.

При використанні кооперативного навчання, у студентів з'являється потреба вербалізації своїх думок і аргументації своїх висловлювань. Вони вчаться сприймати поставлену проблему з іншого боку і аналізувати інші, часто протилежні думки.

Д. Джонсон і Р.Джонсон виділяють п'ять основних критеріїв успішного кооперативного навчання, а саме:

1. *Позитивна залежність.* Успіх кожного залежить від сумлінності інших. Студенти вчаться взаємній відповідальності та роботі в команді.

2. *Пряма підтримка.* Студенти підтримують один одного безпосередньо. Вони обмінюються думками, джерелами та матеріалами, дають оцінку виконаній роботі один одного, з метою отримання спільного результату роботи. Вони роз'яснюють один одному новий матеріал і допомагають усувати прогалини в знаннях.

3. *Відповідальність.* Кожен студент бере участь у роботі групи і робить внесок у роботу над поставленою проблемою. Кожен учасник несе відповідальність за результат групової діяльності, виконує посильну йому роботу, намагається зрозуміти сутність питання.

4. *Соціальна компетентність.* Студенти вчаться взаємній довірі і повазі, чітко висловлювати думки у процесі спілкування і вирішувати можливі суперечки і конфлікти.

5. *Власна оцінка.* Студенти вчаться оцінювати власний внесок в успіх групової роботи, а також оцінювати спільну роботу групи з погляду використовуваних методів, виявляти причини невдач [6, с. 35].

Під час кооперативного навчання студенти в групі за допомогою старшого студента-тьютора, розподіляють між собою посади спікера, аналітика, презентатора, тайм-аутера, секретаря, координатора, а також мають змогу самостійно придумати собі іншу посаду за згодою групи. Зосередимося на обґрунтуванні посадових обов'язків.

1. Спікер групи: може розподіляти ролі в межах групи; проводить інструктаж щодо мети, завдань і алгоритму виконання завдання; залучає до роботи всіх учасників; ініціює дискусію за змістом пропозицій; дає змогу учасникам висловлюватися по черзі; проводить попереднє голосування щодо наявних ідей; здійснює опитування членів групи відповідно до завдань; підбиває підсумок спільної діяльності; бере участь в обговоренні.

2. Аналітик: аналізує роботу учасників групи; зіставляє особистий проект кожного з освітніми продуктами інших членів групи, порівнює, критично оцінює відповіді, пропозиції, допомагає групі розкрити сутність проблеми, спонукає до прийняття виваженого рішення; бере участь в обговоренні.

3. Презентатор: доповідає про результати роботи групи; представляє узгоджене рішення або результати власної діяльності кожного учасника чи найбільш доцільного варіанта; представляє сукупний освітній продукт; аргументує висловлені позиції; бере участь в обговоренні.

4. Тайм-аутер: стежить за часом виконання роботи, порушенням регламенту під час виступу презентатора та учасників групи; координує роботу всіх і кожного, зокрема, допомагає не відступати від розкладу і сконцентруватися на загальній проблемі; відповідає за порядок проведення; бере участь в обговоренні.

5. Секретар: веде записи результатів роботи групи, висловлених учасниками під час обговорення думок, пропозицій, ідей, нестандартних підходів; бере участь в обговоренні.

6. Координатор: організовує комунікативне співробітництво; допомагає конкретному членові групи, якщо в цьому є потреба; стимулює комунікативну активність учасників, переконує конструктивно критикувати, досягати рішень, компромісів, не відхилятися від завдань, шукати нові ідеї щодо розв'язання проблеми; підбадьорює всіх,

гармонізує психологічний комфорт групи, створює атмосферу творчого спілкування, позитивного настрою; бере участь в обговоренні.

Налагодження взаємодії зі студентами на основі кооперативного навчання в межах школи тьютора проводилося в період підготовки до загальноуніверситетських заходів, таких, як: посвята у студенти, дебют першокурсника, осінній бал, новорічна ялинка, квест-марафон, змагання з волейболу, змагання з легкої атлетики, змагання з футболу, життя на фотографії, студент року, День Європи, День університету, День закоханих, міс університет, участь у благодійному проєкті «Від серця до серця» та «Добро жменями», а також підготовка до міської гри «Студентська республіка».

Загалом протягом формувального експерименту студентські тьютори залучали першокурсників до роботи клубів, гуртків, творчих об'єднань, університетських музеїв, відвідування пам'ятних місць, мистецьких програм, форумів, участі у заходах з відзначення державних свят і пам'ятних дат, зустрічі з ветеранами праці і бойових дій, учасниками АТО та ООС, до волонтерської роботи, зустрічі з представниками державних і громадських організацій, центрів місцевого самоврядування тощо.

Однією із умов розвитку громадянського суспільства в Україні є становлення особистості як самостійного суб'єкта, який усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділеним певним комплексом прав і свобод, і водночас несе відповідальність за свої дії та вчинки перед суспільством. У ході спілкування зі студентами, які брали участь у формувальному експерименті, було помічено, що далеко не всі усвідомлюють і сприймають сутність поняття «громадянська відповідальність», що свідчить, окрім іншого, про низький рівень когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності.

А якщо відсутнє розуміння і сприймання цієї категорії як особистої цінності, то людина не буде активною в питаннях, що стосуються

суспільних проблем. Тому з метою підвищення сформованості показника самооцінки громадянських якостей на заняттях школи тьюторства, організовувалися дискусії на теми: «Громадянська відповідальність: плюси і мінуси», «Бути громадянином – що це для мене?».

Наведемо фрагмент цих дискусій.

Тема: «Громадянська відповідальність: плюси і мінуси».

За тиждень до початку заняття студентам було запропоновано написати твір-роздум на тему: «Свобода та відповідальність – що це для мене?». Аналіз творів довів результати наших бесід та спостережень, що зазначені вище: більшість студентів вбачають власну свободу як «можливість робити, те, що хочу; ні від кого не залежати», а поняття відповідальності розглядають як певну настанову «зверху», яку потрібно виконувати, хоч і без бажання; жоден зі студентів не розглядав зв'язок між цими категоріями. Було прийнято рішення розглянути це заняття в проблемному вигляді і від особистої відповідальності перейти до громадянської.

Починаємо з формулювання поняття «свободи» з їхніх же творів, не називаючи імен авторів. Під час дискусії приходимо до висновку, що абсолютної свободи (особливо бентежив студентів, на їхню думку, тягар залежності від інших людей) не існує, а якби вона й була можлива (скажімо, на безлюдному острові), то це обернулося б для людини величезною низкою проблем (від примітивного плану: «Як вижити?», до глобального – деградація розвитку).

Щоб висновок був переконливим для студентів, пригадуємо факти неможливості стати особистістю без суспільства («Діти-мауглі»).

Шляхом постановки питань: «у який спосіб людина може себе реалізувати, розвинути свої здібності?», «Чи можливо це без інших людей?», підводимо студентів до висновку, що така, на перший погляд, «несвобода» в суспільстві виявляється благом для людини.

Далі просимо студентів кожного у зошиті відповісти на запитання: «На скільки, на Вашу думку, Ваше життя залежить від Вас, якщо за абсолют брати 100 %?». Проходимо, дивимося відповіді (зазвичай відповіді 100 % є поодинокими). Підкреслюючи факт, що кожна з цифр, які вони назвали, є правильною, бо вона їхня, розглядаємо загальновідоме положення з психології: позиція «Я – лідер» та «Я – жертва». Для наочності і більшої переконаності наводимо приклади людей з різноманітними фізичними вадами, що не лише не перешкодили їм бути щасливими, а й навпаки – допомогли приносити користь іншим (паралімпійці, Нік Вуйчич та інші).

У результати робимо висновок, що свобода – це відповідальність. Розглядаємо також варіанти: «Я – відповідальний за своє майбутнє», «Я – відповідальний за близьких та рідних», «Я – відповідальний за навколишній світ, екологію», «Я – відповідальний за свою країну» і спільно констатуємо, що незважаючи на те, що бути відповідальним нелегко, в житті існує правило «бумеранга» чи народна українська мудрість «Що посієш, те і пожнеш». Також студенти можуть зазначати, що справжній громадянин – це людина, яка доклала максимум зусиль, виховавши власних дітей справжніми людьми; це людина, яка чесно виконує професійний обов'язок, ідучи на роботу не тому, що потрібна заробітна плата, а щоб принести користь людям. Тобто, роблячи ці речі мовби для себе і для спокою власної совісті, приносиш користь суспільству і державі.

Тема: «Бути громадянином – що це для мене?».

На початку заняття з'ясувавши, з яких напрямів складається базова культура особистості, пропонуємо студентами розбитися на групи (по 3–4 особи) і шляхом обговорення (даємо час від 5 до 8 хвилин) обрати три з них, на їхню думку, найважливіших, які ми зможемо розглянути на цьому занятті.

Більшість груп, говорячи, що неможливо обрати три, бо вони всі важливі (і це дійсно так, питання було деякою мірою провокаційним, для того, щоб студенти самостійно дійшли до такого висновку), але все-таки, узагальнивши висновки всіх груп, отримуємо моральну культуру, громадянську і, зазвичай, трудову. Перші дві студенти обирають завжди, а третя може варіюватися.

Запитуємо, що на їхню думку, означає бути справжнім громадянином.

Потім пропонуємо кожній групі довести свій вибір, актуалізуючи висновок попереднього заняття (з'ясували, що бути відповідальним «корисно» для самої людини). Після відповідей студентів запитуємо, у чому «користь» для справжнього громадянина за наявності в нього громадянськості. У результаті тривалих дискусій, підводимо студентів до висновку, що громадянська відповідальність також життєво необхідна для розвитку та самореалізації особистості.

Отже, ми розглянули студентське тьюторство як одну з педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету. Було помічено, що студентське тьюторство позитивно впливає на позитивну динаміку таких показників: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; самооцінка рівня сформованостей громадянських якостей.

На першому етапі створювалася також третя педагогічна умова – використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Вибір цієї педагогічної умови *обґрунтовано* невід'ємністю віртуального спілкування у взаєминах сучасних студентів університету. Серед сучасних ІКТ обрано створення авторського блогу (для відображення інформації про: національну самобутність українського народу (історію, традиції, мову, культуру та ін.), заплановані на майбутнє та вже проведені заходи, організовані студентським самоврядуванням, відео- та фотозвіти про проведені заходи), використання Google додатків (Google meet – для

проведення конференцій, засідань, консультацій студентських тьюторів он-лайн; Google Диск, Google форм – для он-лайн анкетування, з метою: прогнозування актуальності заходу, що планується, визначення ефективності проведених заходів, виявлення психологічної атмосфери у колективі, виявлення соціально-психологічних особливостей студентів, інформованості студентів; Google фото; Google календар; Google відео), створення груп у Viber, Telegram та WhatsApp.

Центральну сторінку авторського блогу представлено на рисунку 2.2, а сам блог можна знайти за адресою:

<https://sites.google.com/view/hromadyanske/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0>

Однією з функцій блогу, створеного автором, є залучення студентів до виховного співтовариства, у якому зміст і громадянський досвід створюються самими студентами. Висвітлення власних вражень включає критичне осмислення різноманітних суспільних явищ та подій. У нашому блозі студенти можуть писати, повертатися до написаного, переглядати написане колегами й отримувати зворотний зв'язок від своїх викладачів.

У розділі «Тести для самооцінки» кожен охочий студент може перевірити рівень мотивації навчання в університеті, громадянської активності, наявності лідерських якостей.

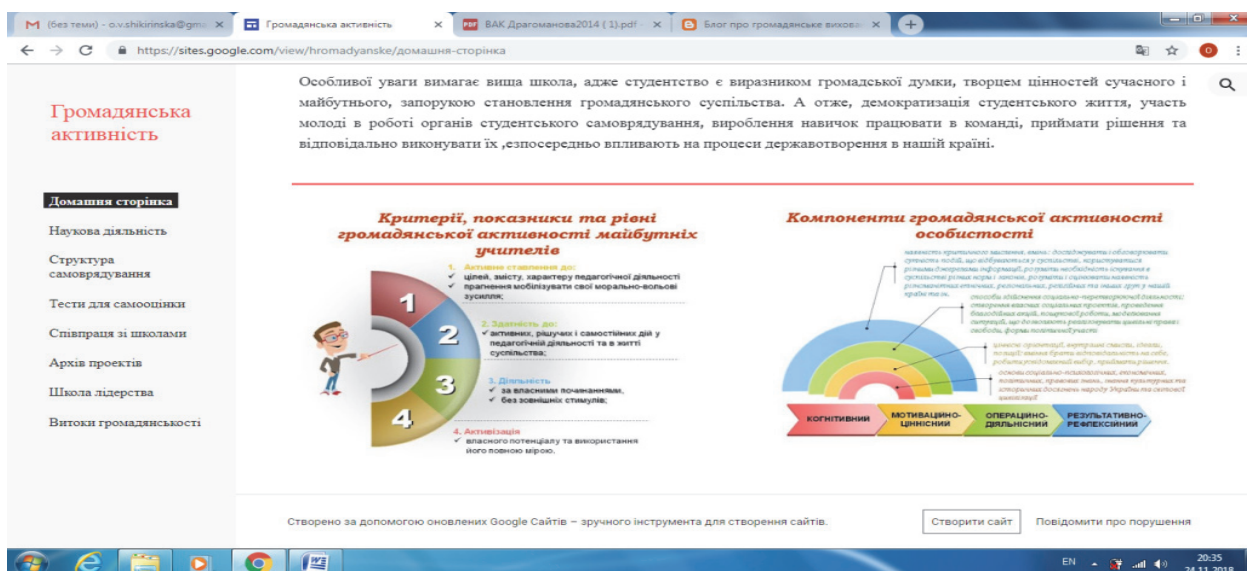

Рис. 2.2 Центральна сторінка авторського блогу стосовно громадянської активності студентів

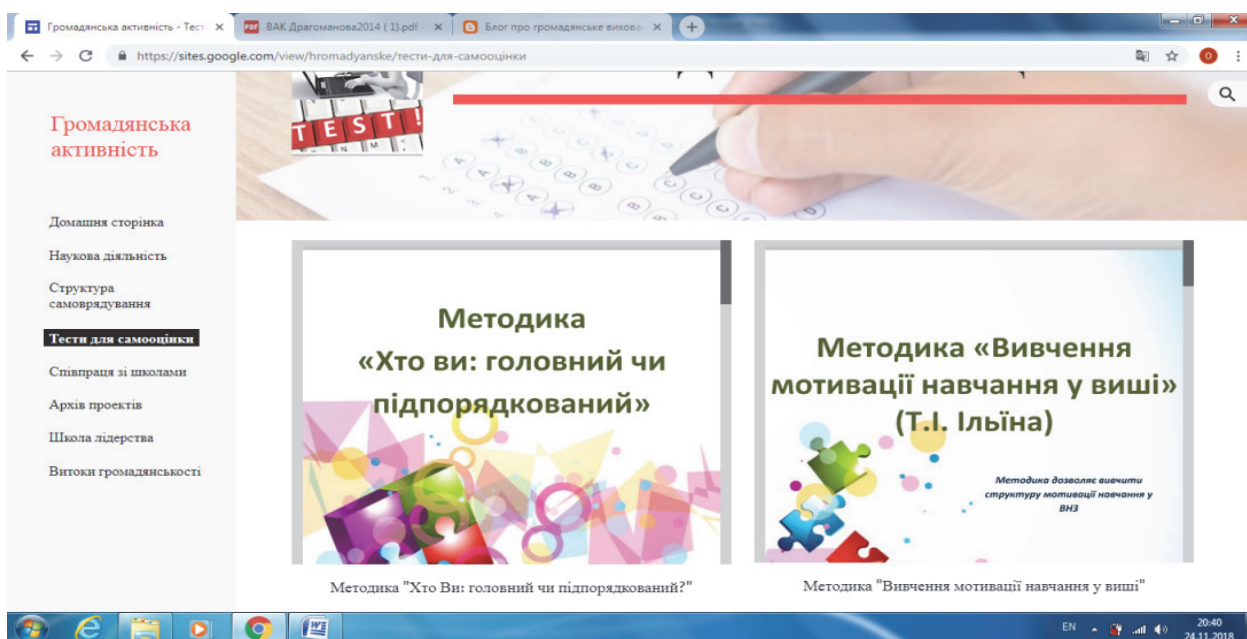

Рис. 2.3 Сторінка блогу, на якій розміщені тестові матеріали для самооцінки студентами рівня складових громадянської активності

Наш блог відіграє інформаційну функцію для першокурсників та студентів інших курсів, які тільки замислюються над участю в самоврядуванні. Скажімо, у розділі «Архів проектів» знаходяться відео- та фотоматеріали про проведені заходи, а також про проведення студентами

дозвілля в дружній атмосфері та цікавій формі. Одну зі сторінок цього розділу можна бачити на рисунку 2.4.

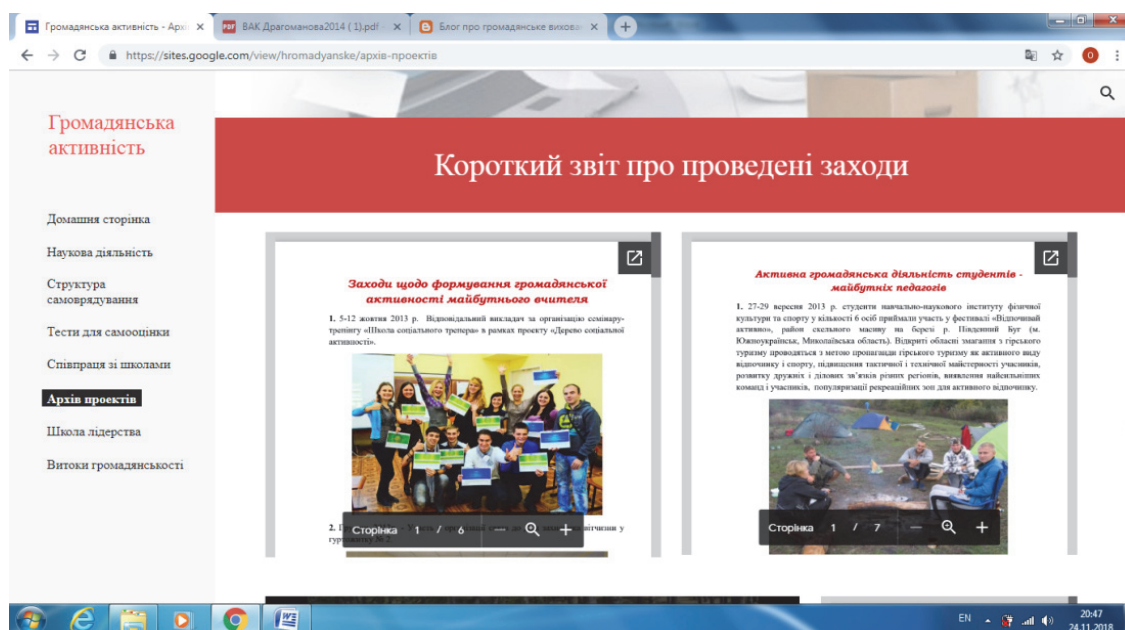

Рис. 2.4 Сторінка блогу «Архів проєктів»

Для активістів студентського самоврядування в блозі (розділ «Школа лідерства») знаходяться методичні розробки та рекомендації стосовно проведення тренінгів, а також фотозвіти попередніх тренінгів.

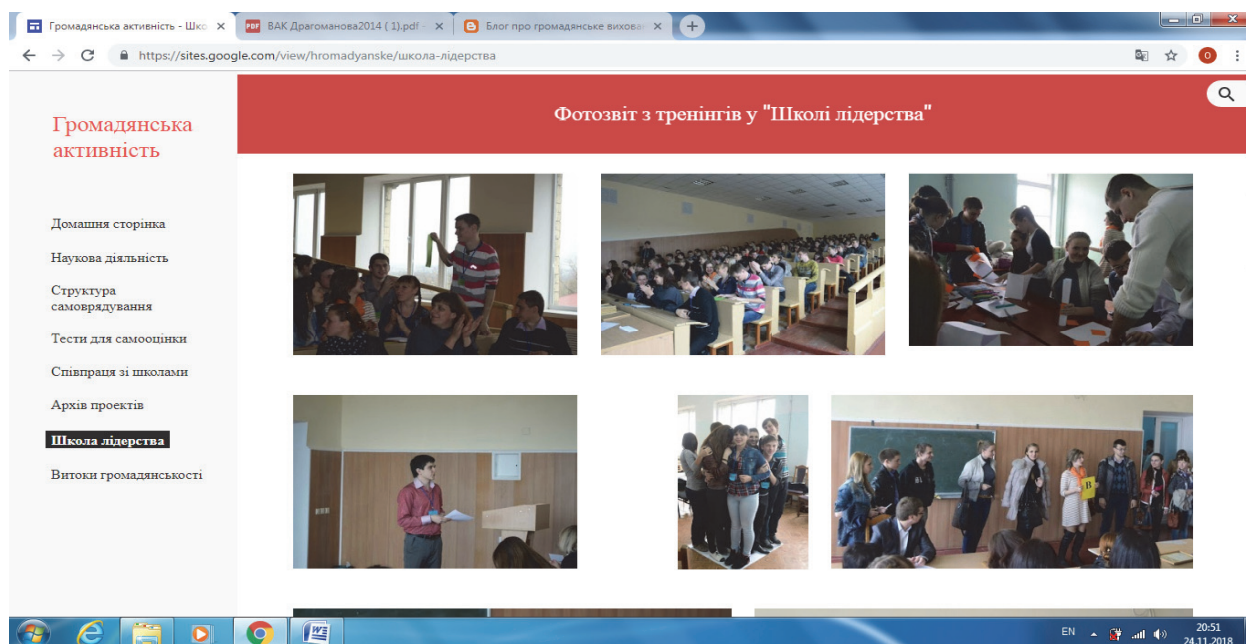

Рис. 2.5 Сторінка блогу, що містить методичні матеріали для активістів самоврядування та фото- і відеозвіти про проведення тренінгів

У розділі «Витоки громадянськості» містяться матеріали для самостійного поповнення інформації у сфері громадянської освіти. До них належать, наприклад, такі: «Українські народні традиції», «Козацька педагогіка», інформація про патріотів України та ін. До кожної інформації подані завдання для самоперевірки, з метою допомоги студентам, які прагнуть самостійно поповнити знання про історію, культуру, традиції українського народу.

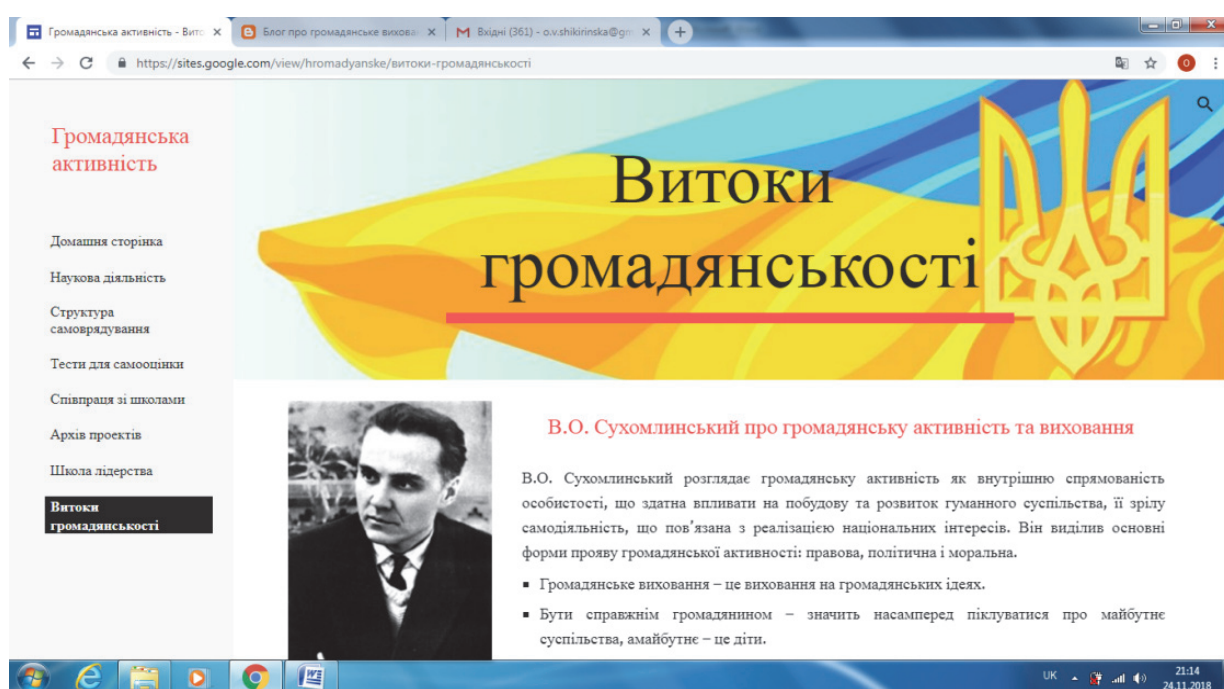

Рис. 2.6 Сторінка блогу, що містить інформаційні матеріали для самостійного поповнення студентами знань

Спостереження та бесіди зі студентами свідчать, що за допомогою блогу вдалося стимулювати до спілкування сором'язливих і не надто активних студентів; найчастіше вони стають ізольованими. За допомогою спілкування в блозі, такий студент має змогу самовиразитися і відкритися іншим, і в такий спосіб змінити ситуацію у спілкуванні в позитивний бік. Також блог може бути корисним для студентів з особливими потребами.

Створення авторського блогу дало змогу скоротити дистанцію між викладачем, який брав участь у формувальному експерименті та студентами, дозволило розміщувати важливу та необхідну інформацію, коментувати актуальні події студентського та суспільного життя, залучати до обговорення і дискусії студентів. Тобто виникає взаємодія між студентами та між викладачем та студентами, відчуття у студентів належності до студентської спільноти та сприяння в залученні їх активної діяльності в органах самоврядування. Використання авторського блогу значною мірою сприяло формуванню показників гносеологічного критерію, за яким визначався когнітивно-інформаційний компонент громадянської активності студентів університету.

Google форми було використано на всіх етапах формувального експерименту – для он-лайн анкетування та тестування з метою: прогнозування актуальності заходу, що планується, визначення ефективності проведених заходів, виявлення психологічної атмосфери у колективі, виявлення соціально-психологічних особливостей студентів, інформованості студентів, проведення онлайн-опитування студентів про тематику запланованого заходу «Вечір кіно в МНУ». Приклад однієї з Google форм представлено на рис. 2.7.

Рис. 2.7 Приклад Google форми для визначення ефективності заходу, що проводиться студентським самоврядуванням

Використання додатку Google Meet було використано для проведення конференцій, засідань активу студентського самоврядування, консультацій студентських тьюторів та занять у школі тьюторства он-лайн. Використання зазначеного додатку виявилось досить ефективним для економії часу, оскільки студенти, задіяні в самоврядуванні, внаслідок задіяння в різних заходах, обмежені в часі.

Розглянемо використання четвертої педагогічної умови – організації і проведення soft skills-тренінгів. У ході реалізації цієї умови використовувалися такі форми: тренінги, загони волонтерів, центр особистісного розвитку, клуби, конференції. Засобами студентського самоврядування, що використовувалися в ході реалізації цієї педагогічної умови, були суб'єкт-суб'єктна взаємодія між членами студентського самоврядування, комунікація з адміністрацією університету (студентський ректор, ректор університету, проректори з навчально-наукової роботи, проректор з адміністративно-господарської частини, директор бібліотеки, комісія по роботі зі студентами (заступники з виховної роботи на факультетах), комісія по роботі у гуртожитку, директор творчого центру) та адміністрацією міста.

В освітній процес закладу вищої освіти запроваджувалися гуманістичні цінності; налагоджувалися діалогічні суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини між учасниками виховного процесу, оскільки не в кожному навчальному закладі вони стали основою у спілкуванні адміністрації та викладачів зі студентами.

Однією з проблем у системі роботи студентського самоврядування є відсутність злагодженої комунікації (за умови співпраці протягом року) між головами та членами студентських рад різних факультетів, хоча було помічено, що в окремих малих групах вони виявляють дружні стосунки, наявні взаєморозуміння, довіра й підтримка.

Другою проблемою є відсутність у студентів університету відчуття кореляції (співвіднесення) загальної мети чи завдань студентського

самоврядування (наприклад, зміни до кращого стану молоді в місті) із індивідуальними цілями чи завданнями кожного з них. Зазначені проблеми свідчать про недостатній рівень операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів.

Для вирішення зазначених проблем та підвищення рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів, було визначено два завдання та розроблено програму їх розв'язання (друга частина тренінгової програми – додаток П. Завдання: 1. Познайти студентів, сприяти виробленню умінь для конструктивної комунікації. 2. Сформувати вміння співвідносити власну, індивідуальну ціль із командними, глобальними (суспільними).

Отже, пріоритетність у вирішенні зазначених завдань надається:

- командному духу, формуванню дружніх стосунків;
- командній взаємодії;
- системі зовнішніх (міжгрупових) комунікацій;
- актуалізації спільної мети;
- кореляції особистих цілей з командними;
- визначенню своєї ролі в команді;
- підвищенню особистої мотивації;
- довірі, почуттю безпеки в групі.

На тренінгу були присутні студенти експериментальних груп ЗВО і 30 представників громадських організацій. Усього присутніх – 240 осіб. Результати проведення освітнього проекту «Лабораторія лідерства» представлено у Додатку Н.

З метою розуміння студентами процесу самоврядування як засобу особистісного розвитку, був проведено круглий стіл: «Внесок діяльності студентського самоврядування у формування якостей успішної особистості». Наведемо деякі враження учасників:

Ігор Прозанас: «ОСС допомагають розкрити лідерські якості»;

Ступіна Ольга: «ОСС створює команду для подальшої роботи під час

навчання»; *Тупікіна Діана*: «ОСС дає можливість знайти себе у майбутньому»; *Собівчак Олександра*: «ОСС – відстоювання прав студентів»; *Лазарєв Григорій*: «ОСС – самореалізація студентів як відкритої цілеспрямованої та освіченої особистості»; *Безбожна Наталя*: «ОСС – це організація свого вільного часу»; *Агафонова Олена*: «ОСС дає змогу розкрити себе»; *Кравченко Олена*: «ОСС дає змогу знайти і створити своє »Я».

У січні та жовтні 2016 року проведено «Школи майбутніх лекторів» на тему «Права людини» для лідерів студентського та учнівського самоврядування як у м. Миколаїв, так і у м. Київ. Зокрема, за ініціативи «Миколаївського обласного осередку Міжнародної організації «Молодь за права людини» силами випускників школи лекторів у квітні – травні, а також у жовтні 2017 року проведено Міжнародний марафон за мир і права людини. У рамках марафону студенти закладів вищої освіти, випускники «Школи лекторій 2017» проводили лекції в школах і професійно-технічних навчальних закладах на теми прав людини.

Окрім того, 18–25 грудня 2017 року з активістами студентських груп, що брали участь у формульованому експерименті, було обговорено умови проведення акції підтримки військовослужбовців «Теплом речей та слів зігріємо захисників».

12 квітня 2018 року студенти взяли участь у масштабному заході в рамках Всеукраїнської акції «Зробимо Україну чистою!» – фестиваль «Eco-LIFE».

Метою цього дослідження є доведення можливості підвищення громадянської активності всіх без винятку студентів, оскільки традиційно можна спостерігати картину активної участі в житті та діяльності студентства, держави, окремої частини осіб, а більшість залишається поза цими процесами. Стимулювання до підвищення громадянської активності мають здійснювати студенти з вищим рівнем активності, навчившись досліджувати індивідуальні особливості одногрупників (здібності, інтереси,

схильності, тип темпераменту та ін.), і на основі цього пропонувати кожному ту справу, яка буде йому до душі. Як доводять спостереження та бесіди зі студентами, шляхом методів та підходів, запропонованих у дослідженні, цього вдалося досягнути.

Проаналізуємо зміни, що відбулися в поведінці студентів у результаті проведення вправи «Крижинка».

З метою створення максимально реалістичної атмосфери, було виготовлено платформу з дощок, на якій могла поміститися кількість осіб, що входили в команду. Оскільки за умовами вправи крижина тане, то кожні 10 хвилин забиралася одна дошка, що і створювало проблемність для кожного учасника. Групи ми намагалися сформувати за принципами паритетної участі студентів усіх рівнів сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності: недостатнього, початкового, достатнього та високого. Однак так як кількість осіб високого рівня на початку експерименту була найменшою, то студентів цього рівня в кожену групу ввійшло найменше – один або два.

Студенти недостатнього рівня сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, зазвичай, відмовлялися від участі або на початку тренінгу або ж під час перших труднощів (коли площа крижини зменшувалася і потрібно було поступитися власним комфортом заради інтересів групи). Аналіз невербальної поведінки студентів, які не відмовилися, засвідчив їх внутрішнє неприйняття ситуації. Під час виконання вправи вони були пасивними, з неохотою виконували прохання колег групи. Було помічено, що проведення рефлексії після проведення вправи спонукало деяких студентів цього рівня замислитися і, як засвідчила участь у подальших вправах, частково переорієнтувати вектор спрямованості в діяльності на інших. Деякі студенти, які відмовилися від вправи на початку чи під час першого етапу труднощів, під час проведення рефлексії та аналізу їх дій іншими членами групи, виявляли агресію та неприйняття. Надалі вони проявляли себе аналогічно і тому, на основі характеристики недостатнього

рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, були залишені на цьому рівні.

Студенти початкового рівня операційно-діяльнісного компонента громадянської активності у виконання вправи включалися, але без ентузіазму. До закінчення вправи у деяких студентів ентузіазм з'явився, проте він носив епізодичний характер. Під час рефлексії студенти цього рівня стверджували, що не вбачають особистісного сенсу брати участь у цій вправі, саме тому були неактивними.

У ході проведення вправи «Крижинка» було з'ясовано, що студенти, які належать до достатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, виявили бажання брати участь у виконанні вправи, поступалися власними інтересами під час труднощів, але до певної межі (наприклад, більшість із них перший та другий етап труднощів перебороли, але протестували на третьому етапі, коли потрібно було значною мірою поступитися власними інтересами на користь інтересів групи), навіть намагалися підтримувати та стимулювати інших студентів. Під час рефлексії причину своєї поведінки вбачали у неправильних діях інших студентів; незначною мірою була присутня самокритика. Проте критика інших членів групи сприймалася адекватно.

Студенти високого рівня сформованості операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності завдання вправи сприймали з ентузіазмом, були спроби перед початком вправи спланувати, розподілити ролі між студентами. Проте також було помічено схильність до авторитарного керівництва, а не до підтримки кожного члена групи, навіть тих, хто відмовлялися виконувати завдання. Під час рефлексії критику інших членів групи сприймали адекватно, проте аргументували свою поведінку бажанням перемогти за будь-яку ціну, мовляв, у критичній ситуації немає місця врахуванню інтересів кожного. З експресивності висловлювань цих студентів робимо висновок про стійке їх переконання у власних діях. Під час виконання вправи виявили стійкість та непохитність завершити завдання.

Також у більшості груп, куди потрапили два або три студенти високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, була помічена конкурентність між ними у справі керівництва іншими членами групи. Зрозуміло, такі дії значно погіршували результат. Акцент керівника тренінгу на цьому факті не сприймався студентами, було помічено відсутність розуміння ними важливості співпрацювати, а не конкурувати. Не переконували їх навіть думки інших членів групи, які були одностайними у цьому питанні.

Аналіз вправи *«Пальці/підстрибування на 3»*. Для проведення цієї вправи ніяких додаткових матеріальних засобів не потрібно. Студентів, які б відмовилися від участі у вправі, не було. Пояснити цей факт можемо створеною ігровою атмосферою, що, безперечно, подобається усім. Ніяких фізичних чи інших зусиль, пов'язаних з повною чи частковою відмовою від власних інтересів на користь інтересів групи, такою вправою не передбачено. Очевидно, ця обставина також вплинула на участь всіх студентів. Головною метою вправи було сформувати вміння емпатійно розуміти товариша. За умовами проведення вправи коли хтось із учасників помиляється, вправу доводиться розпочинати знову. Спостерігаючи за студентами, віднесеними до недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, ми помітили, що тій частині з них, у кого не було проблем з математичними підрахунками подобається брати участь. За зверхнім та відособленим ставленням до інших учасників ми зробили висновок, що у них у цій ситуації домінує прагнення показати себе. Орієнтації на інших студентів та бажання не підвести команду у цієї категорії студентів помічено не було.

У поведінці студентів початкового рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності було помічено бажання не підвести своїми діями команду, проте воно було епізодичним. Студенти достатнього рівня відрізнялися стійким бажанням підтримати команду правильними власними діями, проте, у більшості студентів не було помічено бажання

якимось чином підтримати учасників, які в певні моменти помилялися. Також у деяких студентів даного рівня проявлялося бажання бути першим у виконанні завдання.

Стосовно студентів високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності можемо зазначити їх неприховане бажання саме до командної перемоги. Упродовж виконання вправи вони підтримували учасників, які помилялися та коригували дії інших учасників висловлюваннями на кшталт: «Не поспішай», а також адекватно (на відміну від вправи «Крижинка») сприймали критику на свою адресу. Саме студенти цього рівня проявляли ініціативу стосовно зміни умов проведення вправи (наприклад, не підстрибувати, а плескати чи крутитися).

Проаналізуємо вправу «Падіння на довіру/джойстик». Від виконання цієї вправи відмовилися, на жаль, майже всі студенти недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, більшість із них так і не змінили думку, незважаючи на прохання усіх учасників. У проханнях та переконаннях студентів усіх без винятку рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності: початкового, достатнього та високого, було відзначено щире бажання допомогти іншим учасникам. Пояснюємо факт відмови деяких студентів брати участь у виконанні цієї вправи різним їх досвідом у налагодженні довірливих стосунків: очевидно, що після ситуації, коли людина довірилася (можливо, в дружніх чи близьких стосунках), а її довіра не виправдалася, вона «закрилася» і дала собі слово не довіряти більше, щоб уникнути у майбутньому болю. Зрозуміло, що на подолання такого бар'єру потрібен час та щира участь інших членів групи. Очевидно, час участі у грі виявився недостатнім для виникнення довіри.

Усі студенти початкового рівня взяли участь у цій вправі, проте більшість – після переконань інших учасників. На етапі рефлексії ці студенти, ділячись враженнями, зазначали, що вони були незабутніми і

радили студентам, які так і не наважилися, все-таки перебороти себе та спробувати.

Студенти достатнього рівня брали участь, але не без внутрішніх вагань; їх не доводилося вмовляти, проте було помітно, що їм потрібно якийсь час, щоб подолати внутрішні суперечності. Студенти високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності брали участь майже без вагань. Як зазначали під час рефлексії, оскільки в минулому були лідерами учнівського самоврядування у школі, де навчалися, то їм доводилося мати справу з цією вправою та розповідали про цінність довіри команди, якщо ти член команди. Очевидно, на такі коментарі їх надихнуло виконання вправи.

Зосередимося на аналізі вправи «В'язниця». Сутність вправи полягала у формуванні вміння слухати всіх членів команди, без образ для автора, об'єктивно відкидати неприйнятні варіанти рішень та, зрештою, прийняти узгоджене рішення, що не вдалося жодній з команд, тому відносимо її до однієї із найскладніших для студентів. Пояснення знаходимо в одній з особливостей процесу виховання, а саме в його довготривалості. Адаптуючи її до умов цього дослідження, необхідно зазначити, що, з одного боку, вміння домовлятися заради спільного позитивного командного результату є одним із ознак високого рівня громадянської активності, а з іншого, на формування цього вміння потрібен деякий час та реалістичність цілей, що спонукають до спільної діяльності. Тобто ця вправа для багатьох учасників була чи не найпершою в їх досвіді спробою навчитися знаходити компроміс з іншими людьми, тому ми і не розраховували на позитивний результат у ході її проведення. Більшість студентів недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності були пасивними в ході обговорення, демонстративно не брали участі в обговоренні. Ті студенти, які брали участь (а це переважно студенти високого та достатнього рівнів громадянської активності), відстоювали власний варіант рішення та критикували варіанти інших. Лише втручання керівника тренінгу, що полягало у нагадуванні про те, що здобути зірку вони можуть лише шляхом

якщо не співробітництва, то компромісу, змусив певною мірою зосередитися учасників на командних цілях. У результаті тривалих дебатів спільне рішення все-таки було знайдено в кожній із команд. У ході виконання вправи було помічено, що студенти достатнього рівня так само, як і високого, висували нестандартні рішення та виявляли ініціативу задіяти всіх учасників, щоб ніхто не залишився осторонь. Студенти початкового рівня громадянської активності включалися до дискусії лише за наявності зовнішніх стимулів, роль яких відігравали фрази учасників типу: «А ти як думаєш?».

У ході рефлексії майже всі студенти зазначали, що ця вправа була для них однією із найважчих. Найскладніше, за їхніми словами, було досягти компромісу (про співробітництво не йшлося), оскільки прагнення довести свою позицію, яку кожен вважав найкращою, було досить потужним. Також більшість студентів високого та достатнього рівнів операційно-діяльнісного компонентів громадянської активності зазначали, що найскладнішим було мотивувати людей, які не бачать особистісного сенсу у цій діяльності. Раніше вони не стикалися з подібними ситуаціями і механізмів, за допомогою яких можна було б їх вирішити, не мають.

Студенти початкового рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності зазначали, що у вирішенні складних питань звикли покладатися на власну думку чи думку друзів та рідних. Досвіду пошуку спільних командних рішень та, взагалі, командної роботи не мали, тому були збентежені таким бурхливим обговоренням і саме тому цей варіант уникнення від участі видався їм оптимальним.

Проаналізуємо поведінку та динаміку змін, що відбулися в рівнях операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, що під час виконання вправи «Квадрат».

Згідно з умовами проведення вправи капітан команди має сформулювати з учасників, які обмотані мотузкою через певні проміжки, квадрат. Учасникам

зав'язують очі; можливість спілкування заборонена. Якщо умова була порушена, команда вправу розпочинала знову.

Як і було прогнозовано, більшості команд виконати цю вправу з першого разу не вдалося. Головною причиною було знову ж таки відсутність в учасників навичок поступатися власним комфортом заради досягнення командної цілі.

Однак позитивним аспектом, поміченим у ході виконання учасниками вправи, була саме згода всіх учасників всіх команд на участь. Обумовлено цей факт результативністю попередніх вправ на здійснення рефлексії. Перешкодами у цій вправі було відсутність спілкування, зорового контакту та нерівності ґрунту в місцевості, де проводився тренінг. Швидкого результату з найменшими втратами для кожного учасника вдалося б досягти за умови повної довіри кожного учасника капітану. Усвідомлення цього факту кожним учасником вдалося досягти лише за рахунок багаторазового повторення вправи. Найбільш прогнозованими були дії студентів недостатнього та початкового рівнів громадянської активності. Саме через їхні порушення правил виконання вправи її доводилося повторювати неодноразово. Ця вправа виявилася однаково ефективною для студентів всіх рівнів операційно-діяльнісного рівнів громадянської активності: для студентів недостатнього та початкового рівнів у досягненні усвідомлення необхідності відмови від власних бажань та інтересів в даний момент заради досягнення командних цілей та у відсутності пошуку причин негараздів в інших, а для учасників високого та достатнього рівнів – в усвідомленні прийняття кожного учасника групи з усіма недоліками та виробленні звички підтримувати кожного за щонайменші успіхи, у бажанні знаходити мотивацію для кожного учасника.

Для студентів високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності ця вправа була можливістю закріпити такі якості, як терплячість, витривалість, позитивне ставлення до явно негативної ситуації чи події. Під час виконання вправа це було помітно. Жоден із

студентів цього рівня не розмовляв та не скаржився як під час виконання вправи, так і під час того, коли всі змушені були почати знову, хоча під час рефлексії зазначали, що це потребувало чималих зусиль. Проте, серед студентів достатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності по закінченню вправи, та під час рефлексії було помічено дещо зневажливе ставлення та відсутність розуміння до дівчат, що в силу власної емоційності, не змогли мовчати під час виконання вправи та й до хлопців, які не змогли втриматися від коментарів, за рахунок чого всі були змушені починати вправу знову. Очевидно, наступним етапом для цих студентів є формування умінь ненав'язливої критики, саме такої, яка б викликала в інших учасників бажання її слухати та сприймати.

Розглянемо зміни, що відбулися в поведінці студентів внаслідок виконання вправи «Горизонтальна павутинка». За умовами виконання вправи сітка з мотузки натягується горизонтально. Завдання – пройти цю перешкоду, взявшись за руки, не зачепивши мотузку. Якщо така вимога не виконується, вправу повторюють учасники знову. Аналогічно до попередньої вправи учасникам заборонено розмовляти.

Позитивним у цій вправі було те, що капітан команди та студенти, яких ми віднесли до високого та достатнього рівня операційно діяльнісного компоненту громадянської активності, самостійно виявили ініціативу спланувати дії команди впродовж виконання вправи. Неузгодженість, схильність до конкуренції між цими учасниками якщо і спостерігалися, то мали не системний, а епізодичний характер. Пропозиція від цих студентів стосовно можливості чергування у шерензі більш витривалих з менш витривалими учасниками була сприйнята членами команди неоднозначно. Ніхто не хотів визнавати себе менш витривалим чи позитивним. Зрештою було прийнято загальне рішення вишикуватися в довільному порядку. Певні непорозуміння, пов'язані з звинуваченням тих, хто зачепив мотузку, виникали, проте, порівняно з першими вправами, такі випадки були поодинокими.

До позитивних змін у поведінці студентів недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності ми віднесли їх згоду участь у цій вправі, на відміну від початку гри, коли більшість з них відмовлялися від участі. Хоча вони так само, як і на початку, не виявляли ініціативу у плануванні спільної роботи. Частина студентів початкового рівня виявляли бажання до комунікації з іншими учасниками, приємно вразили бажанням не підвести команду, хоча було помічено неприймання ними конструктивної критики та вимог з боку інших учасників під час аналізу поразок. До позитивних змін у більшості студентів достатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності відносимо наявність ініціативи у прийнятті рішень та готовність нести відповідальність за невдалі рішення. Стосовно студентів високого рівня, теж спостерігалися позитивні зміни, зокрема, у відсутності конкуренції до інших ініціативних та відповідальних членів команди. Під час рефлексії вони зазначали, що пройдені вправи допомогли їм зрозуміти важливість уміння як керувати, так і підпорядковувати свої дії іншому лідеру заради спільної перемоги; у поведінці цих студентів було помічено відсутність бажання втримати лідерство за будь-яку ціну.

Проаналізуємо зміни, що відбулися в результаті виконання учасниками гри вправи «Колода». За умовами вправи всі учасники мають стояти на колоді, а один із них має пройти по колоді, обійшовши кожного учасника. Однією з вимог залишається також заборона розмовляти. Виконання вправи зараховується, якщо всі учасники проходять колодою. На момент її виконання учасниками виконано достатньо вправ, подолано значну кількість перешкод і ми прогнозували її виконання достатньо швидким та безконфліктним. Проте, відзначити цю вправу, як таку, що однозначно позитивно вплинула на розвиток операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності всіх студентів, на жаль, не можемо.

Проходження колодою буде успішним за умови взаємодопомоги. Тобто для її виконання потрібно, щоб з усіма учасниками сформувалися дружні

стосунки. При проходженні всіх учасників було помічено, що абсолютної підтримки з боку інших студентів немає. Проаналізувавши, зазначаємо, що не допомагали комусь пройти колодою ті учасники, до яких, на їхню думку, він був необ'єктивний у виконанні інших вправ. Хтось, пригадуючи необґрунтовано негативні, на його думку, вказівки та аналіз його дій, чийсь мотиви так і залишилися для нас загадкою. Пояснюємо цей факт однією з особливостей процесу виховання, а саме його багатofакторністю та неможливістю повного пізнання та розуміння мотивів, цінностей, бажань, інтересів, емоційного стану іншої людини. У ході виконання вправи також, як і на початку, було помічено відмову деяких учасників від її виконання, конфліктні ситуації, викликані взаємними звинуваченнями для повторення вправи спочатку, особливо, коли помилявся останній чи передостанній учасник. Очевидно, що у згуртуванні колективу учасників так само, як і в будь-якому виховному процесі, має місце ще одна особливість – віддаленість результатів. До того ж виконання вправи без можливості спілкуватися виявилось непосильним для жодної з команд, тому для її виконання організаторами було одногосно прийнято рішення відмінити цю вимогу.

Заради успішного завершення цієї вправи, обговорення причин неуспішного її виконання, було ініційовано перерву, протягом якої проводилася рефлексія. Унаслідок уміло сформульованих запитань, вдалося створити довірливу атмосферу між учасниками, що і привело до щирого обміну думками та, зрештою, до переосмислення деякими студентами власної поведінки та її наслідків та до визнання пріоритетності командних цілей над власними. У результаті такого обговорення та детального аналізу, учасникам вдалося пройти колодою і завдання було захищено.

Проаналізуємо зміни, що відбулися в рівнях операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів в результаті вправи «На руках». Головною метою проведення цієї вправи було закріплення у студентів засвоєного ними в ході проходження попередніх вправ факту цінності для кожної людини референтної групи, команди чи громади.

Виконати вправу без взаємодії та участі кожного учасника неможливо. Для виконання завдання не пропонується жодної підпори. Спочатку учасники в ході спільного обговорення намагалися придумати план виконання вправи. Навіть студенти недостатнього та початкового рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності виявляли бажання висловлювати власні ідеї, тобто були зацікавлені у спільному позитивному командному результаті. Інші учасники вже без зайвої упередженої критики аналізували можливість реалізації кожної ідеї і намагалися аргументовано та об'єктивно пояснити її недієздатність. Навіть на основі цього спостереження можемо робити висновок про доцільність та результативність попередньої вправи.

У результаті тривалих дискусій та апробації кожної ідеї на практиці, учасники приходили до висновку, що виконати, на перший погляд, надскладне завдання можна, поклавши ноги на плечі іншого учасника. В ході рефлексії з'ясувалося, що таке рішення вразило майже всіх учасників. Усі студенти зазначали, що, оскільки ніхто з них не є професійним висококваліфікованим гімнастом, виконати цю вправу самостійно не змогли б. Для досвіду студентів початкового рівня такий висновок був повністю новим, як вони самі зазначали під час рефлексії, оскільки завжди у вирішенні життєвих труднощів чи проблем покладалися лише на родину та на самого себе. Більшість студентів недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності подібні висновки не зробили; цю вправу сприйняли як розважальну. У ході рефлексії зазначали: «Було цікаво, чи вийде щось та весело, коли учасники падали».

Студенти високого та більшість студентів достатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності (яких ми віднесли після закінчення педагогічного експерименту до високого) у виконанні вправи виявляли терплячість та бажання за будь-яких обставин завершити вправу.

Головним завданням вправи «Нога в ногу» було остаточно зруйнувати непорозуміння між тими учасниками, що виявилися у ході виконання вправи «Колода». Хоча у результаті рефлексії, що була здійснена у процесі її виконання та після закінчення, ці суперечки та непорозуміння були подолані, ми мали за мету закріпити позитивний результат. Саме тому вибір учасників, які будуть проходити дистанцію в парі зі зв'язаними ногами, здійснювався не добровільно, а за вказівкою ведучого. Логіка формування пар серед рівнів була такою: високий – недостатній; достатній – початковий. Пригадуючи досвід А. Макаренка у створенні ним зведеного загону з двох ледачих колоністів, було сформовано також пари недостатній – початковий рівень. Для більшості пар проходження дистанції було результативним, тобто, було отримано так само, як і колись видатний педагог А. Макаренко, позитивний результат від такого поєднання. Однак були пари, поєднані за таким принципом, яким не вдалося подолати дистанцію. Знати наперед, яке поєднання буде ефективним, а яке – ні, неможливо лише за досконалого знання індивідуальних особливостей темпераменту, характеру, спрямованості та інших властивостей кожного учасника.

Як зазначали всі учасники під час рефлексії, такий досвід виявився однозначно позитивним для них: для студентів високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності в умінні знаходити спільну мову з різними людьми, знаходити мотивацію для кожного, виявляти терпимість до невміння чи небажання іншої людини робити щось для успіху команди; достатнього рівня – у закріпленні стійкості до труднощів та подоланні бажання здатися у важкий момент; початкового – у подоланні труднощів.

Проаналізуємо зміни, що відбулися в рівнях операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів в результаті вправи «Лабіринт».

Завданням цієї вправи було пройти складний і заплутаний шлях із зав'язаними очима. Іншим учасникам дозволялося спрямовувати рух студента, який у цей момент проходив лабіринтом. Певною мірою полегшити

проходження дозволяв ігровий момент, який полягав у тому, що звичні слова «прямо», «назад», «вправо», «вліво» потрібно було замінити іншими. Зокрема, команду «прямо» в деяких групах учасники замінили на «робота», а команду «назад» на «вихідний». Певний час пішов на пошук таких заміників, що здійснювався усією командою, в ході якого на цьому етапі ми не помітили особливих змін у поведінці студентів – ініціативу та ідеї висловлювали, переважно, студенти високого та достатнього рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності; початкового рівня – зазвичай, могли висловити ідею, але активної участі у її захисті та обговоренні ідей інших учасників не приймали; студенти недостатнього рівня власних ідей не висловлювали та участі в обговоренні не брали.

Проходження лабіринту теж не було несподіваним: успішно і швидко долали шлях студенти високого та достатнього рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, оскільки звикли довіряти команді, хоча, звісно, не у всіх виходило пройти шлях з першого разу. Проте вони, врахувавши помилки, з ентузіазмом приступали до повторного виконання. Студенти початкового рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності не виявляли бажання повторно проходити лабіринт для командного успіху. Лише переконання та прохання учасників змушували їх проходити випробування повторно. У деяких студентів недостатнього рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності на початку вправи навіть були спроби відмовитися від проходження (цих студентів, на жаль, не було підстав перевести до вищого, тобто початкового рівня).

Під час виконання вправи «Вертикальна павутинка», завданням для кожної з команд було пройти з одного боку сітки на інший за умови, що в одну і ту саму комірку може пройти лише один гравець у повній тиші. Виконання завдання також ускладнювалося тим, що, на відміну від інших завдань, на його проходження давалася лише одна спроба. Проаналізуємо динаміку рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності під час виконання командами цієї вправи.

Одна з вимог зарахування виконаної вправи, а саме наявність лише однієї спроби, виявилася визначальною у завершенні згуртування всіх членів команди та усвідомлення кожним учасником власної відповідальності за успіх команди. Під час обговорення ходу виконання завдання найбільш ініціативними були студенти високого рівня операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності. Зазвичай найменші комірки, в які теоретично могли пройти учасники найменшого зросту, знаходилися на такій відстані від землі, що ці учасники не могли самотійно дістатися до неї. Командою було прийнято рішення підняти цього учасника з одного боку сітки і передати іншим учасникам з другого боку. Звісно, також ускладнювало завдання відсутність можливості спілкуватися, тому всі етапи переходу потрібно було спланувати заздалегідь. Для проходження учасників більшого зросту також обиралася відповідна комірка. Дилема виникала у плануванні проходження перешкоди учасниками майже однакового зросту та маси за наявності однієї відповідної комірки. Навіть в таких проблемних ситуаціях учасники високого та достатнього рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності виявляли бажання обов'язково знайти рішення та одночасно турботу про кожного члена команди, а для студентів початкового та недостатнього рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності це була чи не єдина вправа, де вони повністю виконували прохання та вказівки інших учасників. Як потім вони зазначали у рефлексії, було потужне бажання не «підвести» команду.

Експериментально доведено ефективність у формуванні громадянської активності студентів університету таких soft skills-тренінгів:

1. Еліксир активності й оптимізму;
2. Ти можеш більше, ніж думаєш;
3. Крок уперед;
4. Моя індивідуальність;
5. Рух до своєї мети;
6. Щастя в мені;

7. Шлях до успіху.

У такий спосіб організація і проведення soft skills-тренінгів, як четверта педагогічна умова формування громадянської активності студентів університету, мала за мету підвищення сформованості таких показників: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення і дії та дії команди; наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності.

Отже, у процесі формувального етапу педагогічного експерименту (2015–2016 н. р.): реалізовано педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування та запропоновано способи моніторингу (анкетування за допомогою Google-форм) ефективності процесу формування громадянської активності студентів університету.

2.3 Аналіз ефективності засобів студентського самоврядування у процесі формування громадянської активності студентів університету

З метою перевірки дієвості педагогічних умов громадянської активності студентів університету, здійснено контрольний етап дослідно-експериментальної роботи. Контрольний експеримент проведено у вересні – жовтні 2018 року. Цілісність експерименту забезпечувалася тим, що на контрольному етапі було використано такі самі діагностичні методи та методики, як і на констатувальному етапі дослідження.

Узагальнення результативності проведеного аналізу відбувалося за такими напрямками:

- здійснення контрольного зрізу для визначення рівнів складових громадянської активності студентів університету в контрольних та експериментальних групах;

- визначення змін, які відбулися в кількісних показниках рівнів громадянської активності студентів;

- узагальнення результатів формувального експерименту;
- використання методів математичної статистики для підтвердження достовірності результатів, що показують ефективність експериментальної роботи.

Показники спонукального критерію (наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності), за допомогою яких з'ясувався рівень мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету наприкінці дослідно-експериментальної роботи, визначалися за тими самими методиками, що і на початку експерименту.

Результати визначення показника стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей після закінчення експерименту представлено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати визначення показника стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей після закінчення експерименту (за опитувальником «Мотивація успіху і страх невдачі» А. Реана) (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	Осіб	%	Осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	44	23,0	33	17,5	43	23,9	42	22,6
Початковий	95	51,3	83	44,2	96	50	95	50,7
Достатній	35	18,7	48	25,7	35	18,6	36	19,1
Високий	14	7,0	24	12,6	13	7,5	14	7,6

Тобто динаміка показника стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей у студентів експериментальних груп є більш суттєвою: недостатній рівень зменшився на 5,5 % (для студентів КГ таке зменшення становить 1,3 %), початковий – на 7,1 % (для студентів КГ – 0,7 %); натомість достатній збільшився на 7,0 % (для студентів КГ – 0,5 %), а високий – на 5,6 % (для студентів КГ – 0,1 %).

У таблиці 2.3 висвітлено результати визначення показника наявності у студентів університету мотиву досягнення.

Таблиця 2.3

Результати визначення показника наявності у студентів університету мотиву досягнення після закінченню експерименту (за методикою визначення рівня мотивації досягнень (Ю. Орлов) (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	Осіб	%	Осіб	%	осіб	%	Осіб	%
Недостатній	44	21,9	33	17,3	43	22,3	40	21,4
Початковий	95	51,9	84	45,0	97	52,1	96	51,3
Достатній	35	18,7	48	25,2	34	19,7	37	20,8
Високий	14	7,5	23	12,5	13	5,9	14	6,5

Аналізуючи результати, подані в таблиці, можна зробити висновок про динаміку показника наявності у студентів університету мотиву досягнення: у студентів експериментальних груп є більш суттєвою: недостатній рівень зменшився на 4,6 % (для студентів КГ таке зменшення становить 0,9 %), початковий – на 6,9 % (для студентів КГ – 0,8 %); натомість достатній збільшився на 6,5 % (для студентів КГ – 1,1 %), а високий – на 5,0 % (для студентів КГ – 0,6 %).

Результати визначення показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності після закінчення експерименту представлено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати визначення показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності після закінчення експерименту (за методикою «Мотивація навчання у ВНЗ») (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	44	23,5	37	19,7	43	22,9	42	22,5
Початковий	95	50,8	80	42,6	97	51,6	95	50,8
Достатній	35	18,7	49	26,1	34	18,1	36	19,3
Високий	14	7,5	22	11,8	13	6,9	14	7,5

Аналіз результатів, поданих у таблиці, дає підстави стверджувати, що показник ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності у студентів експериментальних груп, порівняно зі студентами контрольних груп, є більш сформованим: недостатній рівень зменшився на 3,8 % (для студентів КГ таке зменшення становить 0,4 %), початковий – на 8,2 % (для студентів КГ – 3,6 %); натомість достатній збільшився на 7,4 % (для студентів КГ – 2,7 %), а високий – на 4,3 % (для студентів КГ – 1,1 %).

У такий спосіб, порівнюючи результати, подані в таблицях 2.2, 2.3 та 2.4, можна констатувати, що всі показники спонукального критерію, з допомогою якого визначався рівень мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету, характеризуються позитивною динамікою. Однак, якщо пригадати, що на початку дослідно-експериментальної роботи найбільш сформованим виявився показник

ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, а найменш сформованим – показник рівня досягнення мети, то виявиться, що показник ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності зазнав найменших змін у результаті дослідно-експериментальної роботи, порівняно з двома іншими показниками для студентів експериментальних груп. Обумовлено це тим, що і педагогічні умови, і весь хід дослідно-експериментальної роботи більшою мірою були спрямовані на формування громадянських та лідерських якостей студентів університету і меншою мірою на підвищення мотивації до майбутньої професійної діяльності.

Рівні мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення формувального експерименту представлено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівні мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення формувального експерименту (в абсолютних числах і в %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	44	23,5	21	10,9	43	22,9	42	22,5
Початковий	95	50,8	78	41,3	97	51,6	95	50,8
Достатній	35	18,7	51	26,9	34	18,6	36	19,3
Високий	14	7,0	38	20,9	13	6,9	14	7,4

Отже, за результатами контрольного зрізу, було з'ясовано, що позитивні зміни мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету після завершення експерименту (зменшення кількості студентів недостатнього та початкового рівнів і

зростання достатнього та високого відповідно), спостерігаються як у контрольних, так і в експериментальних групах, проте зміни в контрольних групах більш суттєві, про що засвідчують результати таблиці 2.5 та рисунку 2.8.

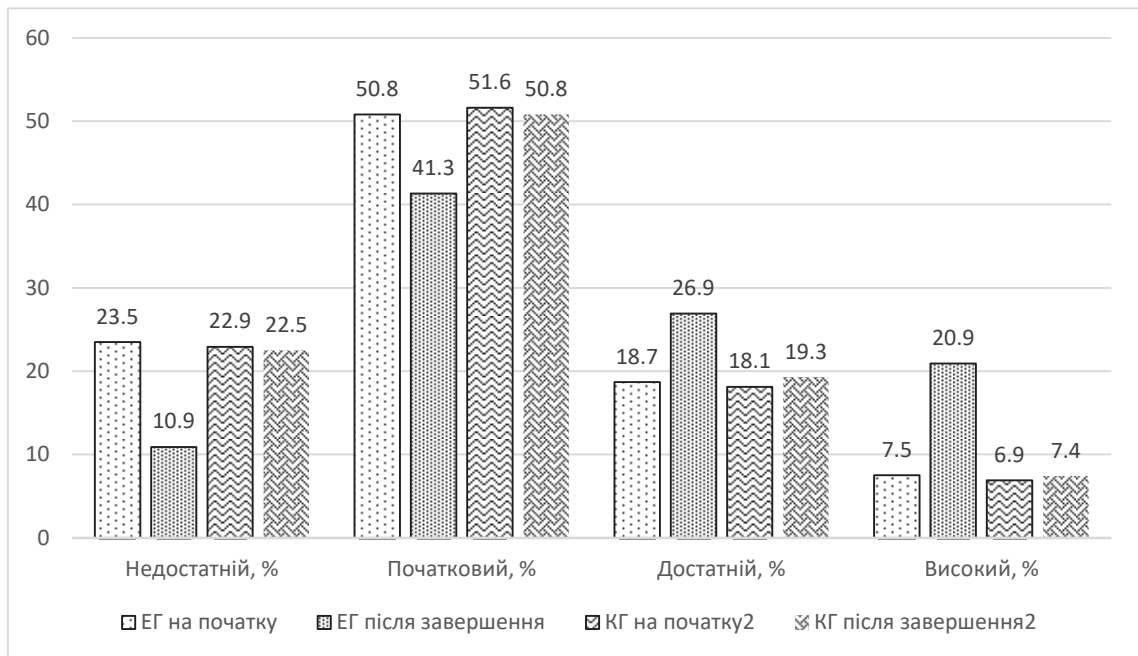

Рис. 2.8 Рівні мотиваційно-ціннісного компонента громадянської активності студентів університету після завершення експерименту (%)

Зокрема, частина студентів із недостатнім рівнем мотиваційно-ціннісного компонента громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 12,6 %, а в контрольних – на 0,4 % (в експериментальних – на 12,2 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 9,5 % в експериментальних та на 0,8 % – у контрольних (в експериментальних – на 8,7 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча, порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем мотиваційно-ціннісного компонента громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за рекомендаціями зросла на 13,4 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 0,6 %

(тобто в експериментальних на 12,8 % більше). На 8,2 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 1,2 %), тобто в експериментальних групах на 7,0 % більше, ніж у контрольних.

Бесіди зі студентами та спостереження засвідчили, що позитивна динаміка всіх рівнів мотиваційно-ціннісного компоненту їх громадянської активності зумовлена значною мірою дотриманням двох визначених педагогічних умов, а саме опори на внутрішні потреби та студентського тьюторства.

Зміни когнітивно-інформаційного компонента громадянської активності студентів університету, що сталися у результаті цієї дослідно-експериментальної роботи, за гносеологічним критерієм з'ясувався на основі розробленої анкети «Дослідження знань студентів про громадянську відповідальність» (Додаток Г), за допомогою якої вимірювався рівень знань студентів про громадянську відповідальність, та твору-роздуму «Громадянська відповідальність – що це для мене?», на основі якого робилися висновки стосовно змін в усвідомленості студентами цих знань. Проаналізуємо результати діагностики.

Як розподілилися відповіді респондентів на перше запитання анкети: «Якою мірою Ви цікавитеся політичними процесами, що відбуваються в Україні?», представлено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Відповіді респондентів на запитання анкети «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?»

Варіант відповіді	КГ, %		ЕГ, %	
	початок	заверш.	початок	заверш.
Постійно стежу за політичним життям в Україні	10,1	10,7	10,1	16,4
Стежу за головними подіями в політичному житті	16,3	17,2	16,3	22,7
Інтерес до політичного життя проявляю дуже рідко	33,1	32,7	33,1	27,5
Взагалі не цікавлюся політикою	33,8	33,2	33,8	28,1
Важко відповісти	6,7	6,2	6,7	5,3

Аналіз результатів анкетування дає підстави стверджувати, що динаміка збільшення кількості студентів, які цікавляться політичним життям в Україні, є більшою у студентів експериментальних груп (6,3 % порівняно з 0,6 % в контрольних групах). Також збільшилася кількість студентів, які стежать за головними подіями в політичному житті (6,4 % в експериментальних групах) порівняно з 0,9 % в контрольних. Натомість відсоток студентів, які інтерес до політичного життя проявляють дуже рідко, взагалі не цікавляться політикою та відчують ускладнення з відповіддю, помітно зменшився в експериментальних групах порівняно з контрольними.

Утім, оскільки, незважаючи на участь у самоврядуванні, існує значна частина студентів, які не цікавляться політикою (28,1 %, тобто 53 студенти), було запропоновано цим студентам відповісти на таке запитання «Чому Вас не цікавить політичне життя країни?» Результати представлено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Відповіді респондентів на запитання анкети «Чому Вас не цікавить політичне життя країни?»

Варіант відповіді	КГ, %		ЕГ, %	
	початок	заверш.	початок	заверш.
Не довіряю політикам та владі	44,1	44,3	44,1	44,2
Від мене все одно нічого не залежить	34,5	33,8	34,5	11,3
Я нічого в цьому не розумію	33,1	32,8	33,1	15,1
Через недовіру до наявної інформації	17,9	17,8	17,9	17,7
Через відсутність достовірної інформації	12,7	12,5	12,7	12,3
Маю більш серйозні проблеми	38,2	37,8	38,2	9,3
Важко відповісти	5,4	5,2	5,4	1,4

Відповідаючи на це запитання, респонденти могли обирати декілька відповідей, тому сума не дорівнює 100 %. Аналізуючи дані таблиці, можемо стверджувати, що в експериментальних групах значно зменшився відсоток студентів з пасивною громадянською позицією (про таку позицію свідчать обрання варіантів «Від мене все рівно нічого не залежить», «Я нічого в цьому не розумію» та «Маю більш серйозні проблеми»): на 23,2 % зменшилася кількість студентів, які обрали варіант «Від мене все рівно нічого не залежить» в експериментальних групах, порівняно з 0,7 % в контрольних; на 18 % зменшилася кількість студентів, які обрали варіант «Я нічого в цьому не розумію», порівняно з 0,3 % в контрольних групах. Однак майже не змінилася кількість студентів як у експериментальних, так і у контрольних групах, які не довіряють політикам та владі, та кількість студентів, які не

цікавляться політичним життям країни через відсутність достовірної інформації.

Для з'ясування того, чи змінилося ставлення студентів до участі у діяльності різних громадських організацій, було запропоновано третє запитання: «У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?». Під час відповіді на це запитання, аналогічно з попереднім, респонденти могли обирати декілька відповідей, тому сума не дорівнює 100 %. Як розподілилися відповіді студентів, представлено в таблиці 2.8.

Тобто кількість студентів експериментальних груп, які беруть участь у громадських організаціях, суттєво збільшилася, порівняно з контрольними групами. Особливо помітними є зміни стосовно спортивних організацій або організацій, пов'язаних з проведенням дозвілля (на 8,3 %), волонтерських організаціях (на 6,8 %) та діяльності організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом (на 4,1 %). У контрольних групах зміни були незначними або ж їх узагалі не було.

Ще одним було запитання: «Які з поданих проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?». Результати представлено в таблиці 2.9.

Таблиця 2.8

Відповіді студентів на запитання «У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців»

Варіант відповіді	КГ, %		ЕГ, %	
	початок	заверш.	початок	заверш.
Ні, я не брав (-ла) участі в діяльності жодної організації	79,2	73,6	79,2	0,0
Шкільному або студентському самоврядуванню	7,4	7,8	7,4	100
Спортивних організаціях або організаціях, пов'язаних з проведенням дозвілля	6,3	7,4	6,3	14,6
Волонтерських організаціях	5,9	6,2	5,9	12,7
Благодійних або гуманітарних організаціях	4,7	4,7	4,7	8,3
Профспілках, професійних об'єднаннях	4,2	4,8	4,2	6,3
Діяльності організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом	3,4	4,1	3,4	7,5
Молодіжних і дитячих громадських організаціях	2,8	2,8	2,8	4,5
Об'єднаннях співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ)	1,8	1,9	1,8	2,0
Організаціях з охорони навколишнього середовища	1,3	1,5	1,3	5,2
Інше	0,8	0,7	0,8	1,3

Таблиця 2.9

Відповіді студентів на запитання «Які з поданих проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?»

Варіанти відповіді	КГ, %		ЕГ, %	
	початок	заверш.	початок	заверш.
Підвищення цін, тарифів, зниження доходу	36,2	38,1	36,2	30,5
Порушення прав людини	34,4	35,1	34,4	40,1
Проблеми у сфері охорони здоров'я	26,3	27,0	26,3	28,4
Екологічні проблеми	21,9	20,1	21,9	29,1
Проблеми у житловій сфері	18,7	17,9	18,7	18,9
Порушення прав роботодавцем	12,4	13,5	12,4	15,8
Порушення у сфері територіальної цілісності	11,8	12,6	11,8	19,1
Порушення у сфері жорстокого поводження з тваринами	10,3	10,4	10,3	11,6
Проблеми у сфері освіти	8,8	9,0	8,8	12,7
Порушення у сфері прав учасників АТО	7,3	7,8	7,3	12,4
Нічого	1,6	1,8	1,6	0,9

Аналізуючи дані таблиці, можна стверджувати про пріоритетність громадянських цінностей над особистими у студентів експериментальних груп (про це свідчить більша кількість студентів (порівняно з констатувальним етапом експерименту), які обрали варіанти «Порушення у

сфері територіальної цілісності», «Проблеми у сфері освіти», «Порушення у сфері прав учасників АТО» та одночасно менша кількість студентів, які обрали варіант «Підвищення цін, тарифів, зниження доходу»). У студентів контрольних груп спостерігаємо позитивні зміни, проте вони є незначними.

З метою з'ясування змін у рівні знань студентів щодо діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні, було запропоновано останнє запитання анкети: «Чи знаєте Ви про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні?». Результати представлено в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Відповіді респондентів на запитання «Чи знаєте Ви про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні?»

Варіанти відповіді	КГ, %		ЕГ, %	
	початок	заверш.	початок	заверш.
Я є активним членом громадської організації	5,2	5,2	5,2	28,7
Іноді беру участь	3,4	3,5	3,4	10,9
Зараз я не є членом громадської організації, а раніше брав (-ла) участь	2,3	2,5	2,3	3,9
Знаю лише, що вони існують; участі не брав (-ла)	48,7	45,4	48,7	32,4
Ні, не знаю	40,0	41,3	40,0	23,4
Важко відповісти	0,4	2,1	0,4	1,7

Тобто динаміка студентів експериментальних груп після закінчення експерименту стосовно активної участі у громадській організації, є позитивною, чого не можна сказати про студентів контрольних груп (там кількість студентів, які є активним членом громадської організації, не змінилася).

Проаналізуємо результати визначення показника знань студентів університету про громадянську відповідальність (за авторською анкетною «Дослідження знань студентів про громадянськість»). Узагальнені дані подано в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Результати анкетування щодо виявлення показника знань студентів університету про громадянську відповідальність (за авторською анкетною «Дослідження знань студентів про громадянськість») після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	36	19,1	22	11,4	38	20,5	32	18,4
Початковий	105	56,3	88	47,1	107	57,3	100	53,2
Достатній	36	19,6	56	29,5	34	17,8	41	22,8
Високий	10	5,0	22	12,0	9	4,4	14	5,6

Дані таблиці 2.11 дають підстави стверджувати, що показник знань студентів про громадянську відповідальність у студентів експериментальних груп є більш сформованим: недостатній рівень зменшився на 7,7 % (для студентів КГ таке зменшення становить 2,1 %), початковий – на 9,2 % (для студентів КГ – 4,1 %); натомість достатній збільшився на 9,9 % (для студентів КГ – 5,0 %), а високий – на 7,0 % (для студентів КГ – 1,2 %).

Результати виявлення показника усвідомлення знань студентів університету про громадянську відповідальність (на основі твору-роздуму на тему: «Громадянська відповідальність – що це для мене?») після закінчення експерименту представлено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Результати виявлення показника усвідомленості знань студентів університету про громадянську відповідальність (на основі твору-роздуму «Громадянська відповідальність – що це для мене?») після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	36	19,5	24	12,6	38	19,9	32	17,7
Початковий	105	56,5	89	47,1	107	56,5	100	54,2
Достатній	36	18,4	55	29,5	34	18,4	41	21,7
Високий	10	5,2	20	10,8	9	5,2	15	6,4

Аналіз даних таблиці свідчить, що показник усвідомлення знань студентів університету експериментальних груп про громадянську відповідальність суттєво відрізняється від студентів контрольних груп: недостатній рівень зменшився на 6,9 % (для студентів КГ таке зменшення становить 2,2 %), початковий – на 9,4 % (для студентів КГ – 2,3 %); натомість достатній збільшився на 11,1 % (для студентів КГ – 3,3 %), а високий – на 5,8 % (для студентів КГ – 1,2 %).

Порівняння результатів, поданих в таблиці 2.11 та 2.12, дає підстави стверджувати про факт позитивної динаміки обох показників; у творах студентів на тему «Громадянська відповідальність – що це для мене?» звучали такі фрази: «...за все, що відбувається в країні, я теж несу відповідальність – своїми думками, діями (або бездіяльністю)...», «...Одна людина може змінити суспільство – в історії є багато прикладів цьому..», що свідчить про глибоке усвідомлення і сприймання труднощів, що є у суспільстві, та бажання долучитися до їх вирішення.

Узагальнені дані щодо рівнів когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету після закінчення педагогічного експерименту подано в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Рівні когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення формульального експерименту (в абсолютних числах і в %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	36	19,3	22	11,8	38	20,2	32	18,4
Початковий	105	55,9	84	44,7	107	56,9	100	54,2
Достатній	36	19,3	62	32,7	34	18,1	41	21,8
Високий	10	5,5	20	10,8	9	4,8	15	5,6

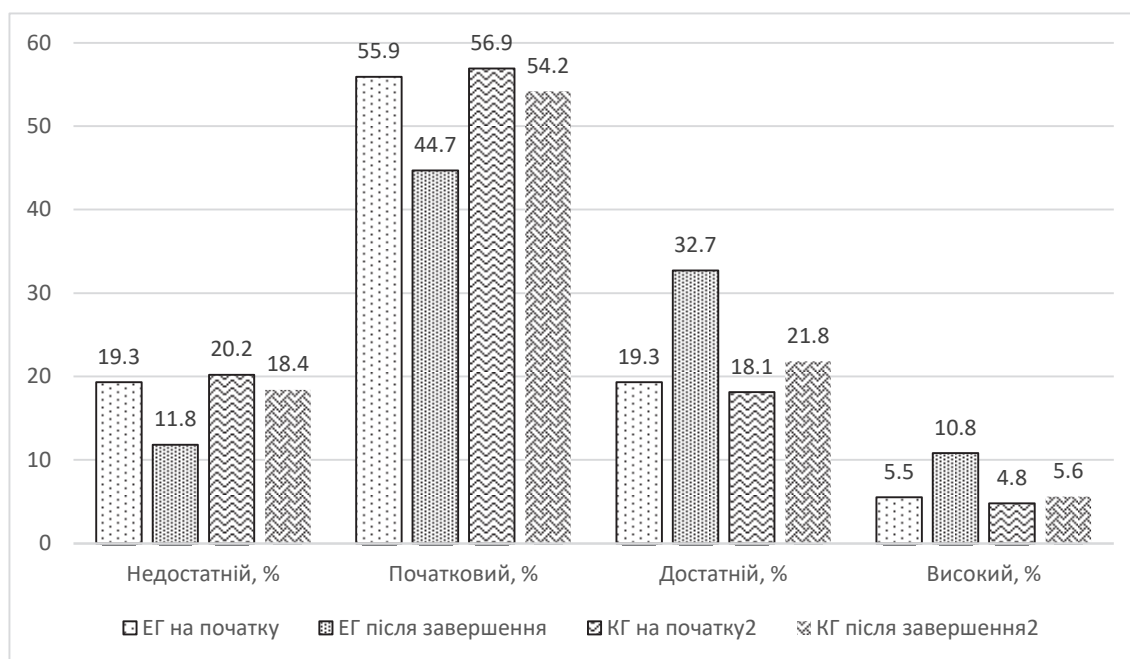

Рис. 2.9 Рівні когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету після завершення експерименту (%)

На рисунку 2.9 представлено позитивні зміни когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету, які спостерігаються як у контрольних, так і в експериментальних групах. Проте порівняльний аналіз дає підстави стверджувати, що більш помітні зміни відбулися в експериментальних групах, порівняно з контрольними. Зокрема, частина студентів із недостатнім рівнем когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 7,5 %, а в контрольних – на 1,8 % (в експериментальних – на 4,3 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 11,2 % в експериментальних та на 2,7 % – у контрольних (в експериментальних – на 8,5 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча, порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за рекомендаціями зросла на 5,0 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 0,8 % (тобто в експериментальних на 4,2 % більше). На 13,4 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 3,7 %), тобто в експериментальних групах на 9,7 % більше, ніж у контрольних.

Найефективніше на позитивну динаміку всіх рівнів когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету вплинув обмін інформацією за допомогою авторського блогу, презентації, вікторини, участь у дискусійних клубах на патріотичну тематику.

Результати визначення показників поведінкового критерію (здатність до лідерства та відповідальність за власні рішення і дії та дії команди), за

яким визначався рівень операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету, представлено в таблицях 2.14, 2.15 та 2.16 відповідно.

Таблиця 2.14

Результати сформованості комунікативних схильностей студентів університету за методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. Синявський, Б. Федоришин» після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	45	24,1	31	16,5	47	25	42	22,3
Початковий	104	55,6	107	57	102	54,3	104	55,3
Достатній	32	17,1	37	19,7	29	15,4	31	16,5
Високий	6	3,2	12	6,4	10	5,3	11	5,9

Таблиця 2.15

Результати сформованості організаторських схильностей студентів університету за методикою «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) В. Синявський, Б. Федоришин» після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	45	24,3	33	17,6	47	24,8	42	22,3
Початковий	104	55,4	105	50,9	102	54,1	104	52,3
Достатній	32	16,9	39	21,7	29	15,6	31	18,5
Високий	6	3,4	10	9,8	10	5,5	11	6,9

Результати визначення рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди (другий показник поведінкового критерію), що здійснювався за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттера, представлено в таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Результати сформованості відповідальності за власні рішення і дії та дії команди за опитувальником «Дослідження суб'єктивного контролю» Дж. Роттера після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	45	24,4	32	18,6	47	25,2	42	22,3
Початковий	104	55,4	106	49,1	102	54,5	104	53,2
Достатній	32	16,4	38	22,4	29	15,3	31	17,6
Високий	6	3,8	11	7,9	10	5,1	11	6,9

Порівняльний аналіз даних таблиць 2.15 та 2.16 дає підстави стверджувати про позитивну динаміку комунікативних та організаторських схильностей (а отже, показника здатності до лідерства) та показника рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди студентів експериментальних груп, порівно зі студентами контрольних груп.

Результати визначення рівнів операційно-діяльнісного компонента громадянської активності студентів університету по закінченню експерименту можна бачити в таблиці 2.17 та наочно на рис. 2.10.

Таблиця 2.17

Рівні операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення формувального експерименту (в абсолютних числах і в %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	45	24,1	21	11,3	47	25	42	22,3
Початковий	104	55,6	82	43,4	102	54,3	104	55,3
Достатній	32	17,1	54	28,5	29	15,4	31	16,5
Високий	6	3,2	31	16,8	10	5,3	11	5,9

Таблиця 2.17 показує позитивні зміни операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету, які спостерігаються як у контрольних, так в експериментальних групах. Проте порівняльний аналіз свідчить, що більш помітні зміни відбулися в експериментальних групах, порівняно з контрольними.

Зокрема, частина студентів із недостатнім рівнем операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 12,8 %, а в контрольних – на 2,5 % (в експериментальних – на 10,3 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 12,2 % в експериментальних та на 1,0 % – у контрольних (в експериментальних – на 11,2 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Результати показують, що кількість студентів із високим рівнем операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за рекомендаціями

зросла на 13,6 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 0,6 % (тобто в експериментальних на 13,0 % більше). На 11,4 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 1,1 %), тобто в експериментальних групах на 10,3 % більше, ніж у контрольних.

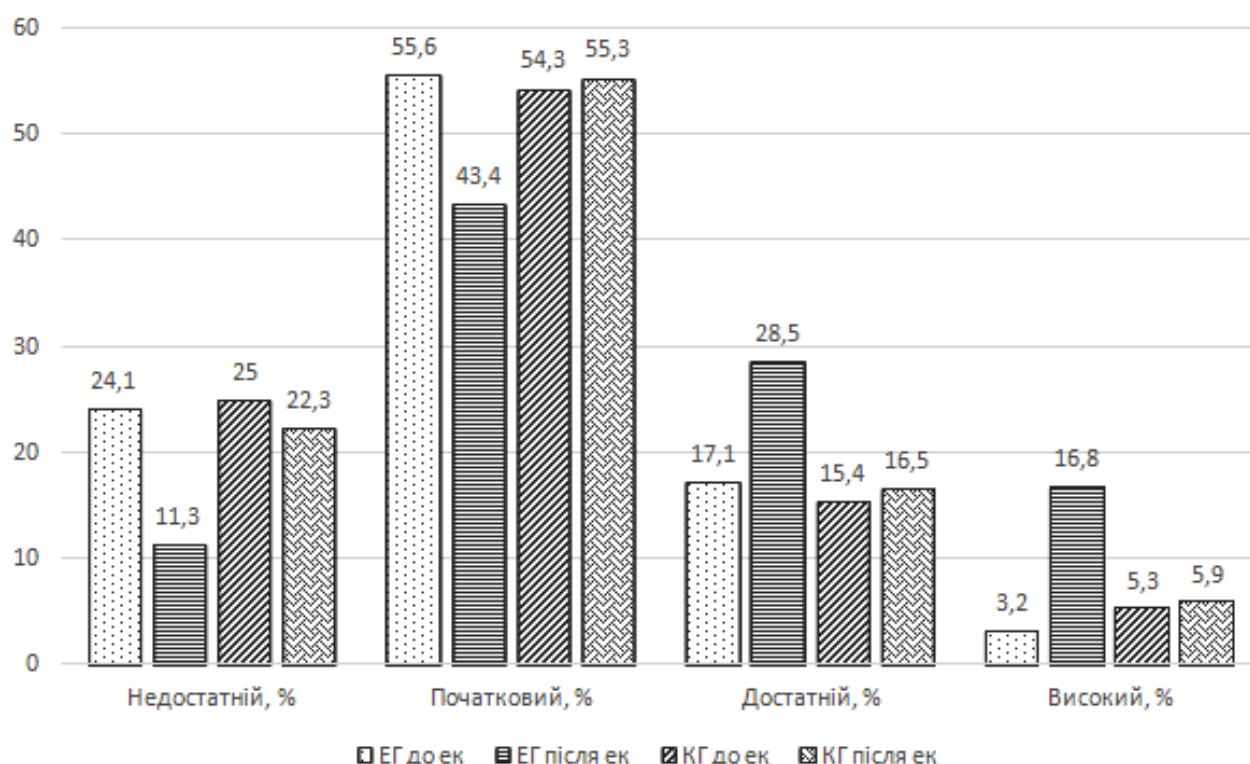

Рис. 2.10 Рівні операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету після закінчення експерименту (%)

Позитивна динаміка всіх рівнів операційно-діяльнісного компоненту громадянської активності студентів університету обумовлена переважно участю у громадських організаціях, стажуванням у міських адміністраціях, участю в грі «Студентська республіка».

Результати визначення показників творчо-розвивального критерію (наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки,

самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності; самооцінки представлено в таблицях 2.18, 2.19 та 2.20 відповідно.

Таблиця 2.18

Результати сформованості показника наявності умінь до самопізнання (за методикою «Самооцінка особистості») після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	Осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	43	23,2	35	18,7	46	24,0	40	21,3
Початковий	96	51,1	90	48,1	98	52,9	100	53,2
Достатній	31	18,1	39	20,9	32	17,2	34	18,1
Високий	17	7,5	23	12,3	12	6,9	14	7,4

Таблиця 2.19

Результати сформованості показника здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності (за методикою «Дерево») після закінчення експерименту (в абсолютних числах, %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	43	24	31	16,5	46	24,5	42	22,6
Початковий	96	52,3	94	50	98	52,1	98	51,3
Достатній	31	16,6	37	21,7	32	17	34	18,8
Високий	17	7	26	11,8	12	6,4	14	7,3

Таблиця 2.20

**Результати показника самооцінки рівня сформованостей
громадянських якостей (за тестом «Визначення рівня сформованості
громадянських якостей особистості» О. І. Тимчишин)
(в абсолютних числах, %)**

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	43	23	36	18,1	46	23,5	40	21,3
Початковий	96	51,3	89	46,3	98	50,1	100	48,2
Достатній	31	16,6	40	22,3	32	18	34	19,1
Високий	17	9	22	13,3	12	8,4	14	9,3

Порівняльний аналіз даних таблиць 2.18, 2.19 та 2.20 дає підстави стверджувати, що динаміка всіх показників творчо-розвивального критерію є позитивною. Однак серед показник наявності умінь до самопізнання, здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності виявився менш сформованим. Обумовлено це необхідністю розробки та впровадження спеціального методичного забезпечення, спрямованого на розвиток саме таких умінь, що не могло бути впроваджено в рамках цього педагогічного експерименту, оскільки не ставилося за мету.

Рівні результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету після завершення формувального експерименту визначено в таблиці 2.21.

Таблиця 2.21

Рівні результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету на початку і після завершення формувального експерименту (в абсолютних числах і в %)

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку		Після завершення		На початку		Після завершення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	43	23	21	11,1	46	24,5	40	21,3
Початковий	96	51,3	85	45,1	98	52,1	100	53,2
Достатній	31	16,6	50	26,8	32	17	34	18,1
Високий	17	9	32	17	12	6,4	14	7,4

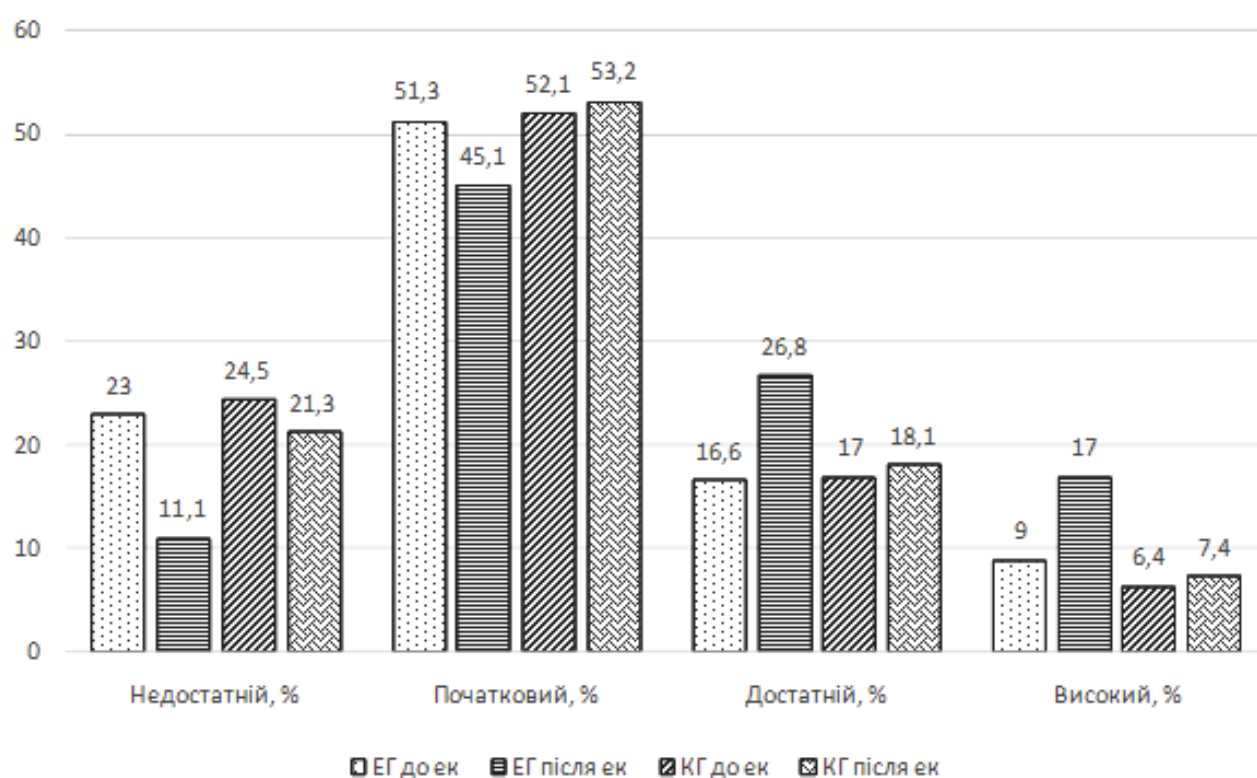

Рис. 2.11 Рівні результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету після закінчення експерименту (%)

Рисунок 2.11 показує, що позитивні зміни результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності студентів університету спостерігаються як у контрольних, так і в експериментальних групах. Проте порівняльний аналіз свідчить, що більш помітні зміни відбулися в експериментальних групах, порівняно з контрольними. Зокрема, частина студентів із недостатнім рівнем результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 11,9 %, а в контрольних – на 3,2 % (в експериментальних – на 8,7 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 6,2 % в експериментальних та на 1,1 % – у контрольних (в експериментальних – на 5,1 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за нашими рекомендаціями зросла на 8,0 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 1,0 % (тобто в експериментальних на 7,0 % більше). На 10,2 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем результативно-рефлексійного компоненту громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 1,1 %), тобто в експериментальних групах на 9,1 % більше, ніж у контрольних.

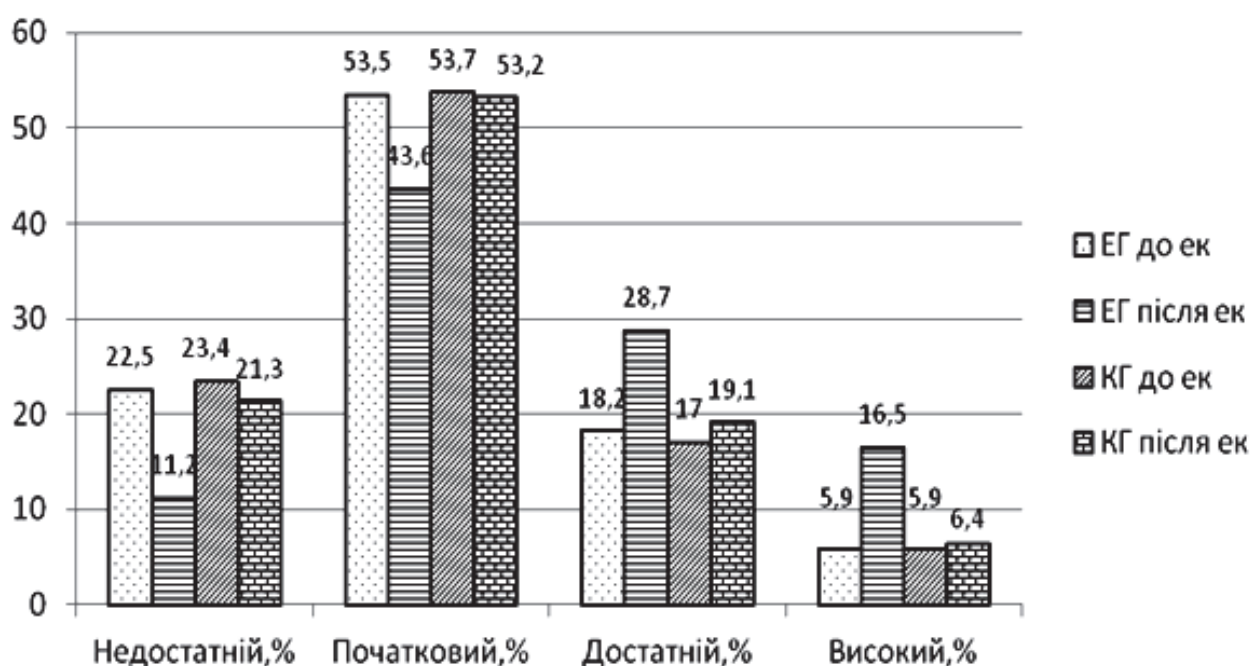
Загалом в експериментальних групах спостерігається чітка тенденція збільшення кількості студентів достатнього та високого рівнів та зменшення недостатнього порівняно з контрольними, що викликана переважно за рахунок заключного, рефлексивного етапу тренінгів лідерства та участі студентів у творчих групових проектах.

Узагальнені дані щодо громадянської активності студентів універси-

Таблиця 2.22

**Узагальнені дані щодо громадянської активності студентів
університету на початку і після завершення формувального
експерименту (в абсолютних числах і в %)**

Рівень	Показники							
	ЕГ		ЕГ		КГ		КГ	
	На початку експ.		Після експ.		На початку експ.		Після експ.	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Недостатній	42	22,5	21	11,3	44	23,4	40	21,3
Початковий	100	53,5	82	43,6	101	53,7	100	52,2
Достатній	34	18,2	54	28,7	32	17	36	20,1
Високий	11	5,8	31	16,4	11	5,9	12	6,4

**Рис. 2.12 Узагальнені рівні громадянської активності студентів
університету після закінчення експерименту (%)**

тету на початку і після завершення формувального експерименту можна бачити в таблиці 2.22 та на рисунку 2.12.

У результаті впровадження у навчальний процес закладів вищої освіти експериментальної моделі, простежено позитивні зміни показників

громадянської активності студентів університету.

Динаміку рівнів громадянської активності студентів університету представлено в таблиці 2.23

Таблиця 2.23

**Динаміка рівнів громадянської активності студентів університету,
%**

Рівні	Контрольна група (187 осіб)			Експериментальна група (188 осіб)		
	На констатувальному етапі експерименту	Після формувального етапу експерименту	Динаміка	На констатувальному етапі експерименту	Після формувального етапу експерименту	Динаміка
Недостатній	23,4	21,3	-2,1	22,5	11,3	-11,2
Початковий	53,7	52,2	-1,5	53,5	43,6	-9,9
Достатній	17	20,1	+3,1	18,2	28,7	+10,5
Високий	5,9	6,4	+0,5	5,8	16,4	+10,6

Порівняння результатів констатувального та контрольного експериментів дозволило виявити значущі позитивні зміни у сформованості показників громадянської активності студентів експериментальних груп. Найбільш суттєві позитивні зміни в ЕГ можна простежити за показниками когнітивного критерію (динаміка становить 13,4 %) – зросла обізнаність студентів університету стосовно громадянської відповідальності та зріс показник усвідомлення знань про громадянську відповідальність. Динаміка всіх показників спонукального критерію, з допомогою якого визначався рівень мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету також є позитивною. Проте, найменші позитивні зміни (8,2 %

порівняно з 11,9 % та 12,5 % показників наявності стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей та наявність мотиву досягнення відповідно) спостерігалися щодо показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності. Обумовлено це тим, що підвищення мотивації до майбутньої професійної діяльності не було першочерговим завданням цього дослідження. Позитивною динамікою характеризуються показники поведінкового критерію (здатності до лідерства – 15,1 %, рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди – 14,7 %). Серед показників творчо-розвивального критерію показник наявності умінь до самопізнання, здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності виявився менш сформованим (7,4 % порівняно з 13,8 % показника самооцінки рівня сформованості громадянських якостей).

Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи засвідчує наявність позитивних змін у показниках досліджуваних критеріїв сформованості громадянської активності студентів університету. З'ясовано, що учасники експериментальної групи відчутно покращили рівень громадянської активності. Частина студентів із недостатнім рівнем громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 11,2 %, а в контрольних – на 2,1 % (в експериментальних – на 9,1 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 9,9 % в експериментальних та на 1,5 % – у контрольних (в експериментальних – на 8,4 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за нашими рекомендаціями зросла на 10,6 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 0,5 % (тобто в експериментальних на 10,1 % більше). На 10,5 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем громадянської активності, на

відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 3,1 %), тобто в експериментальних групах на 7,4 % більше, ніж у контрольних.

Контрольний етап педагогічного експерименту спрямовано на уточнення й конкретизацію висновків за результатами впровадження розробленої моделі формування громадянської активності студентів університету. Перевірка ефективності розробленої моделі та виявлення динаміки формування громадянської активності студентів університету здійснена, шляхом проведення контрольного зрізу та порівняння його результатів з результатами, які одержані під час проведення констатувального етапу. Порівняння цих результатів полягає у їх статистичній обробці та інтерпретації, з метою виявлення різниці між даними у контрольній та експериментальній групах та з'ясування її достовірності.

З метою оцінювання розходжень між двома незалежними вибірками, застосовано U-критерій Мана-Уїтні – непараметричний статистичний критерій. Застосування критерію дає змогу перевірити припущення про різницю центральної тенденції стану властивості, що вивчається, у зазначеній сукупності. U-критерій є ранговим, тому він інваріантний стосовно будь-якого монотонного перетворення шкали вимірювання, проте упорядкування об'єктів можливе лише у випадку шкали вимірювання властивості, що вивчається не нижче порядкової. Рівень значущості розбіжностей одержаних результатів виберемо традиційним – $\alpha = 0,05$ [85].

На початку експерименту шляхом порівняння U-критерію, для контрольної та експериментальної груп до початку експерименту з критичним значенням критерію було визначено, що контрольна та експериментальна групи належать до однієї генеральної сукупності. Аналіз результатів педагогічного експерименту показав, що позитивні зміни з усіх досліджуваних параметрів (компонентів громадянської активності) відбулися як в експериментальній, так і в контрольній групах. Але вищі показники досліджуваної якості отримані в експериментальних групах.

Так у контрольних групах кількість студентів, які її мали на недостатньому рівні зменшилась на 2,1 %, а в експериментальних – на 5,9 % (що на 3,8 % більше, ніж у контрольних); кількість студентів початкового рівня зменшилася на 0,5 % у контрольних групах, а в експериментальних – на 3,8 % (що на 3,3 % більше, ніж у контрольних); кількість студентів достатнього рівня збільшилася на 2,1 % у контрольних групах, а в експериментальних – на 5,3 % (що на 2,2 % більше, ніж у контрольних) і кількість студентів високого рівня збільшилася на 0,5 % у контрольних групах, а в експериментальних – на 4,3 % (що на 3,8 % більше, ніж у контрольних).

Аналіз даних експериментальної групи виявив, що кількість студентів з недостатнім та початковим рівнем громадянської активності зменшилась на 5,9 % та 3,8 % відповідно, тому кількість респондентів із достатнім та високим рівнем зросла на 9,7 %.

Висновки до Розділу 2

У розділі розроблено структурно-функціональну модель упровадження педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування; обґрунтовано зміст педагогічних умов, окреслено етапи їх впровадження; проаналізовано результативність впровадження підібраних засобів на практиці.

Розроблена структурно-функціональна модель охоплює концептуально-цільовий, теоретико-методологічний, процесуально-змістовий та контроль-результативний блоки та представляє сукупність форм і методів виховної роботи, спрямованих на реалізацію педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування.

Виявлено та обґрунтовано такі педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету: змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опора на внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, цілеспрямована організація і проведення soft skills-тренінгів.

Перша педагогічна умова передбачала необхідність забезпечення студентських тьюторів належним методичним інструментарієм (психологічні тести та методики діагностики особистісних якостей, спрямованості, активності студентів-першокурсників, їхніх мотивів навчання, інтересів, сформованості базової культури, попередження та конструктивне подолання міжособистісних конфліктів). Також були сформульовані принципи, виокремлено методи роботи студентських тьюторів, методичні рекомендації стосовно допомоги в адаптації першокурсників до нової форми організації навчання, системи оцінювання знань, зміни місця проживання тощо, що в сукупності і склало змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів.

Для реалізації цієї педагогічної умови використовувалися такі форми роботи: консультації (групові та індивідуальні), дискусійний клуб, збори, тренінги, школа тьюторів. У школі тьюторства кожен із майбутніх студентів-тьюторів здійснював апробацію психологічних тестів, методик та вдосконалював комунікативні і організаторські здібності під час створених нами педагогічних ситуацій-завдань. Для підвищення ефективності школи тьюторства були розроблені завдання, права та обов'язки тьюторів.

Загалом упродовж року студентські тьютори залучали першокурсників до роботи клубів, гуртків, творчих об'єднань, університетських музеїв, відвідування пам'ятних місць, мистецьких програм, форумів, участі у заходах з відзначення державних свят і пам'ятних дат, зустрічі з ветеранами праці і бойових дій, учасниками АТО та ООС, до волонтерської роботи, зустрічі з представниками державних і громадських організацій, центрів місцевого самоврядування тощо.

Результати контрольного експерименту засвідчили, що означена педагогічна умова сприяла позитивній динаміці таких показників: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; самооцінка рівня сформованості громадянських якостей.

Вибір *другої педагогічної умови* обґрунтовано загальними закономірностями процесу виховання, зокрема постійною трансформацією зовнішніх впливів у внутрішні процеси особистості, як-от, мотиви, установки, життєві орієнтації. Така трансформація активізує і спонукає до діяльності, яка і є тим механізмом, який дає змогу перетворити сукупність зовнішніх впливів у власне розвиваючі зміни. Цим забезпечується персоналізація педагогічного впливу, що вимагає адекватного включення в процес особистісного досвіду студентів (почуттів, переживань, емоцій, відповідних їм дій і вчинків) та добровільність участі в органах студентського самоврядування.

Опора на внутрішні потреби студента реалізувалася під час індивідуальних бесід, з метою з'ясування інтересів, життєвих цінностей,

ставлення до одногрупників, навчання в університеті, громадської роботи з метою ефективного залучення його в нові види діяльності і нове коло спілкування та обрання справи, яка буде цікавою саме для нього. У ході реалізації низки форм виховної роботи («круглі столи», тренінги, членство в громадських організаціях, наукові об'єднання, тимчасові об'єднання – екологічні, трудові, благодійницькі), забезпечувалася позитивна динаміка таких показників: наявність стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно-значущих цілей; наявність мотиву досягнення; ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Третя педагогічна умова враховувала невіддільність віртуального спілкування від взаємин сучасних студентів університету. У руслі реалізації цієї умови, особливу увагу відведено таким сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям, як: а) створення авторського блогу (для висвітлення інформації про: національну самобутність українського народу (історію, традиції, мову, культуру та ін.), заплановані на майбутнє та вже проведені заходи, організовані студентським самоврядуванням, відео- та фотозвіти про проведені заходи); б) використання Google додатків (Google Meet – для проведення конференцій, засідань, консультацій он-лайн; Google Диск, Google-форм – для он-лайн анкетування з метою: прогнозування актуальності заходу, що планується, визначення ефективності проведених заходів, виявлення психологічної атмосфери у колективі, виявлення соціально-психологічних особливостей студентів, інформованості студентів; Google фото; Google календар; Google відео тощо).

Однією із функцій блогу, створеного автором, стало залучення студентів до виховуючого середовища. Думкам, висвітленим студентами у коментарях, передувало критичне осмислення різноманітних суспільних явищ та подій, участь у виховних заходах, що проводилися студентським самоврядуванням. Блог охопив такі розділи: «Витоки громадянськості», «Тести для самооцінки», «Відеотека проєктів», «Школа лідерства». Спостереження та бесіди зі студентами дали підстави стверджувати, що з

допомогою блогу вдалося стимулювати до спілкування сором'язливих і не надто активних студентів, які найчастіше стають ізольованими. Також блог сприяв активному залученню до студентської спільноти студентів з особливими освітніми потребами.

Вибір *четвертої педагогічної умови* – цілеспрямованої організації і проведення soft skills-тренінгів, обґрунтовано необхідністю формування «м'яких» або «гнучких» соціальних навичок (відповідальності, почуття гумору, співпереживання, самоконтролю, комунікабельності, толерантності, здатності до командної роботи, позитивного ставлення до оточуючих) студентів університету. Це необхідно як для успішної реалізації поставлених цілей у межах студентського самоврядування, так і для ефективної взаємодії особистості з високим рівнем громадянської активності з іншими громадянами. Формування зазначених навичок здійснено у тренінговій формі. Використання цієї педагогічної умови дало змогу налагодити конструктивну комунікацію між членами студентського самоврядування та подолати проблему відсутності у студентів університету почуття кореляції (співвіднесення) загальної мети чи завдань студентського самоврядування (наприклад, зміни до кращого стану молоді в місті) із індивідуальними цілями чи завданнями кожного з них.

Пріоритетним під час створення цієї педагогічної умови було формування: командної взаємодії, дружніх стосунків, системи зовнішніх (міжгрупових) комунікацій; актуалізації спільної мети; кореляції особистих цілей з командними; визначення своєї ролі в команді, підвищення особистої мотивації, довіри, почуття безпеки в групі. Були використані такі вправи: «Крижинка», «Падіння на довіру», «Колода», «В'язниця», «Лабіринт», «Вертикальна павутинка» тощо. У такий спосіб організація і проведення soft-skills-тренінгів мала за мету підвищення сформованості таких показників: здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення та дії та дії команди; наявність умінь до самопізнання; здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності.

У ході формувального експерименту, що проводився впродовж 2016–2017 та 2017–2018 навчальних років на базі Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”», встановлено, що домінантний вплив певних педагогічних умов зумовлений поетапністю залучення студентів університету до діяльності органів самоврядування:

– на першому, *адаптаційному, етапі* ми знайомили студентів-першокурсників з можливостями участі в самоврядуванні. Формами виховної роботи, що використовувалися на цьому етапі, були: консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, презентації, вікторини. Методами – роз’яснення, бесіда, спостереження, аналіз, порівняння, групові творчі справи. Важливими педагогічними умовами на цьому етапі були опора на внутрішні потреби студента, студентське тьюторство, організація та проведення soft skills-тренінгів;

– на другому, *фундаментальному, етапі* забезпечувалася активна участь студентів у самоврядуванні, що здійснювалося з допомогою методів, які використовувалися на першому етапі, але з урахуванням змін, що відбулися у свідомості та діяльності студента. Також використовувалися круглі столи, тренінги, членство в громадських організаціях. Методами виховного впливу стали: роз’яснення, бесіда, спостереження, аналіз, порівняння, самооцінка. Поряд з педагогічними умовами, що створювалися на першому етапі, особливу роль тут відіграло використання інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема засобів авторського блогу;

– на третьому, *результативному, етапі* ми заохочували студентів до самоаналізу та самооцінки власної діяльності в органах самоврядування з

метою власного вдосконалення та розвитку. До форм, що використовувалися на попередньому етапі, було додано стажування у міській раді та участь у фестивалі «Студентська республіка». Методами виховної роботи були: дискусія, рефлексія, дебати, проекти. Провідними на цьому етапі є soft skills-тренінги. Виокремлені педагогічні умови використовуються в комплексі.

Контрольний експеримент, що проводився у вересні – жовтні 2018 року, дав змогу порівняти результати констатувального та контрольного експериментів та виявити значущі позитивні зміни у сформованості показників громадянської активності студентів експериментальних груп. Найбільш суттєві позитивні зміни в ЕГ можна простежити за показниками когнітивного критерію (динаміка становить 13,4 %) – зросла обізнаність студентів університету стосовно громадянської відповідальності та зріс показник усвідомлення знань про громадянську відповідальність. Динаміка всіх показників спонукального критерію, з допомогою якого визначався рівень мотиваційно-ціннісного компоненту громадянської активності студентів університету також є позитивною. Однак найменші позитивні зміни (8,2 % порівняно з 11,9 % та 12,5 % показників наявності стійких соціальних мотивів стосовно досягнення суспільно значущих цілей та наявність мотиву досягнення відповідно), спостерігалися щодо показника ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності. Поясненням може бути той факт, що підвищення мотивації до майбутньої професійної діяльності не було першочерговим завданням цього дослідження. Позитивною динамікою характеризуються показники поведінкового критерію (здатності до лідерства – 15,1 %, рівня розвитку відповідальності за власні рішення, дії та дії команди – 14,7 %). Серед показників творчорозвивального критерію показник наявності умінь до самопізнання, здатності до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності виявився менш сформованим (7,4 % порівняно з 13,8 % показника самооцінки рівня сформованості громадянських якостей).

Аналіз та оцінка результатів експериментальної роботи засвідчує наявність позитивних змін у показниках досліджуваних критеріїв сформованості громадянської активності студентів університету. З'ясовано, що учасники експериментальної групи відчутно покращили рівень громадянської активності. Частина студентів із недостатнім рівнем громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 5,3 %, а в контрольних – на 1,8 % (в експериментальних – на 3,5 % більше, ніж у контрольних); з початковим – на 3,4 % в експериментальних та на 0,8 % – у контрольних (в експериментальних – на 2,6 % більше, ніж у контрольних). У контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за нашими рекомендаціями зросла на 4,2 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 1,4 % (тобто в експериментальних на 2,8 % більше). На 4,5 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 1,2 %), тобто в експериментальних групах на 3,3 % більше, ніж у контрольних.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та практичне вирішення актуальної проблеми формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування, що знайшло відображення у виявленні, обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету.

Результати наукового пошуку підтвердили правомірність основних ідей та положень щодо процесу формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування, підтвердили досягнення мети, виконання поставлених завдань та послугували підставою для аргументованих висновків, а саме:

1. Розкрито наукові засади формування громадянської активності студентів університету. Громадянську активність студентів університету визначено як структурно-змістовну якість особистості, що містить знання прав та обов'язків студентської молоді; усвідомлення відповідальності за якість майбутньої професійної діяльності; прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення суспільно значущої мети; здатність до рішучих дій, спрямованих на покращення студентської громади та суспільства; уміння адекватно реагувати на критику студентської громади, аналізувати результати власної громадянської діяльності та прогнозувати наслідки цієї діяльності. Доведено, що формування громадянської активності студентів університету – це процес і результат розвитку їх громадянської активності, як структурно-змістової якості в умовах студентського самоврядування.

Поняття «студентське самоврядування» охарактеризовано як цілісний структурний механізм, що дає змогу студентам, шляхом самоорганізованої діяльності, брати участь у керівництві справами колективу, у взаємодії з органами управління університету, захищати власні права та інтереси, виховує громадянську активність та сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

2. Визначено та охарактеризовано компоненти, що входять у структуру громадянської активності студентів університету (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, операційно-діяльнісний та результативно-рефлексійний компоненти). Виокремлено критерії та визначено показники сформованості громадянської активності студентів університету: спонукальний критерій (стійкі соціальні мотиви стосовно досягнення суспільно значущих цілей, наявність у студента мотиву досягнення, ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності); гносеологічний критерій (знання про громадські молодіжні організації та їхню діяльність, усвідомленість знань про громадянську відповідальність, наявність громадянської свідомості); поведінковий (здатність до лідерства; наявність відповідальності за власні рішення, дії та дії команди); творчо-розвивальний критерій (наявність умінь до самопізнання, здатність до самоаналізу, самооцінки, самокритики результатів власної суспільно корисної діяльності). Подано змістову характеристику таких рівнів сформованості громадянської активності студентів університету: недостатній, початковий, достатній, високий.

Проведено констатувальний експеримент, під час якого було застосовано такі стандартизовані методики: «Мотивація успіху і страх невдачі», «Методика виявлення мотивації досягнень (Ю. Орлов); «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т. Ільїна), «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2) (В. Синявський, Б. Федоришин)», «Самооцінка особистості», «Дерево» та тест «Визначення рівня сформованості громадянських якостей особистості» (О. Тимчишин); авторські анкети: «Дослідження знань студентів про громадянськість», «Громадянська свідомість».

Узагальнені дані щодо виявлення початкового (для нашого дослідження) рівня громадянської активності студентів університету дають підстави зробити такі висновки: недостатній рівень громадянської активності було виявлено у 23,4 % студентів контрольних та 22,5 % студентів

експериментальних груп; початковий рівень громадянської активності було визначено у 53,7 % студентів контрольних груп та 53,5 % експериментальних груп; достатній рівень засвідчили лише 17 % студентів контрольних та 18,2 % студентів експериментальних груп. Найнижчі показники спостережено стосовно високого рівня громадянської активності студентів університету: лише 5,9 % респондентів як у контрольних, так і в експериментальних групах.

3. Розкрито сутність та особливості виховного впливу студентського самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету. Особливістю виховного впливу студентського самоврядування на рівень громадянської активності студентів університету є опосередкованість такого впливу, тобто надання студенту певних форм та умов діяльності для самостійного формування та розвитку досліджуваного утворення. До засобів студентського самоврядування належать: заходи, що організовуються та проводяться органами студентського самоврядування, суб'єкт-суб'єкту взаємодію між членами студентського самоврядування, комунікацію з адміністрацією університету (студентський ректор, ректор університету, проректори з навчально-наукової роботи, проректор з адміністративно-господарської частини, директор бібліотеки, комісія по роботі зі студентами (заступники з виховної роботи на факультетах), комісія по роботі у гуртожитку, директор творчих центрів) та адміністрацією міста.

4. Розроблено технологічне забезпечення, зміст і спосіб впровадження педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування у вигляді структурно-функціональної моделі, що охоплює концептуально-цільовий, теоретико-методологічний, процесуально-змістовий та контрольньо-результативний блоки та відображає сукупність форм та методів виховної роботи, спрямованих на реалізацію педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Концептуально-цільовий блок охоплює мету і завдання формування

громадянської активності студентів університету засобами самоврядування; теоретико-методологічний – методологічні підходи і принципи, педагогічні умови, структуру та рівні громадянської активності студентів університету; процесуально-змістовий передбачає поетапність залучення студентів університету до діяльності органів самоврядування (адаптаційний, фундаментальний та результативний етапи); контрольньо-результативний блок моделі передбачає моніторинг рівнів громадянської активності студентів університету на кожному з етапів залучення їх до участі у студентському самоврядуванні.

5. Виявлено, обґрунтовано та експериментально перевірено такі педагогічні умови формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування: змістово-методичне забезпечення роботи студентських тьюторів, опора на внутрішні потреби студента, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, організація і проведення soft skills-тренінгів. Запропоновано додаткові форми виховної роботи щодо формування громадянської активності студентів університету засобами самоврядування: консультації (групові та індивідуальні), дискусійні клуби, круглі столи, тренінги, членство в громадських організаціях, стажування у міській раді, участь у фестивалі «Студентська республіка». Розроблено тренінгову програму «Удосконалення громадянської активності студентів університету», в основу якої покладена концепція зв'язку виховних впливів на студентів з їхніми поглядами та переконаннями.

За результатами експериментальної роботи підтверджена ефективність та доцільність виявлених педагогічних умов формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Результати свідчать, що кількість студентів із високим рівнем громадянської активності в експериментальних групах після участі в самоврядуванні за нашими рекомендаціями зросла на 10,7 %, у контрольних групах така динаміка становить лише 1,4 % (тобто в експериментальних на 9,3 % більше).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности в социальной психологии // Психология личности и образ жизни. Москва, 1987. С. 10–14.
2. Авер'янова Н. Сучасне студентство в контексті формування національної еліти України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2010. № 14. С. 30–32.
3. Акт проголошення незалежності України // Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи / упор. Ю. К. Качуренко. 2-е видан. Київ, 1992. С. 12 –13.
4. Аквінський Тома. Коментарі до Аристотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. Київ: Основи, 2003. 796 с.
5. Андерхилл Д., Барретт С., Бернелл П., Бернем П. Политика. Оксфордский толковый словарь, 2001 р. URL: <http://politike.ru/-dictionary/1154/word/samoupravlenie>.
6. Акимов Д. И. Социальный маркетинг. Киев: Наук. думка, 2008. 144 с.
7. Актуальні проблеми вищої професійної освіти України // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції 23 березня 2017 р. / за заг. ред. Е. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. Київ: НАУ, 2017. 188 с.
8. Алексюк А. М. Розвиток різнорівневої (ступеневої) вищої школи й освіти в умовах незалежної України. Акредитація вузів // Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Київ, 1998. С. 254–285.
9. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вузів. Київ: Либідь, 1998. 558 с.
10. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса. Минск: Университетское изд-во, 1990. 560 с.

11. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Львов, 1974. 328 с.
12. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Культура, ідеологія, особистість: методолога-світоглядний аналіз. Київ: Знання України, 2002. 577 с.
13. Антонова О. Є. З історії виникнення і становлення вищої освіти в Європі // Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: зб. наук.-метод. праць / за заг. ред. проф. Вітвицької С. С., доц. Колесник Н. Є. Житомир: ФОП Левковець, 2016. С. 309–315.
14. Арнольд В. И. «Жесткие» и «мягкие» математические модели. Москва: МЦНМО, 2004. 32 с.
15. Артимонова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України. 2008. № 1. С. 72–75.
16. Артемчук Г. І., Попович В. В., Січкаренко Г. Г. Вища школа України: реальність і тенденції розвитку: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 176 с.
17. Аристотель. Політика // пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2005. 239 с.
18. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе: его закономерные основы и методы. Москва: Высшая школа, 1980. 368 с.
19. Бабакіна О. О. Вивчення стану сформованості і громадянськості майбутнього вчителя в сучасних педагогічних ВНЗ // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. 2010. Випуск 49. С. 12–15.
20. Бабанский Ю. Интенсификация процесса обучения. Москва, 1987. 140 с.
21. Балл Г. А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. Москва: Педагогика, 1990. С. 18.

22. Барабанова В. В., Зеленова М. Е. Представления студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения // Психологическая наука и образование. 2002. № 2. С. 28–41.
23. Барановская И., Бераснев И. Литва. Координаты: студенческое самоуправление // БОСС: братство организаторов студенческого самоуправления. URL: <https://aboss.by/blog/102/litva-koordinaty-studencheskoe-samoupravlenie>.
24. Баснін О. С. Політична активність студентства у контексті трансформації суспільних відносин в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Миколаїв, 2009. 24 с.
25. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді // Вища освіта України. 2007. № 1. С. 117–120.
26. Безверха Т. В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Донецьк: ДРІДУ, 2008. 21 с.
27. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії і практики. Харків: НУА, 2004. 262 с.
28. Білогур В. Студентське самоврядування: європейський досвід і українські реалії // Гілея науковий вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2012. Вип. 58 (№ 3). С. 541–546.
29. Бойко А. Утвердження демократії: орієнтація на духовну культуру молоді // Вища освіта України. 2009. № 2. С. 99–104.
30. Бондар Т. І. Тенденції розвитку студентського самоврядування в системі вищої освіти США: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Кіровоград, 2009. 20 с.
31. Борисов В. Методики дослідження проблеми виховання національної самосвідомості. Виховання національно свідомої особистості: методичні рекомендації кураторам академічних груп студентів / за ред. Д. Тхоржевського. Київ, 2000. Ч. 3. 43 с.

32. Боришевський М. Й. Громадянська спрямованість у контексті стратегій та цілей життєдіяльності особистості. Психолого-педагогічні умови виховання громадянської спрямованості в юнацькому віці: наук.-метод. посіб. Київ: Міленіум, 2004. С. 5–16.
33. Бородін Є., Тарасенко Є. Розвиток студентського самоврядування як напрям державної підтримки молоді в Україні. Дніпропетровськ. URL: [http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04\(7\)/10beipmu.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04(7)/10beipmu.pdf).
34. Белозерцев Е. П. Самоуправление в условиях педагогического института // Сов. педагогика. 1989. № 3. С. 99–103.
35. Березюк О. С. Дидактичний процес моделювання педагогічних ситуацій в умовах особистісно зорієнтованого навчання // Вісник Житомирського державного університету. 2004. № 19. С. 54–58.
36. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: науково-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
37. Бех І. Д. Цілісність особистості як теоретико-прикладна проблема // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 40–48.
38. Бобохуджаев Ш. И., Юлдашев З. Ю. Инновационные методы обучения: особенности кейс-стадии метода обучения и пути его практического использования. Ташкент, 2006. 88 с.
39. Боришевський М. Й. Передмова в кн.: Розвиток громадянської спрямованості особистості: монографія / ред. М. Й. Боришевський. Київ: «Педагогічна думка», 2007. С. 5–7.
40. Большой энциклопедический словарь: в 2-х тт. / гл. ред. А. М. Прозоров. Москва, 1992. Т. 2. 753 с.
41. Бондар В. Дидактика: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ: Либідь, 2005. 264 с.
42. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика: учеб. для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 304 с.

43. Брушлинский А. В. Психология субъекта / ред. В. В. Знаков. Москва: Институт психологии РАН; Санкт-Петербург: издат. «Алетейя», 2003. 272 с.
44. Бондаревская Е. В. Воспитание как возрождение гражданина, человека культуры и нравственности. Основные положения концепции воспитания в изменяющихся социальных условиях: научно-методическая разработка. Ростов-на-Дону: РГПУ, 1995. 32 с.
45. Бугайцева А. Проблемы виховання молодого покоління в творчій спадщині Г. Ващенко: автореф. дис. канд. пед. наук. Київ, 2000. 19 с.
46. Бургін М. Виховання громадянина: проблеми, структури, функції // Освіта України. 1997. 7 березня. С. 4.
47. Буяльська Т. Б. Європейська практика студентського самоврядування в університетах України. Вінниця, 2005. 82 с.
48. Вайнола Р. Х. Класифікаційні підходи до характеристики технологій соціальної та соціально-педагогічної роботи // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. 2014. Вип. 18. С. 12–18.
49. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи // Вища школа. 2008. № 3. С. 3–18.
50. Василенко І. В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади: дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 229 с.
51. Василюк А., Корсак К. Польський досвід громадянської освіти і соціалізації молоді // Сучасні проблеми науки та освіти: матеріали 4-ї Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф. (Ялта, 10 травня 2003 р.). Харків, 2003. С. 279.
52. Васильєв Я. Ситуативний підхід у психології та рівнева структура особистості // Педагогіка і психологія. 1999. № 2. С. 5–10.
53. Васьківська Г., Вдовенко Н., Гейко І. та ін. Методичний посібник для вчителів з курсу «Основи громадянської освіти». Київ, 2000. 225 с.

54. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, вихованців, молоді і батьків. 3-є вид. Полтава: Полтав. вісник, 1994. Т. 1. 199 с.
55. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
56. Виховання в цілісному педагогічному процесі: навч.-метод. комплекс / уклад.: Л. П. Вовк, О. С. Падалка, Г. Д. Панченко, В. Б. Вишківська, О. В. Піскун. Київ: «МП Леся», 2008. 376 с.
57. Виховна робота наставника академічної групи студентів вищого закладу освіти / укл.: М. І. Соловей, В. С. Демчук. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2000. 68 с.
58. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін. Київ: ІЗМН, 1997. 249 с.
59. Виховуємо людину і громадянина: навч.-метод. посіб. / упоряд. С. Буров. Дрогобич: Відродження, 2006. 127 с.
60. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
61. Вишневський О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996. С. 21.
62. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Миколаївська область / редакційна рада видання: В. Г. Кремінь (гол.) та ін.; редкол.: В. Д. Будак (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 383 с.
63. ВМГО Студентська республіка studrespublika.com. URL: <http://studrespublika.com/-vmgo.php>.
64. Вовк Л. П. З'ясування дидактичної моделі науки і дисципліни // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 53: збірник наукових праць / М-во освіти і науки

України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 5–10.

65. Вовк Л. П. Словник навчально-педагогічних понять і термінів: методичний посібник / укл. Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 83 с.

66. Войчун О. В. Виховання громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Миколаїв: МНУ, 2019. 54 с.

67. Войчун О. В. Громадянська активність студентського самоврядування як складова професійно успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 1.39. С. 63–66. (Серія «Педагогічні науки»).

68. Войчун О. В. Студентське самоврядування університету як інвестиція у розвиток якостей успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 1.42 (95). С. 62–64. (Серія «Педагогічні науки»).

69. Войчун О. В. Вікові особливості студентів – майбутніх учителів та їх врахування під час організації студентського самоврядування. *Наукові записки: [збірник наукових статей]* / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова: укл. Л.Л. Макаренко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.2013. Вип. СХІV (114). С. 40–46. (Серія педагогічні та історичні науки).

70. Войчун О. В. Студентське тьюторство як етап у формуванні громадянської активності. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-ут інноваційних технологій змісту освіти МОН України*. 2015. Вип. 86. С. 37–40.

71. Войчун О. В. Способи розвитку когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету. *Збірник*

«Педагогічні науки». Херсон, 2019. Вип.86. С. 160–165. (індексоване в *Index Copernicus*).

72. Выготский Л. С. Избранные психологические сочинения. Москва, 1956. 568 с.

73. Гаврілова Л. Г., Кухар Л. О., Топольник Я. В. Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічних дослідженнях: навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 313 с.

74. Галузинський В. М., Євтух М. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1995. 237 с.

75. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: навчальний посібник. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. 400 с.

76. Гегель Г. В. Соч.: в 9 т. Москва, 1967. Т. 7. С. 263.

77. Геллер В. Студентське самоврядування у ВНЗ як умова та результат творчої співпраці педагога і студента // Студентське самоврядування: досвід, проблеми, перспективи розвитку: збірник тез і статей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції / Запоріз. держ. інж. акад.; відпов. ред. В. Калюжний. Запоріжжя: ЗДІА, 2012. С. 98–101.

78. Гнатенко С. А. Виховання громадянськості у студентів в системі вищої освіти // Вісн. нац. техн. ун-ту України. Сер. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2003. № 5. С. 177–182.

79. Гнезділова К. М., Касярум С. О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2011. 124 с.

80. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2011. Вип. 22. С. 135–143.

81. Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства: науково-допоміжний бібліографічний покажчик / уклад.: З. М. Горова, В. В. Косенко; передмова В. В. Косенко. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 128 с.
82. Грушевський М. Початки громадянства (Генетична соціологія). Відень. Прага, 1921. С. 86.
83. Гончаренко С. У. Педагогічне дослідження. Методичні поради молодим науковцям. Київ. Вінниця: «Вінниця», 2008. 278 с.
84. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.
85. Гошовський Я. Психологічні особливості підлітка в умовах депривації та методики їх вивчення // Вивчення особистості підлітка / за ред. М. Дригус. Київ: Інститут психології АПН України, 1994. С. 90–105.
86. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва: Педагогика, 1977. 136 с.
87. Гриценчук О. Формування громадянської свідомості (Європейський аспект) // Рідна школа. 2002. № 10. С. 8–9.
88. Громадянська освіта: навч. посіб. Для 9-го кл. загальноосвітн. навч. закл. / Р. Арцишевський, Т. Бакка, І. Гейко та ін. Київ: Генеза, 2002. 152 с.
89. Громадянська освіта: навч. посіб. Для 10-го кл. загальноосвітн. навч. закл. / Р. Арцишевський, Т. Бакка, І. Гейко та ін. Київ: Генеза, 2002. 192 с.
90. Громадянська освіта: навч. посіб. Для 11-го кл. загальноосвітн. навч. закл. / Р. Арцишевський, Т. Бакка, І. Гейко та ін. Київ: Генеза, 2002. 200 с.
91. Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія. Прага, 1921. 176 с.

92. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ, 1991. 240 с.
93. Гуменюк Г. Проблема формування національної самосвідомості в науково-педагогічній літературі // Ідеї народної та наукової педагогіки у вихованні дітей і молоді / за заг. ред. Р. Скульського. Івано-Франківськ, 1999. С. 109–113.
94. Гурлева Т. Формування у підлітків відповідальності як важливої якості громадянина // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2000. Вип. 5. Ч. 2. С. 56–59.
95. Гусева А.В. Психологічні чинники готовності особистості до громадської активності: автореф. дис. канд. пед. наук: 19.00.01; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2009. 24 с.
96. Давидюк М. Соціокультурний підхід до розвитку демократичних цінностей молоді засобами студентського самоврядування // Гілея науковий вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2015. Вип. 124. С. 100–112.
97. Дегтярєва І. Участь студентів в управлінні вищою освітою Польщі: уроки для України // Теорія і практика державного управління. 2014. Вип. 1 (44). С. 267–275.
98. О. Бойко. Декларація про державний суверенітет України // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – с.186
99. Дерев'янка Н. Софія Русова про формування культури громадянської поведінки особи // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Івано-Франківськ. 2001. Вип. 5. С. 131–136.
100. Державні символи України // Радянська школа. 1991. № 2. С. 49.
101. Державна національна програма: Освіта. Україна ХХІ століття. Київ: Райдуга, 1994. 49 с.

102. Державна програма «Вчитель» // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 10. С. 4–32.
103. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
104. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур. Київ: Ленвін, 2010. 320 с.
105. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Київ, 1970. Т. 2. С. 469.
106. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія. Житомир: Вид-во Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 2005. 367 с.
107. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Минск, 1981. 383 с.
108. Загальна психологія. / за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка: підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
109. Загвязинский В. И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие. Москва: Академия, 2007. 206 с.
110. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII: Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
111. Закон України «Про вищу освіту» № 1556 VII від 01.07.2014 // Вища освіта: інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном сайт. URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>.
112. Закон України «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 50.
113. Зарудна Н. «Освіта для демократії. Європейські заняття в Україні»: нотатки з Міжнар. семінару // Освіта України. 1999. 8 верес. С. 8.

114. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії // Світло. 1996. № 1. С. 12–19.
115. Зязюн І. А. Філософія сучасної професійної освіти // Неперервна професійна освіти: проблеми, пошуки, перспективи. Київ: Віпол, 2000. С. 11–57.
116. Іванчук В. Поєднання ідей народної та наукової педагогіки в громадянському вихованні студентської молоді // Ідеї народної та наукової педагогіки у вихованні дітей і молоді / за заг. ред. Р. Скульського. Івано-Франківськ, 1999. С. 117–123.
117. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 252 с.
118. Ігнатенко П., Крицька Л. Громадянське виховання: історичний аспект // Шлях освіти. 1997. № 1. С. 21–27.
119. Казанцева Т. А., Олейник Ю. Н. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов // Психологический журнал. 2002. Т. 23. № 6. С. 51–59.
120. Капська А. Основні закономірності моделювання виховного процесу // Нові технології виховання: зб. наук. ст. Київ, 1995. С. 91–96.
121. Капська А. Самореалізація особистості студента в системі формування ціннісних орієнтацій // Високі технології виховання: матеріали I Міжнародної науково-практ. конф., 29–31 травня 1995. Харків, 1995. Ч. 1. С. 76–79.
122. Карабин Т. Вплив особливостей спілкування в мережі «Internet» на процес соціалізації студентської молоді: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2005. 20 с.
123. Карась А. Ф. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства // Універсум. журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. 2000. № 3–4. С. 17–21.

124. Карпенко З. Аксіопсихологічні проблеми особистості в контексті національного державотворення // Україна: державність, історія, перспективи. Івано-Франківськ: Плай, 1999. С. 244–250.
125. Карпенчук С. Теорія і методика виховання: навч. посіб. для пед. ін-тів. Київ: Вища шк., 2003. 374 с.
126. Киричук О., Кириленко С. Науково-методичне забезпечення системи національного виховання в освітніх закладах України // Високі технології виховання: матеріали I Міжнародної науково-практ. конф., 29–31 травня 1995. Харків, 1995. Ч. 1. С. 34–38.
127. Катинська Л., Цаль-Цалько О. Студентські колективи та їх самоврядні структури як фактор формування особистості майбутніх професіоналів // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2012. Вип. 12. С. 175–178.
128. Кацинська Л. Виховний процес в сучасній школі. Рівне: ПКПК, 1997. 156 с.
129. Каюмова О., Корнієнко С., Романцова О. Стратегія розвитку органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів України на 2011–2021 рр. Київ, 2011. 24 с.
130. Кивлюк О. П. Інформатизація освіти в контексті свободи особистості // Політологічний вісник: зб-к наук. праць. Київ: ВАДЕКС, 2014. Вип. 75. С. 165–174.
131. Киричук О. Формування в учнів активної життєвої позиції. Київ: Рад. школа, 1983. 136 с.
132. Коберник О. Життєва активність учнів сільської школи: зміст, складники та індикатори // Педагогіка і психологія. 2000. № 4. С. 51.
133. Колганова Л., Пешкова Л. Формування громадянської активності молоді: деякі аспекти дослідження проблеми // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2000. Вип. 5. Ч. 2. С. 102–104.

134. Костів В. Проблема мети і змісту національного виховання молоді: історія та сучасність // Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів. Івано-Франківськ, 1995. С. 20–25.

135. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. Санкт–Петербург, 1911. С. 98.

136. Кращенко Ю. П. Інститут студентського самоврядування освітньо-виховного середовища вищої школи – роль у професійному зростанні майбутнього спеціаліста // Проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: освітній вимір: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава, 2008. С. 176–179.

137. Кращенко В. П. Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування: автореф. канд. пед. наук. Полтава, 2012. 24 с.

138. Кулінченко О. С. Особливості організації студентського самоврядування в умовах вищого навчального закладу // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. Черкаси, 2014. Випуск № 34 (327). С. 83–89.

139. Кутеева В. П. Формирование познавательной активности будущих специалистов // Психологические проблемы формирования специалиста в вузе: межвуз. сб. науч. труд. Саранск, 1989. С. 105–109.

140. Козяр М. М., Коваль М. С. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 327 с.

141. Колодій А. Проблеми і перспективи розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні. <http://www.dep.kiev.ua/confer/Conference%202000/section6u.html>.

142. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. Н. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура. Київ: Рад. шк., 1989. 608 с.

143. Конституція України (254к/96-ВР), схвалена п'ятою сесією Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Преса України. 1997. 80 с.

144. Корінна Л. В. Формування громадянських цінностей старшокласників як категорійно-понятійна проблема // Вісник Житомирського університету. 2004. № 14. С. 110–113.

145. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: проект // Педагогічна газета Академії педагогічних наук України. 2000. № 6 (72). Червень. С. 4–6.

146. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді // Наказ МОН № 641 від 16.06.15 р. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.

147. Кочергин А. Н. Моделирование мышления. Москва: Политиздат, 1969. 224 с.

148. Краевский В. В., Полонский В. М. Методология для педагога: теория и практика. Волгоград: Перемена, 2001. 324 с.

149. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Москва: Политиздат, 1975. С. 299–302.

150. Лях Т.Л. Волонтерство в соціально-педагогічній діяльності. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, Т.Г. Веретенко]; за ред. О.В. Безпалько. Київ: Академвидав, 2013. С. 119–128.

151. Крицька Л. Громадянськість як інтегральна ціннісна орієнтація особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. Київ, 1997. С. 58–62.

152. Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 115 с.

153. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.

154. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність як базова концептуальна основа підготовки вчителя у вітчизняній педагогічній думці 60–70 рр. ХХ ст. // Пост методика. 2008. № 2. С. 39–45.

155. Леонтьев А. Н. Психологические вопросы формирования личности студента // Психология в вузе. 2003. № 1–2. С. 232–241.

156. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.
157. Лисовский В. Г., Дмитриев А. В. Личность студента. Львов, 1974. 183 с.
158. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Харків, 1997. 338 с.
159. Локк Дж. Сочинения в трех томах. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. 669 с.
160. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т.; АПН ССР; редкол. М. И. Кондаков, В. М. Коротов, С. В. Михалков, В. С. Хелемендик. Москва: Педагогика, 1983–1986. Т. 1. / сост. и автор коммент.: Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. 1983. 365 с.
161. Малафіїк І. В. Дидактика: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей і вчителів. Київ: Кондор, 2004. 398 с.
162. Мальцева Л. Українська блогосфера: функціонально-стильова характеристика // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. 2011. Вип. 52. С. 278–289.
163. Мартинюк І. В. Національне виховання: теорія і методологія. Київ, 1995. С. 107–112.
164. Мережна Ю. Студентська самоврядування та його роль у формуванні патріотизму, національних та загальнолюдських цінностей // Студентське самоврядування: досвід, проблеми, перспективи розвитку: збірник тез і статей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції / Запоріж. держ. інж. акад.; відпов. ред. В. Калюжний. Запоріжжя: ЗДІА, 2012. С. 121–122.
165. Мирошниченко Г. Г. О концепции и структуре открытого гражданского общества // Материалы Всемирной этической дискуссионной конференции «Человек Будущего». Тула, 2005. Том 2. С. 31–35.
166. Матушинский Г. У., Фролов А. Г. Проектирование моделей

подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы // Educational Technology and Society. 2000. № 3 (4). P. 183–192.

167. Москвичов С. Фактор мотивації в управлінні діяльністю та поведінкою: автореф. дис. докт. психол. наук. Київ, 1995. 48 с.

168. П. Гірностай. Маслоу Абрахам Гарольд // Політична енциклопедія; редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 430.

169. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью. Киев: Вища школа, 1987. 223 с.

170. Методичні рекомендації з впровадження норм Закону України «Про вищу освіту» щодо студентського самоврядування. Київ: «Геопринт», 2010. 30 с.

171. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні текст: монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

172. Михайліченко М. В. Громадянська компетентність майбутніх учителів: навчально-методичний посібник. Київ. Тернопіль: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 128 с.

173. Михайліченко М. В. Проект «Громадянська освіта – Україна»: нове у підготовці вчителя // Освіта України. 2007. № 14. С. 4–5.

174. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2007. 656 с.

175. Молодь України – 2017 / Результати соціологічного дослідження. Тернопіль: ТОВ «Тернограф», 2017. 72 с.

176. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи: навч. посібник для молодих викладачів, аспірантів і майбутніх магістрів / за заг. ред. О. Г. Мороза. Київ: НПУ, 2003. 267 с.

177. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – початок XX століття): автореф. канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Полтава. 2011. 22 с.

178. Москальова А. С., Саврасова-В'юн Т. О. Психологічні особливості розвитку громадянської активності старшокласників: монографія. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 264 с.

179. На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти (м. Лондон, 16–19 травня 2007 року). URL: http://ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/links/language/2007_London_communique_Ukrainian.pdf.

180. Назаренко Г. Виховання культури демократизму старшокласників: особливості дослідно-експериментальної роботи. // Рідна школа. № 12 (грудень) 2013. С. 3–8.

181. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта України. 23 квітня 2002. № 33. С. 4–6.

182. Научитель О. Ціннісні орієнтації студентів: психологічні фактори формування, розвитку, трансформації: автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 1999. 17 с.

183. На шляху до громадянської зрілості: навч.-метод. посіб. Хмельницький, 1999. 84 с.

184. Невмержицька О. Студентське самоуправління у контексті демократизації вищої освіти України: автор. дис. канд. філос. наук: 09.00.10 – Філософія освіти. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 18 с.

185. Нечаев Н. Н., Резницкая Г. И. Профессиональное сознание как предмет психолого-педагогического исследования в высшей школе // Психологические проблемы формирования специалиста в вузе: межвуз. сб. науч. труд. Саранск, 1989. С. 4–15.

186. Ничкало Н. Г. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: монографія / за ред. Н. Г Ничкало. Київ: ПППО, 1999. 450 с.

187. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Просвіта»; Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 368 с.

188. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; под ред. Е. С. Полат. Москва: Академия, 1999. 224 с.
189. Оржехівський В. Самоврядування як громадянська цінність // Цінності освіти і виховання: наук. метод. зб. / за заг. ред. О. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 186–188.
190. Оришко С. П. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с.
191. Омельченко Л. П. Громадянське виховання. Харків: Основа, 2007. 224 с.
192. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін.; за заг. ред. В. Г. Кузя. Київ: Інформ. вид. центр «Київ», 1993. 152 с.
193. Основи педагогіки вищої школи: навчально-методичний комплекс для аспірантів і магістрів / укладачі: Л. Вовк, О. Падалка, Р. Семернікова. Київ, 2005. 59 с.
194. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів: Літопис, 2002. 196 с.
195. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. 4-е изд. Москва, 2002. 512 с.
196. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. 200 с.
197. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие. / отв. ред. М. В. Буланова-Топоркова. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 544 с.
198. Педагогічна майстерність / за ред. І. А. Зязюна. Київ, 1997. С. 7.

199. Педагогічний словник за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М. Д. Київ: Педагогічна думка, 2001. 654 с.
200. Педагогический словарь. В 2 т. Москва: Изд-во Акад. пед. наук. 1960. Т 2. 472 с.
201. Педагогика профессионального образования / под ред. В. А. Сластенина. Москва: Издательский центр «Академия», 2004. 368 с.
202. Психология и педагогика: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 432 с.
203. Пехота О. М. Особистісно орієнтована освіта і технології // Неперервна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І. Я. Зязюна. Київ: Вид-во «Віпол», 2000. С. 274–318.
204. Петренко Л. П. Роль викладача вищої школи у громадянському вихованні студентів // Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу: збірник наукових праць. Хмельницький: ХмЦНП, 2012. Книга 5. 115 с.
205. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / упорядник Г. І. Іванюк; за ред. М. Ю. Красовицького. Київ. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 220 с.
206. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва, 1982. 255 с.
207. Педагогічна освіта України: національні традиції та Європейські інновації: матеріали науково-практичної конференції. Секція IV. Проблеми змісту педагогічної підготовки в умовах Європейського освітнього та інтеграційного процесу / за заг. ред. Л. Вовк, О. Падалка. Київ: «МП Леся», 2006. 240 с.
208. Пехота О. М. Сучасні підходи до педагогічної підготовки вчителя іноземної мови: концепція, зміст, модель, перспективи розвитку. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2002/20-7-9.pdf>.
209. Платон. Діалоги. // Философское наследие. Москва, 1986. С. 86.

210. Плига О. Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні. Київ, 2007. 153 с.
211. Політологічний енциклопедичний словник / упорядн. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
212. Положення про Всеукраїнську студентську раду при Міністерстві освіти і науки України // Наказом Міністерства освіти і науки України № 1260 від 03.09.2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
213. Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах // Інформаційний вісник. Вища освіта. Київ, 2002. № 7. С. 3–11.
214. Посібник для молодіжних громадських організацій / упорядник О. Дмитренко. Київ: Вид-во «Досконалий друг», 2003. 250 с.
215. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / под ред. В. А. Бодрова. Москва, 1991. 157 с.
216. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
217. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. URL: <http://www.psyh.kiev.ua>
218. Подласый И. П. Педагогика: в 3-х кн. Кн. 3: Теория и технологии воспитания: учеб для студентов вузов, обучающихся по направлениям подгот. и специальностям в обл. «Образование и педагогика». 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2007. 463 с.
219. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / под ред. Е. С. Полат. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 272 с.

220. Потопа К. Л. Соціально-педагогічні умови організації студентського самоврядування у вищих навчальних закладах: автореф. канд. пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка, Запоріжжя, 2006. 26 с.
221. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ: Основи, 2005. 355 с.
222. Плига О. Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні. Київ, 2007. 153 с.
223. Прибора Т. О. Розвиток ідеї самоврядування учнів у педагогіці кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2009. 20 с.
224. Приходько М. Експліцитний розвиток студентського самоврядування у контексті освітньої парадигми управлінсько-педагогічної науки // Педагогічний альманах. 2009. Вип. 4. С. 185–190.
225. Приходько М. Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах Великої Британії, Канади, Франції // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки. Запоріжжя, 2006. № 1. С. 160–165.
226. Прищепа С.М. Особистісна активність як основа життєдіяльності школяра. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2156/1/Стаття%20про%20особистісну%20активність.pdf>.
227. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя. Київ: Вища школа, 1997. 269 с.
228. Рацул О. А. Громадянське виховання на сучасному етапі: проблеми становлення та розвитку // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Пед. науки. 2002. Вип. 41. С. 131–133.
229. Реан А. А., Коломинский Я. Л. Социальная педагогическая психология. Санкт–Петербург: Издательство «Питер», 2000. 416 с.

230. Резніченко З. Забезпечення розвитку громадянської активності учнівської молоді. Педагогічні науки. 2012. Випуск 54. С. 41–45.
231. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-р «Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства». С. 18. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007-%F0>.
232. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва, 1976. С. 368–369.
233. Руденко Ю. Д. Концепція формування світогляду громадянина України // Освіта. 1996. 20 листопада.
234. Русова С. Вибрані педагогічні твори у 2-х т. Кн. 1–2. Київ, 1997. Вид-во «Либідь». 243 с.
235. Рябов С. Політологія. Словник термінів і понять. Київ: Наукова думка, 1996. 256 с.
236. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Київ: Академвидав., 2006. 360 с.
237. Саврасова-В'юн Т. Організаційно-методичні засади розвитку громадянської активності студентів // Освітологічний дискурс. 2014. № 4. С. 208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_4_22.
238. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2007. 424 с.
239. Семенюк Л. М. Психология гражданской активности (особенности и условия развития). Москва: Воронеж, 2006. 196 с.
240. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 335 с.
241. Семків І. І. Емпіричне дослідження психологічної структури громадянської активності студентської молоді // Соціальна психологія. 2012. № 1/2. С. 178–185.
242. Семків І. І. Соціальний капітал як чинник громадянської активності студентської молоді: психологічна модель: автореф. дис. канд.

психол. наук: 19.00.11; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. Київ, 2009. 21 с.

243. Сергієнко Т. Студентське самоврядування в соціально-виховному середовищі вищої школи України // Студентське самоврядування: досвід, проблеми, перспективи розвитку: збірник тез і статей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції / Запоріз. держ. інж. акад.; відпов. ред. В. Калюжний. Запоріжжя: ЗДІА, 2012. С. 73–75.

244. Сєвастьянова О. Соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 20 с.

245. Сисоєва С. О., Батечко Н. Г. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку. Київ: ВД ЕКМО, 2011. 368 с.

246. Сіркізьок В. В. Основи національного виховання: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 303 с.

247. Скрипченко О. В., Лисянська Т. М., Скрипченко Л. О. Довідник з педагогіки і психології. Київ, 2000. 216 с.

248. Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. Москва: Школа-пресс, 1997. 512 с.

249. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980 рр. Т. 10. С. 225.

250. Словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. 550 с.

251. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. Москва: Академия, 2001. 304 с.

252. Смирнова Е. С. Пути формирования модели специалиста с высшим образованием. Львів: ЛГУ, 1977. 136 с.

253. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості. Одеса: Вид-во М. П. Черкасов, 2004. 331 с.
254. Соколов Е. В. Культура и личность. Москва, 1972. 228 с.
255. Сопівник Р. В. Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луганськ, 2004. 20 с.
256. Соціальна робота / Соціальна педагогіка (понятійно-термінологічний словник) / під заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ: Етносфера, 1994. 119 с.
257. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 260 с.
258. Стельмахович М. Г. Виховний ідеал української народної педагогіки // Початкова школа. 1994. № 2. С. 3–6.
259. Стельмахович М. Українська народна педагогіка. Київ, 1996. 286 с.
260. Степанова Н. М. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.
261. Струманський В. Філософсько-методологічні засади виховання громадянських почуттів і національної самосвідомості // Педагогічна практика та філософія освіти. Полтава, 1997. С. 114–116.
262. Студентське самоврядування «для чайників» / Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодий РУХ», 2005. URL: <http://studprofkom.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2012/01/ssfd.pdf>.

263. Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої школи. Київ: Знання, 2005. 55 с.
264. Студентське самоврядування в Україні: досвід та перспективи: аналітичний огляд / за ред. О. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2006. 52 с.
265. Студентське самоврядування як фактор оптимізації навчального процесу у вищій школі: Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Відділ гуманітарної політики. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1416/>.
266. Ступарик Б., Михайлишин Р. Вклад І. Ющишина в теорію національного виховання української молоді // Педагогічна концепція Івана Ющишина. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. С. 39–45.
267. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори: в 5 т. Київ, 1997. Т. 3. С. 283–582.
268. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. / ред. колегія: О. Г. Дзевєрін (голова), М. В. Черпінський та ін. Київ: Радянська шк., 1976. Т. 2. 670 с.
269. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Київ: Рад. шк. 1975. 235 с.
270. Сухомлинська О. В. Громадянами не народжуються // День. 2002. № 5. С.4-5.
271. Тараненко І. Громадянська освіта в Європейському контексті // Освіта України. 1998. 16 вересня. С. 8.
272. Татенко В. Суб'єкт психологічної активності в онтогенезі: автореф. дис. докт. психол. наук. Київ, 1997. 44 с.
273. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник / за ред. Д. Тхоржевського. Київ: ІЗМН, 1998. 150 с.
274. Тимків Л. Соціальна адаптивність підлітків як умова формування громадянської активності особистості: збірник наукових праць:

філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2000. Вип. 5. Ч. 2. С. 209–212.

275. Тисячник І. Психологічні особливості громадянського самовизначення старшокласників: автореф. дис. канд. психол. наук. Київ, 1996. 24 с.

276. Ткачова Н., Ткачов С. Місце ціннісних орієнтацій у системі громадянського виховання молоді: зб. наук. пр. / за заг. ред. М. Євтуха. Київ, 2000. Вип. 12. С. 17–24.

277. Трибулькевич К. Г. Розвиток студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України (1917–2010 рр.): монографія. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2016. 454 с.

278. Узнадзе Д. Психологические исследования. Москва: Наука, 1966. 458 с.

279. Українсько-російський словник навчально-педагогічних понять і термінів / Л. Вовк, В. Гончаров, О. Падалка [та ін.]; науково-метод. версія і заг. ред. Л. Вовк; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 334 с.

280. Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й. та ін.]. Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 100 с.

281. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні: Рідне слово // Вибр. пед. твори: в 2 т. Київ, 1983. Т. 1. С. 43–103.

282. Фельдхаус Р., Позняк С. Європейський підхід до громадянської освіти // Шлях освіти. 2001. № 3. С. 20–25.

283. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Київ: Рад. Школа, 1983.

284. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
285. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: наук. посібник / під. ред. проф. С. І. Якименко. Київ: Вид. дім «Слово», 2011. 464 с.
286. Формування активної життєвої позиції молодого громадянина України: наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд.: П. О. Пономаренко, Л. І. Ніколюк, Г. К. Черняєва та ін.; наук. ред. П. І. Рогова, Київ: КНЕУ, 2002. 141 с.
287. Формування громадянської культури підростаючого покоління (Із досвіду роботи вчителя-методиста гімназії № 9 м. Кіровограда Валентини Сімонової) // Доба: науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти. 2002. № 3. С. 26–27.
288. Хрущ В. Психолого-педагогічні основи ділової індивідуально-особистісної взаємодії педагога і вихованця у процесі формування громадянської активності // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського унту, 2000. Вип. 5. Ч. 2. С. 226–231.
289. Хуторской А. «Ключові освітні компетентності». URL: <http://www.osvita.ua/school/theory/2340/>.
290. Шабаєва Л. Формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні особистості // Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції (Острого, 19 черв. 2013 р.) / відп. ред. О. С. Батіщева. Острого: ГО «Центр демократичного лідерства», Національний університет «Острозька академія», 2013. 234 с.
291. Шангіна Л. І. Громадянська активність середнього класу. Оцінка важливості громадянської активності // Національна безпека і оборона; Центр Разумкова. 2008. № 7. С. 30–45.

292. Шапран Ю. П. Впровадження компетентнісного підходу у процес професійної підготовки майбутніх учителів // Вища освіта України. 2011. № 3. Т. 2. С. 330–334.

293. Шевченко А. Ф. Формування готовності майбутнього вчителя до діяльності в умовах тимчасового виховного середовища: автореф. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2009. 22 с.

294. Шеїна Л. О. Студентське самоврядування як засіб соціалізації молоді: дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 227 с.

295. Шестопалюк О. В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Київ, 2010. 48 с.

296. Шимановський М. Виховання громадянської толерантності як цінності // Цінності освіти і виховання: наук. метод. зб. / за заг. ред. О. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 214–215.

297. Шикиринська О.В., Войчун О.В. Діагностика стану сформованості громадянської активності студентів // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. Умань: ФОП Жовтий О.О. 2015. В. 1. С. 425–431.

298. Шкребець М., Шкребець С. Особливості формування громадянської активності сучасної української молоді. 2011, С. 264–268.

299. Шэннон Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука. Москва: Мир, 1978. 418 с.

300. Штифурак В.Є. Соціально-педагогічні основи виховної роботи зі студентською молоддю у вищих навчальних закладах. Вінниця: Діло, 2007. 568 с.

301. Штофф В. А. Моделирование и философия. Москва: Наука, 1966. 300 с.

302. Чабан Л. Г. Мистецтво виховання громадянина. Донецьк: Видавництво «УкрНТЕК», 2002. 32 с.
303. Чорна К. І. Особистісно зорієнтована система громадянського виховання школярів // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : зб. наук. пр. Київ, 2000. С. 23–29.
304. Чернуха Н., Саврасова-В'юн Т. Громадянська активність студентів: психологічна характеристика проявів розвитку // Освітологія. 2014. Вип. 3. С. 122–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osvit_2014_3_22.
305. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. Москва. Харьков: Прогресс, 1996. 344 с.
306. Кеверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин, 1980. 334 с.
307. Приходько М. Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах Великої Британії, Канади, Франції // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки. Запоріжжя, 2006. № 1. С. 160–165.
308. Johnson D., Johnson R. Learning together and alone: cooperative, competitive, and individualistic learning. Boston: Allyn and Bacon, 1999. 58 с.
309. Kingwell M. Defending political virtue // The Philosophical forum. 2007. Vol. 27. № 3. P. 244–260.
310. Winer D. The History of Weblogs Electronic Resource. URL: <http://oldweblogscomblog.scripting.com/historyOfWeblogs>.
311. Muller E., Seligson M. Civic Culture and Democracy: The Question of Casual Relationships // American Political Science Review. 1994. Vol. 88. № 3. P. 635–652.
312. Rutnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press, 1993. 256 s.
313. Chernuha N. Socialization of student youth: vectors of success // Public management. 2017. December. № 5 (10). P. 52–70.

314. Voichun O. V. The peculiarities of upbringing civil activity in students in the conditions of modern Ukrainian state formation. Science and society: Collection of scientific articles. Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. Pp.107–110.

315. Voichun Olena. Features of the development of the effective and reflective component of students' civic engagement at the university // Intellectual Archive. Toronto: Shiny Word. Corp. (Canada). 2019. April/June. Vol. 8. №. 2. P. 201–210.

316. Voychun O. V. Dynamics of operational activity component of civil activity of students during the training on team building // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) (Warszawa, Polska). 2018. № 10 (38). P. 10–15.

317. Sipe J. W., Frick D. M. The Seven Pillars of Servant Leadership: Practicing the Wisdom of Leading by Serving. – Mahwah, NJ: Paulist Press, 2009. – 216 p.

318. Soft skills: універсальні навички європейського рівня. URL: <https://studway.com.ua/soft-skills/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. А. Реана)

Інструкція: прочитайте наведені нижче твердження і визначте, які з них стосуються вас, і, якщо ви з ними згодні, – поряд напиши «Так». Якщо думка вас не стосується, то вкажіть відповідь «Ні».

Твердження

1. Включаючись у роботу, я, зазвичай, оптимістично сподіваюся на успіх.
2. У діяльності я зазвичай активний.
3. Я схильний до вияву ініціативності.
4. При виконанні відповідальних завдань я прагну за можливості, знайти причини, щоб відмовитися від них.
5. Я часто вибираю крайнощі: або надто легкі завдання, або нереалістично високі за складністю.
6. При зустрічі з перешкодами я, зазвичай, не відступаю, а шукаю способи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань, в умовах обмеження часу, моя результативність діяльності погіршується.
10. Я схильний виявляти наполегливість у досягненні мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить віддалену перспективу.

12. Якщо я ризикую, то швидше з розумом, а не відчайдушне.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Я вважаю за краще ставити перед собою середні за складністю або трохи завищені, але досяжні цілі, ніж нереалістично високі.
15. У разі невдачі при виконанні якого-небудь завдання, його привабливість для мене, зазвичай, знижується.
16. При чергуванні успіхів і невдач я схильний до переоцінки своїх невдач.
17. Я вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час.
18. При роботі в умовах обмеження часу результативність моєї діяльності поліпшується, навіть якщо завдання досить важке.
19. У разі невдачі при виконанні чого-небудь від поставленої цілі я, як правило, не відмовляюся.
20. Якщо я завдання вибрав собі сам, то у разі невдачі його привабливість для мене ще більше зростає.

Ключ до опитувальника А. А. Реана:

Відповідь «Так» – питання № 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20.

Відповідь «Ні» – питання № 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17.

За кожний збіг відповіді з ключем ставиться один бал. Підраховується загальна кількість набраних балів.

Для визначення рівня мотивації досягнень можна користуватися такою шкалою:

1 – 7 балів. Діагностується мотивація до невдачі (страх невдачі).

8 – 13 балів. Мотиваційний полюс яскраво не виражений. При цьому можна вважати, що 8, 9, 10, 11 балів свідчить про певну тенденцію мотивації до невдачі, а 12,13 – до успіху.

14 – 20 балів. Діагностується мотивація до успіху (надія на успіх).

Інтерпретація:

Високі показники мотивації до успіху повідомляють про прагнення людини досягти чогось конструктивного, позитивного. Такі люди зазвичай упевнені в собі, своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні. Їх вирізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість.

При мотивації до невдачі активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осуду, покарання. Загалом в основі цієї мотивації знаходиться ідея уникнення і негативних очікувань. Починаючи справу, людина заздалегідь боїться можливого провалу, думає про шляхи його уникнення, а не про способи досягнення. Люди, мотивовані до невдачі, зазвичай характеризуються підвищеною тривожністю, низькою упевненістю у власних силах. Прагнуть уникати відповідальних завдань, а в умовах ухвалення відповідальних рішень можуть впадати в стан, що близький до панічного. Ситуативна тривожність у них за таких умов стає надзвичайно високою. Все це водночас може поєднуватися з дуже відповідальним ставленням до справи.

Методика виявлення мотивації досягнень (Ю. Орлов)

Інструкція: на кожне запропоноване твердження необхідно поставити знак «+» , якщо запропонований варіант є близький для вас, чи «-», якщо твердження для вас не властиве.

Твердження

1. На мою думку, успіх у житті більше залежить від щасливого випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я буду позбавлений улюбленої справи, життя для мене втратить сенс.
3. У будь-якій справі для мене важливішим є не її виконання, а кінцевий результат.
4. На мою думку, люди більше зазнають прикростей від невдач, пов'язаних із їхньою професійною діяльністю, ніж від непорозумінь із близькими людьми.
5. На мою думку, більшість людей живуть далекими цілями, а не близькими.
6. У моєму житті було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть коли я виконую звичну для себе роботу, намагаюся вдосконалити деякі її елементи.
9. Мої думки про власний успіх бувають такими яскравими, що я можу забути про заходи перестороги.
10. Близькі люди вважають мене ледачим.
11. Думаю, що причиною моїх невдач є обставини, а не я сам.
12. Терпіння і наполегливість мені властиві більше, ніж певні здібності.
13. Мої батьки надто суворо контролюють мене.
14. Лінощі, а не сумніви у власному успіху змушують мене часто відмовлятися від своїх намірів.

15. Думаю, що я впевнена в собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я наполеглива людина.
18. Коли все йде стабільно, моя енергія збільшується.
19. Якби я був журналістом, мабуть, писав би швидше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої рідні не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх життєвих потреб нижчий, ніж у моїх товаришів.
22. На мою думку, наполегливості у мені більше, ніж здібностей.

Ключ

Відповіді «Так» на запитання: 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22;

Відповіді «Ні» на запитання: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

За кожне співпадіння із ключом відповіді присвоюється 1 б.

Одержані результати сумуються та співставляються із таблицею.

Рівень мотивації досягнення	Рівень досягнення мотивації				
	«НН» – найнижчий рівень	«Н» – низький рівень	«С» – середній рівень	«ВС» – вищий середнього рівень	«В» – високий рівень
Сума балів	2–9 б.	10–11 б.	12– 14 б.	15– 16 б.	17–23 б.

Методика «Вивчення мотивації навчання у виші» (Т.І. Ільїна)

Методика дозволяє вивчити структуру мотивації навчання у ВНЗ. Диференціація відповідей здійснюється за трьома шкалами: «набуття знань», «оволодіння професією», отримання диплому».

Для вивчення мотивації навчання пропонуємо студенту текст опитувальника з інструкцією.

Інструкція: Уважно прочитайте кожне твердження. Поставте позначку «+» поруч з номером твердження, якщо ви згодні з ним, і позначку «-», якщо не згодні з цим твердженням.

Твердження:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великим напруженням.
3. У мене рідко бувають головні болі після пережитих хвилювань або неприємностей.
4. Я самостійно вивчаю низку предметів, які, на мою думку, необхідні для моєї майбутньої професійної діяльності.
5. Яку з притаманних вам якостей ви цінуєте найбільше? (Відповідь напишіть _____).
6. Я вважаю, що життя варто присвятити обраній професії.
7. Я відчуваю задоволення від розгляду на заняттях складних проблем.
8. Я не вбачаю сенсу у більшості завдань, які виконуються у ВНЗ.
9. Я отримую велике задоволення від розповіді знайомим про свою майбутню професію.
10. Я досить-таки посередній студент, ніколи не буду зовсім хорошим, а тому немає сенсу докладати зусилля, щоб стати краще.
11. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.

12. Я твердо впевнений в правильності вибору професії.
13. Яких притаманних вам якостей ви б хотіли позбутися? (Відповідь напишіть _____).
14. За зручних обставин я користуюся на іспиті підручними матеріалами (конспектами, шпаргалками, записами, формулами).
15. Найкращий час життя – студентські роки.
16. У мене надмірно неспокійний і переривчастий сон.
17. Я вважаю, що для повного оволодіння професією, всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
18. За можливості я вступив би в інший ВНЗ.
19. Зазвичай я беруся за більш прості завдання, а більш складні залишаю на потім.
20. Для мене важко було зупинитися при виборі професії на одній з них.
21. Я можу спокійно спати за будь-яких неприємностей.
22. Я твердо впевнений, що моя професія принесе мені моральне задоволення і матеріальне благополуччя в житті.
23. Мені здається, що мої друзі здатні навчатися краще, ніж я.
24. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
25. З деяких практичних міркувань для мене це самий зручний ВНЗ.
26. У мене достатньо сили волі, щоб навчатися без нагадувань адміністрації.
27. Життя для мене майже завжди пов'язано з незвичним напруженням.
28. Екзамени потрібно складати, затрачаючи мінімум зусиль.
29. Є багато ВНЗ, в яких я би міг навчатися з неменшим інтересом.
30. Яка з притаманних вам якостей найбільше заважає навчатися? (Відповідь напишіть _____).
31. Я людина, що легко захоплюється, але всі мої захоплення певною мірою пов'язані з майбутньою роботою.

32. Неспокій про іспит або роботу, що не виконані вчасно, часто заважають мені спати.
33. Висока заробітна платня після закінчення ВНЗ для мене не головне.
34. Мені потрібно бути в доброму гуморі, щоб підтримати загальні рішення групи.
35. Я змушений був вступити у ВНЗ, щоб зайняти бажане положення у суспільстві, уникнути служби в армії.
36. Я вивчаю навчальний матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
37. Мої батьки – хороші професіонали, і я хочу бути схожим на них.
38. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.
39. Яка з притаманних вам властивостей допомагає навчатися у ВНЗ (Відповідь напишіть _____).
40. Мені важко змусити себе вивчати як слід дисципліни, які прямо не стосуються моєї майбутньої професії.
41. Мене дуже турбують можливі невдачі.
42. Найкраще я навчаюся, коли мене періодично стимулюють, підганяють.
43. Мій вибір цього ВНЗ остаточний.
44. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відставати від них.
45. Щоб переконати у будь-чому свою групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.
46. У мене зазвичай рівний і хороший настрій.
47. Мене приваблює зручність, чистота та легкість майбутньої професії.
48. До вступу у ВНЗ я давно цікавився цієї професією, багато читав про неї.
49. Професія, яку я отримую, найважливіша і найперспективніша.
50. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору цього ВНЗ.

Обробка та інтерпретація результатів.

Слід підрахувати співпадання відповідей досліджуваного з ключем. Переважання за однією зі шкал виявляє домінуючу мотивацію: Шкала «Набуття знань» (максимум 12,6). За відповіді «Так» на питання № 4 – 3,6 балів; за № 17 – 3,6 балів, № 26 – 2,4 балів. За відповіді «Ні» на питання № 28 – 1,2 бали; № 42 – 1,8 бали. Шкала «Оволодіння професією» (максимум 10 балів). За відповіді «Так» на питання № 9 – 1 бал; за № 31 – 2 бали, № 33 – 2 бали, № 43 – 3 бали; № 48 – 1 бал, № 49 – 1 бал. Шкала «Отримання диплому» (максимум 10 балів). За відповіді «Так» на питання № 24 – 2,5 бали; за № 35 – 1,5 бали, № 38 – 1,5 бали, № 44 – 1 бал. За відповіді «Ні» на питання № 11 – 3,5 бали.

Аналіз відповідей пояснює специфіку мотиваційної сфери студента.

Авторська анкета щодо виявлення знань студентів про громадянську відповідальність

Шановні студенти, дайте, будь ласка, відповіді на запитання.

1. Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?

- а) постійно стежу за політичним життям в Україні
- б) стежу за головними подіями в політичному житті
- в) інтерес до політичного життя проявляю дуже рідко
- г) взагалі не цікавлюся політикою
- д) важко відповісти

2. Чому Вас не цікавить політичне життя країни?

- а) не довіряю політика та владі;
- б) від мене все рівно нічого не залежить;
- в) я нічого в цьому не розумію;
- г) через недовіру до наявної інформації;
- д) через відсутність достовірної інформації;
- е) маю більш серйозні проблеми;
- є) важко відповісти.

3. У діяльності яких організацій громадянського суспільства Ви брали участь за останні 12 місяців?

- а) ні, я не брав участі в діяльності жодної організації;
- б) шкільному або студентському самоврядуванню;
- в) спортивних організаціях або організаціях, пов'язаних з проведенням дозвілля;
- г) волонтерських організаціях;

- д) благодійних або гуманітарних організаціях;
- д) профспілках, професійних об'єднаннях;
- е) діяльності організацій, пов'язаних з освітою, наукою, мистецтвом;
- є) молодіжних і дитячих громадських організаціях;
- ж) об'єднаннях співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ);
- з) організаціях з охорони навколишнього середовища;
- и) інше.

4. Що слугувало причиною, що Ви не брали участі у шкільному або студентському самоврядуванні

- а) мені не запропонували. Можливо, я б погодився (-лась);
- б) багато часу витрачаю на навчання;
- в) не цікаво;
- г) не маю вільного часу;
- д) не бачу необхідності для себе;
- е) важко відповісти

5. Що спонукало Вас до участі у шкільному або студентському самоврядуванні?

- а) мені подобається впливати на учнівське (студентське) життя;
- б) цікаво бути в оточенні однодумців, знайомитися з новими людьми;
- в) маю змогу розвивати свої здібності та таланти;
- г) така діяльність більше подобається, ніж навчання;
- д) інше;
- е) важко відповісти;

6. Які з поданих проблем можуть спонукати Вас взяти участь у громадських заходах, спрямованих на їх вирішення?»

- а) підвищення цін, тарифів, зниження доходу;
- б) порушення прав людини;
- в) проблеми у сфері охорони здоров'я;

- г) екологічні проблеми;
- д) проблеми в житловій сфері;
- е) порушення прав роботодавцем;
- є) порушення у сфері територіальної цілісності України;
- ж) порушення у сфері жорстокого поводження з тваринами;
- з) проблеми у сфері освіти;
- и) порушення у сфері прав учасників АТО;
- і) нічого

7. Чи знаєте Ви про діяльність дитячих і молодіжних громадських організацій в Україні?»

- а) я є активним членом громадської організації;
- б) іноді беру участь;
- в) зараз я не є членом громадської організації, а раніше брав (-ла) участь;
- г) тільки знаю, що вони існують; участі не брав (-ла);
- д) ні, не знаю;
- е) важко відповісти;

Додаток Д

Методика «Виявлення й оцінка комунікативних і організаторських схильностей (КОС-2)»

Інструкція до методики КОС-2. Вам потрібно дати відповідь на сорок тверджень, що представлені в листі запитань. Всі запитання сформульовані у вигляді тверджень. Але ці твердження потрібно розуміти як запитання для Вас особисто. Придивіться до першого твердження-запитання: «У мене є багато друзів, з якими я часто спілкуюсь». Перенесіть це твердження на себе і дайте відповідь на запитання, яке стоїть за цим твердженням: чи не правда, що у Вас є багато друзів? Якщо це правда, якщо Ви вважаєте, що у Вас дійсно є багато друзів, то у бланку відповідей Ви поставите знак «+». А якщо Ви вважаєте, що це твердження не про Вас, що воно Вас не характеризує, Ви не можете погодитись з тим, що у Вас дійсно є багато друзів, то Ви відповісте знаком «-». Плюс – це відповідь «так», а мінус означає відповідь «ні». Всі твердження пронумеровані, їх 40. Номер клітинки бланку відповідей співвідноситься з номером твердження, тому результати Ваших відповідей («+» або «-») уважно проставляйте у клітинки бланку відповідей. Отже, відповідь на перше запитання треба проставити в клітинку з номером «01», відповідь на друге запитання – в клітинку «02» і так далі. Перелік тверджень до методики КОС-2

1. В мене є багато друзів, з якими я часто спілкуюсь.
2. У більшості випадків я здатен переконати своїх товаришів у своїй правоті.
3. У більшості випадків я дуже довго переживаю заподіяну мені образу.
4. Мені дуже часто буває не під силу розібратися у складних ситуаціях, що виникають серед моїх знайомих (наприклад, у причинах погіршення стосунків між ними, сварках тощо).

5. Я відчуваю в собі прагнення до встановлення знайомств з різними цікавими для мене людьми.
6. Мені подобається виконувати громадську роботу, вона мене майже не обтяжує.
7. Мені простіше і приємніше проводити час за будь-якими особистими заняттями, ніж серед людей.
8. Я досить легко відмовляюся від своїх намірів, якщо трапляються перешкоди для їх здійснення.
9. Мені не важко спілкуватися з людьми, які набагато старші за мене.
10. Буває, що саме я організую різні ігри або розваги зі своїми товаришами.
11. Трапляється, що я відчуваю в собі деякі незручності, труднощі, коли мені доводиться увійти в нову для мене компанію.
12. Я часто відкладаю виконання своїх справ на потім.
13. Мені зовсім не важко спілкуватись з незнайомими мені людьми.
14. У більшості випадків я намагаюся, щоб мої товариші діяли так, як я вважаю за потрібне.
15. Мені не так просто включитися в нову, не зовсім знайому для мене групу людей.
16. В мене дуже рідко, виникають конфлікти з товаришами, якщо вони (або хтось з них) не виконують своїх обіцянок або обов'язків.
17. Буває, що в мене виникає прагнення познайомитися та порозмовляти з новою для мене людиною.
18. При вирішенні різних питань я досить часто беру ініціативу на себе.
19. Досить часто мені хочеться побути на самоті.

20. У більшості випадків я відчуваю себе не дуже добре у незнайомій мені обстановці (серед незнайомих мені людей тощо).
21. Мені подобається бути серед людей.
22. Мене трохи турбує те, що мені не вдається завершити розпочату справу.
23. Я почуваю себе не дуже впевнено, якщо потрібно познайомитися з новою людиною.
24. Мене трохи стомлює часте спілкування з товаришами.
25. Мені подобається брати участь у групових іграх.
26. Я досить часто виявляю ініціативу, коли доводиться вирішувати питання, що стосуються інтересів моїх товаришів.
27. Я відчуваю себе невпевнено серед мало знайомих мені людей.
28. Я рідко прагну до доведення моєї правоти будь-кому з моїх знайомих.
29. Я відчуваю себе зовсім вільно у будь-якій, навіть у незнайомій мені компанії.
30. Я займаюся (можу займатися) громадською роботою.
31. Я прагну до обмеження кола моїх знайомих.
32. У більшості випадків я не прагну відстоювати свою думку, своє рішення.
33. Я почуваю себе добре у будь-якій компанії.
34. Я із задоволенням організую різні заходи для своїх товаришів.
35. Я почуваю себе трохи ніяково, якщо доводиться виступати перед великою групою людей.
36. Я досить часто запізнююся на заплановані зустрічі.
37. У мене багато друзів.
38. Я часто потрапляю у центр уваги моїх товаришів.

39. Під час спілкування із мало знайомими мені людьми я відчуваю себе незручно.

40. Я почуваю себе не зовсім впевнено, не зовсім вільно, коли опиняюсь у великій групі своїх товаришів.

Бланк відповідей до методики КОС-2

Персональні дані _____

1		2		3		4		5		6		7		8		9		10	
11		12		13		14		15		16		17		19		19		20	
21		22		23		24		25		26		27		29		29		30	
31		32		33		33		35		36		37		39		39		40	

$$K = 0,05 \times M$$

$$M_{\text{ком.}} = \quad K_{\text{ком.}} = 0,05 \times M_{\text{ком.}} = \quad Q_{\text{ком.}} =$$

$$M_{\text{орг.}} = \quad K_{\text{орг.}} = 0,05 \times M_{\text{орг.}} = \quad Q_{\text{орг.}} =$$

Обробка й оцінювання результатів тестування.

Підраховуємо кількість співпадінь відповідей з тими відповідями, що зазначені у дешифраторі, це число записати у формулу $K = 0,05 \times M$, де «М» – кількість співпадінь відповідей з відповідями (знаками), зазначеними у дешифраторі.

Зробивши певні підрахунки, отримуємо величину оцінного коефіцієнта – «К».

ДЕШИФРАТОР Комунікативні схильності КОС-2

1		4		6		8		10		12		14		16		18		20	
21		24		26		28		30		32		34		36		38		40	

Наприклад, відповіді на 18 запитань комунікативного підрозділу методики співпали з відповідями, що проставлені у комунікативному дешифраторі. За організаторським підрозділом методики (лист відповідей і організаторський дешифратор) таких співпадінь налічується 15. У цьому разі оцінний коефіцієнт комунікативних схильностей дорівнює 0,9 ($K_{\text{ком.}} = 0,05 \times 18 = 0,9$); коефіцієнт організаторських схильностей за цією ж формулою дорівнює 0,75 ($K_{\text{орг.}} = 0,05 \times 15 = 0,75$).

Кількісні оцінні показники, одержані за цією методикою, можуть варіювати від 0 до 1. Показники, ближчі до одиниці, свідчать про високий рівень виявлення комунікативних або організаторських схильностей, ближчі до 0 – про низький рівень.

Оцінний коефіцієнт K – це первинна кількісна характеристика виявлених схильностей. Для якісної стандартизації результатів іспиту потрібно використати спеціальні шкали оцінок. В них тому чи іншому діапазону кількісних показників (K) відповідає певна якісна оцінка (Q).

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Кком.	Qком.	Рівень прояву комунікативних схильностей
0,1 – 0,45	1	Низький
0,5 – 0,55	2	Нижче середнього
0,6 – 0,65	3	Середній
0,7 – 0,75	4	Високий
0,8 – 1	5	Дуже високий

Шкала оцінок організаційних схильностей

Корг	Qорг	Рівень прояву комунікативних схильностей
0,2 – 0,55	1	Низький
0,6 – 0,65	2	Нижче середнього
0,7	3	Середній
0,75 – 0,8	4	Високий
0,85 – 1	5	Дуже високий

(Q = 1), характеризується вкрай низьким рівнем прояву схильностей до комунікативної або організаторської діяльності.

Оцінка 2 (Q = 2), розвиток комунікативних або організаторських схильностей знаходиться на рівні нижче середнього. Вони не прагнуть до спілкування, почувають себе скуто у новій компанії, у новому колективі, віддають перевагу перебуванню на самоті, обмежують коло своїх знайомств, відчують труднощі в установленні активних контактів з людьми, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють свої власні погляди і тяжко переживають образи. Прояви ініціативи в громадській діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

Оцінка 3 (Q = 3), характеризується середнім рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми не обмежують кола своїх знайомств, відстоюють свої думки і планують свою працю. Однак потенціал цих схильностей не відзначається високою сталістю.

Оцінка 4 (Q = 4), відноситься до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони не розгублюються у новій обстановці, швидко знаходять собі приятелів, постійно прагнуть до розширення кола своїх знайомих, займаються громадською діяльністю,

допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу у спілкуванні, здатні до прийняття самостійних рішень у складних ситуаціях. І все це відбувається не за примусом, а згідно з своїм власним внутрішнім прагненням згідно, з своїм спрямуванням.

Оцінка 5 ($Q = 5$), має дуже високий рівень прояву зазначених схильностей. Відчувають потребу в комунікативній і організаторській діяльності і активно, помітно прагнуть до неї. Для них є характерними швидка орієнтація в складних ситуаціях, своєчасний вибір засобів спрощення, розрядки ситуації, невимушеність поведінки у новому колективі. Вони є ініціативними, самі будують потрібну ситуацію навколо себе, приймають самостійні рішення, відстоюють і свої думки, і свої рішення. Здатні внести пожвавлення у незнайому компанію. їм подобається організувати різні ігри, заходи, вони вельми наполегливі у діяльності, що їх приваблює. Завдяки своїй ініціативності вони самі відшуковують ті справи, що відповідають їх потребам у комунікативній і організаторській діяльності.

Додаток Е**Методика «Дослідження суб'єктивного контролю» (Дж. Роттер) – рівень відповідальності**

Мета: визначення локусу суб'єктивного контролю.

Матеріали та обладнання: тест-опитувальник, розроблений Е. Ф. Бажіним та ін. на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера, бланк для відповідей, ручка.

Процедура дослідження. Методика дослідження дозволяє порівняно швидко й ефективно визначити рівень сформованості суб'єктивного контролю як в однієї, так, водночас, і в кількох осіб. Кожного досліджуваного належить забезпечити індивідуальним текстом опитувальника і бланком для відповідей з нумерацією тверджень, яка відповідає тексту опитувальника.

Інструкція досліджуваному. «Запропонований вам опитувальник має 44 твердження. Прочитайте їх і дайте відповідь, чи згодні ви з даним твердженням, чи ні. Якщо згодні, то в бланку для відповідей перед відповідним номером поставте знак (+), якщо ні – знак – Пам'ятайте, що в тесті немає правильних і неправильних відповідей. Свою думку висловлюйте відверто. Надавайте перевагу тій відповіді, яка перша спала вам на думку».

Опитувальник

1. Просування по службових сходинках більше залежить від сприятливого збігу обставин, ніж від здібностей людини.
2. Більшість розлучень виникає тому, що люди не захотіли пристосовуватись один до одного.
3. Хвороба – справа випадку: якщо маєш захворіти, то вже нічим не зарадиш..
4. Люди стають самотніми тому, що самі не виявляють інтересу і дружнього ставлення до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від удачі.
6. Даремно докладати зусиль для того, щоб завойовувати симпатії інших людей.

7. Зовнішні обставини (батьки, добробут) впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється більш ефективним, коли повністю контролюють дії підлеглих, а не покладаються на їхню самостійність.
10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), а не від моїх власних зусиль.
11. Коли я планую, то здебільшого вірю, що зможу здійснити свої плани.
12. Те, що багатьом людям здається успіхом чи удачею, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагалися налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть цього зробити.
15. Те добре, що я роблю, звичайно буває гідно оцінене іншими.
16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють великої ролі в моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати наперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої оцінки в школі залежали переважно від моїх зусиль і від ступеня підготовки.
20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.
22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
23. Думаю, що мій спосіб життя ні в якій мірі не є причиною моїх хвороб.
24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям домогтися успіху в своїх справах.

25. Врешті-решт, за погане керівництво установою відповідають самі люди, які в ній працюють.
26. Я часто відчуваю, щю нічого не можу змінити в стосунках, які склалися в сім'ї.
27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе будь-кого.
28. На підростаюче покоління впливає так багато всіляких обставин, що зусилля батьків у вихованні часто виявляються нерезультативними.
29. Те, що зі мною трапляється, – це справа моїх власних рук.
30. Важко буває зрозуміти, чому керівники діють так, а не інакше.
31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, швидше всього, не доклала достатньо зусиль для цього.
32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, що я захочу.
33. У неприємностях і невдачах, які траплялися в моєму житті більше були винні інші люди, ніж я.
34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею доглядати і правильноПодягати.
35. У складних обставинах я вважаю за краще зачекати, поки проблема розв'яжеться сама по собі.
36. Успіх - це результат наполегливої праці, і він мало залежить від випадку чи від удачі.
37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від інших, залежить щастя моєї сім'ї.
38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.
39. Я завжди надаю перевагу прийняттю рішень і самостійним діям, а не сподіваюся на допомогу інших людей чи на долю.
40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі її намагання.
41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо змінити навіть з найбільшим бажанням.

42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, мають звинувачувати в цьому тільки самих себе.

43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість невдач у моєму житті були від невміння, від незнання або від лінощів і мало залежали від удачі чи від невдачі.

Обробка результатів. Мета обробки результатів: отримання показника локусу суб'єктивного контролю, тобто, показника загальної інтернальності (Io). Це – сума співпадань відповідей досліджуваного з відповідями, які наведено в ключі.

Ключ

«+» (згоден): 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44.

«-» (не згоден): 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43.

Аналіз результатів. Локус контролю – це характеристика вольової сфери людини, яка відображає її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Приписування відповідальності за результати своєї діяльності зовнішнім силам називається екстернальним, або зовнішнім, локусом контролю, а приписування відповідальності власним здібностям і зусиллям – інтернальним, або внутрішнім, локусом контролю.

Таким чином, можливі два полярних типи особистостей залежно від локалізації контролю: екстернальний та інтернальний.

Методика вивчення загальної самооцінки

Інструкція. Заповніть опитувальник, що містить 32 судження, з приводу яких можливі п'ять варіантів відповідей. Кожна відповідь кодується балами за схемою:

дуже часто-4,

часто -3,

іноді- 2,

рідко -1,

ніколи -0.

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за процес роботи.
3. Мене хвилює моє майбутнє.
4. Багато хто ненавидить мене.
5. Я менш ініціативна, ніж інші.
6. Мене хвилює мій психічний стан.
7. Я боюсь здатися невігласом.
8. Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.
9. Я боюсь виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто роблю помилки.
11. Шкода, що я не вмію говорити з людьми так, як слід.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості у собі.
13. Я воліла би, щоб інші люди частіше схвалювали мої дії.
14. Я занадто скромна.
15. Моє життя марне.
16. Багато хто неправильно думає про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.
18. Люди чекають від мене забагато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.

20. Я трохи соромлюсь.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.
22. Я не відчуваю себе у безпеці.
23. Я часто хвилююсь, та даремно.
24. Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я почуваю себе скуто.
26. Я відчуваю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
27. Я впевнена, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.
29. Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Шкода, що я не вельми комунікабельна.
31. У суперечках я висловлююсь тільки тоді, коли впевнена у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого чекають від мене інші.

Обробка даних.

Для виявлення рівня самооцінки потрібно підсумувати бали за всіма 32 судженнями. Сума балів:

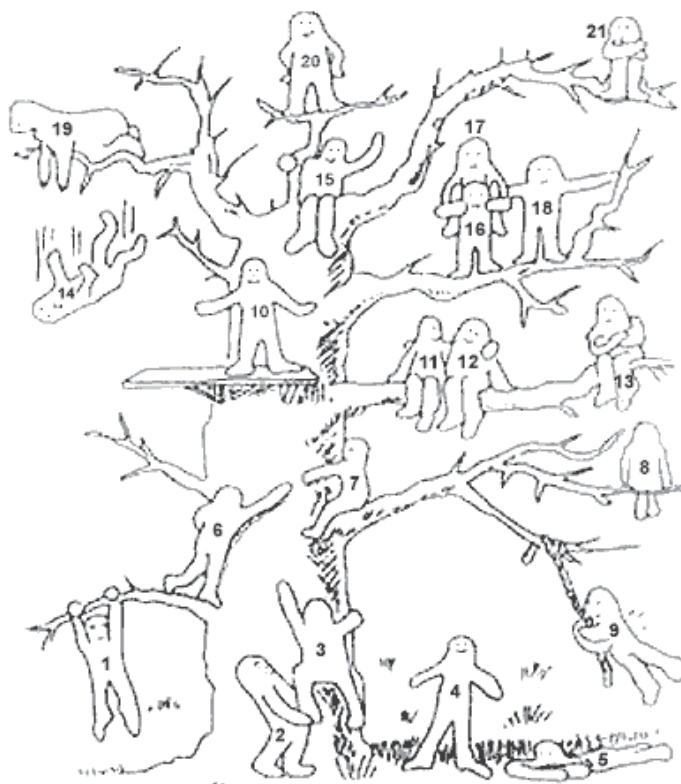
від 0 до 25 – свідчить про високий рівень самооцінки, за якого людина, як правило, не обтяжена «комплексом неповноцінності», правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії;

від 26 до 45 – свідчить про середній рівень самооцінки, коли людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» й лише іноді намагається підлаштуватися під думку інших;

від 46 до 128 – вказує на низький рівень самооцінки, за якого людина болісно сприймає критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди зважати на думку інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Додаток И**Тест «Дерево»**

Інструкція. Роздивитись дерево. Ви бачите на ньому і поряд багато чоловічків. Який чоловічок нагадує Вам себе, Вашому настрою і положенню? Виберіть його, обведіть його червоним олівцем, поясніть свій вибір. Тепер зеленим олівцем обведіть того чоловічка, яким Ви хотіли б стати і на чиєму місці опинитися.

Ключ.

Позиції №1, 3, 6, 7 – характеризують установку на подолання перешкод.

№2, 11, 12, 16, 17, 18, 19 – активна життєва позиція та показники комунікабельності, дружньої підтримки, взаєморозуміння, взаємодопомоги, інколи, нехтування власними інтересами заради інших, альтруїзму.

№4 – стійкість позицій (бажання досягти успіху без подолання перешкод).

№10, 15 – впевненість у своїх силах, комфортний стан, нормальна адаптація, досить високий статус у колективі.

№9 – мотивація на розваги.

№13, 21 – потреба у зміні діяльності, у відпочинку; замкнутість, тривожність, відчуженість, образа, гнів, може бути проявом серйозних проблем в колективі або особистих негараздів.

№5 – втомлюваність, загальна слабкість, невеликий запас сил.

№8 – усунування від колективних справ, відхід у себе, замкнутість, самостійність, в деяких випадках можливі прояви суїцидальної поведінки.

№20 – безпідставне бажання бути лідером, «командувати», «щоб моє було зверху», прагнення досягти лідерства в мікрогрупах; завищена самооцінка, установка на лідерство

№14 – кризовий стан, «падіння у прірву»; незадоволення ситуацією, що склалась в колективі, бажання привернути до себе увагу, в деяких випадках – бездіяльність, пасивність як роль, демонстративно занижена самооцінка: «Я сам нічого не можу».

Додаток К

Анкета для вивчення рівня сформованості громадянських якостей у студентів

№ п/ п	Громадянські якості	Бали					Антигромадянські якості
		4	3	2	1	0	
1.	Прихильність державним інтересам						Егоїстичність інтересів
2.	Демократичність						Авторитарність
3.	Суспільна ініціативність						Суспільна пасивність
4.	Гуманістичність						Мізантропія
5.	Громадянська відповідальність						Громадянська безвідповідальність
6.	Громадянська дисциплінованість						Громадянська недисциплінованість
7.	Громадянська самосвідомість						Аполітичність
8.	Почуття громадянського обов'язку						Громадянська необов'язковість
9.	Національна гідність						Національна обмеженість
10.	Готовність захищати Батьківщину						Комплекс меншовартості
11.	Піклування про державну мову, піднесення її престижу						Слабовілля
12.	Приязнь до громадянських обрядів						Неприязнь до громадянських обрядів
13.	Екофілія, піклування про						Агресивність до при-

	природу						роди, екофобія
14.	Правосвідомість						Схильність до правових відхилень у діяльності та поведінці
15.	Державний оптимізм						Державний песимізм
16.	Терпимість до представників інших етносів						Ксенофобія
17.	Повага до національних традицій						Скепсис, нехтування націон. традиціями
18.	Політична воля						Безвільність
19.	Громадянська вірність						Громадянська зрадливість
20.	Відданість справі українського державотворення						Антипатія до справи громадянського державотворення

Підрахуйте набрану суму балів і визначте рівень сформованості громадянських якостей у студентів:

80 – 65 балів – високий рівень,

64 – 40 балів – середній рівень,

39 – 20 балів – низький рівень,

менше 20 балів – дуже низький рівень.

Анкета для студентів

Шановний студенте! З метою покращення діяльності студентського самоврядування у нашому закладі просимо відповісти на запитання.

1. Чи потрібне студентське самоврядування у нашому навчальному закладі?
2. З якою метою, на твою думку, створене студентське самоврядування?
3. Вибери найголовніші 5 функцій, що виконує студентське самоврядування у нашому навчальному закладі, розташувавши їх по пріоритетності (перша – найважливіша, п'ята – найменш важлива)

а) захист прав та інтересів студентів; б) активізація участі студентів у навчальній та науковій роботі; в) встановлення міжфакультетських, міжвузівських та міжнародних зв'язків; г) інформування студентів про свою діяльність; д) створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами; е) сприяння для створення необхідних умов для проживання і відпочинку студентів; є) умова самореалізації; ж) засіб вироблення навичок управлінської та організаторської роботи; з) організація та проведення різноманітних концертів та свят; и) допомога іншим – онкохворим, ветеранам, дітям-сиротам та ін.

4. Чи береш ти участь у самоврядуванні? Якщо так, то яку саме, якщо ні, то чому і чи хотів би в подальшому брати участь? Відповідь обґрунтуй.

Дякуємо за співпрацю!

Положення про Студентську Раду Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

1. Загальні положення

1.1. Студентська Рада університету – виконавчий орган студентського самоврядування при Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, рішення якої мають консультативно-дорадчий характер, здійснює самостійну громадську діяльність студентів щодо реалізації функцій управління університетом, яка визначається ректоратом, директоратами та іншими адміністративними підрозділами і здійснюється студентами відповідно до мети і завдань, що стоять перед студентськими колективами;

1.2. Студентська Рада у своїй діяльності керується чинним законодавством, нормативними актами Міністерства освіти і науки України, Статутом НПУ імені М.П. Драгоманова, студентським волевиявленням (Конференція) та власним Положенням (затвердженим на Конференції);

1.3. Діяльність Студентської Ради не дублює діяльність Профспілкової організації і здійснюється за допомоги і підтримки ректорату, директоратів, профспілкового комітету студентів, зокрема, у вирішенні питань фінансового забезпечення, забезпечення приміщенням, обладнанням, документацією та ін.;

1.4. Перелік питань, що належать до компетенції Студентської Ради, узгоджується з керівництвом університету та визначається Статутом університету;

1.5. Студентська Рада – важливий елемент удосконалення навчально-виховної роботи. Її діяльність спрямована на інтенсифікацію процесів зростання соціальної активності у студентському середовищі, ініціативності та відповідальності за доручені справи, а також сприяння гармонійному розвитку особистості студентів і аспірантів, набуття ними якостей та навичок лідера, організатора, керівника.

1.6. Основна мета Студентської Ради – сприяння сумлінному виконанню студентами своїх обов’язків; захист їхніх законних прав та інтересів; надання можливості гармонійного, творчого та інтелектуального розвитку;

1.7. Студентська Рада представляє інтереси всіх студентів університету незалежно від раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, громадянства, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

1.8. Студентська Рада не є політичною, релігійною чи комерційною організацією.

2. Функції, завдання, напрями діяльності Студентської Ради НПУ імені М. П. Драгоманова

2.1. Сприяє формуванню в студентів університету патріотичних почуттів, поваги до України, рідного міста, а також почуттів національної свідомості, гідності;

2.2. Сприяє створенню умов для вільного розвитку особистості студента шляхом його залучення до різноманітних видів творчої діяльності – науково-дослідницької, технічної, культурної, громадської, спортивної, соціальної тощо;

2.3. Забезпечує захист прав та інтересів студентів, сприяє задоволенню їх потреб у сфері навчання, побуту, оздоровлення, відпочинку тощо;

2.4. Бере участь у створенні навчальних програм, науковій діяльності, соціальному вихованні молоді, працевлаштуванні та міжнародній діяльності (за підтримки Ректорату);

2.5. Сприяє створенню та діяльності студентських гуртків, товариств, об’єднань, студій, клубів і благодійних фондів за вподобаннями студентів;

2.6. Сприяє участі студентів у місцевих регіональних, міжрегіональних, всеукраїнських, міжнародних та інших студентських проектах, конкурсах, конференціях;

2.7. Бере участь в організації дозвілля та культурного відпочинку студентів: проводить вечори відпочинку, дискотеки, конкурси, огляди, свята, фестивалі, конференції, спортивні заходи, дні інститутів, факультетів тощо;

- 2.8. Бере участь у роботі стипендіальних комісій з розподілу стипендіального фонду та фонду соціальної допомоги серед студентів із урахуванням їх соціальних проблем, досягнень у навчанні, громадській та науковій роботі, культурі, спорті тощо;
- 2.9. Координує діяльність старост академічних груп;
- 2.10. Пропагує здоровий спосіб життя;
- 2.11. Здійснює контроль за дотриманням студентами дисципліни та правил внутрішнього розпорядку;
- 2.12. Залучає студентів до участі в охороні громадського порядку на території Університету;
- 2.13. Представляє Університет у міжнародних студентських та молодіжних організаціях, взаємодіє з органами студентського самоврядування вищих навчальних закладів, займається організацією міжнародних освітніх, наукових, культурних та спортивних студентських обмінів;
- 2.14. Здійснює пошук робочих місць для студентів університету/на постійну і тимчасову роботу/, сприяє створенню нових робочих місць для студентів у межах університету, працевлаштуванню випускників та подальшій їх підтримці на робочих місцях;
- 2.15. Співпрацює із Первинною Профспілковою організацією та Радою Студмістечка на засадах домовленості і взаємодопомоги у таких сферах: соціально-побутовий захист, житлово-побутова робота, оздоровлення та відпочинок студентів;
- 2.16. Студентська Рада здійснює свою діяльність за підтримки і допомоги Ректорату, Первинної Профспілкової організації, Студентської Ради студмістечка та інших установ і організацій.

3. Права та обов'язки Студентської Ради:

Студентська Рада:

- 3.1. Допомагає адміністрації університету, інститутів у виконанні завдань навчально-виховної роботи;

- 3.2. Допомагає адміністрації університету, інститутів у роботі, спрямованій на поліпшення умов та якості навчання, побуту та відпочинку студентів, реалізації їх творчого потенціалу;
- 3.3. Регулярно інформує студентів з усіх питань життєдіяльності університету, звітує перед студентами університету про виконану роботу;
- 3.4. Аналізує та узагальнює зауваження та пропозиції студентів щодо організації навчального процесу, соціально-побутових проблем та інших питань життєдіяльності університету і звертається до адміністрації з пропозиціями щодо їх вирішення;
- 3.5. Вносить пропозиції щодо контролю за якістю навчального процесу, бере участь у вирішенні конфліктних ситуацій, що виникають між студентами та представниками адміністрації або викладачами;
- 3.6. Вносить пропозиції щодо залучення коштів університету для реалізації заходів, передбачених програмою діяльності органів Студентської Ради;
- 3.7. Бере участь у вирішенні суперечливих питань пов'язаних з накладанням дисциплінарних стягнень на студентів, які порушили правила внутрішнього розпорядку університету;
- 3.8. Бере участь у роботі стипендіальних комісій;
- 3.9. Одержує від адміністрації університету об'єктивну і повну інформацію з питань, що стосуються студентів, здійснює її аналіз та пропонує відповідні заходи;
- 3.10. Одержує від адміністрації університету необхідні засоби для реалізації своїх функцій та завдань згідно угоди між Студентською Радою та адміністрацією Університету: фінансову підтримку, приміщення, матеріально-технічне забезпечення, відкритий доступ до нормативних актів університету тощо;
- 3.11. Бере участь у розробці документів, що регламентують діяльність університету з усіх питань, пов'язаних із студентським життям;
- 3.12. Бере участь в інформаційному забезпеченні життєдіяльності університету;

3.13. Проводить соціологічні дослідження та вносить пропозиції щодо вирішення проблем, виявлених в процесі цих досліджень;

3.14. Проводить роботу, спрямовану на підтримання високого рівня іміджу університету.

4. Організаційна структура Студентської Ради

4.1. Студентське самоврядування функціонує на рівні: академічних груп, курсів, кафедр, інститутів, студмістечка та університету в цілому. Головною структурною одиницею системи студентського самоврядування є: на рівні інституту – академічна група.

4.2. В університеті створюються і діють органи студентського самоврядування: Студентська Рада університету; Виконавчий комітет Студентської Ради університету; Студентські Ради інститутів; Виконавчі комітети Студентських рад інститутів.

4.3.1 Студентське самоврядування університету

Конференція студентів університету Вищим органом Студентської Ради університету є Конференція студентів університету. На розгляд Конференції виносять найважливіші питання студентського життя, визначені основними напрямками діяльності студентського самоврядування. Делегатів на Конференцію студентів університету обирають на Конференціях студентів інститутів за нормою представництва, яку визначає Студентська Рада університету.

Кількість делегатів має бути пропорційна кількості студентів інституту. Загальна кількість делегатів має бути не менше 1% від кількості студентів університету.

До складу делегатів Конференції студентів університету входять члени Студентської Ради університету. Конференцію студентів університету скликає Студентська Рада університету за власним рішенням, на вимогу не менше ніж 10% студентів університету або на вимогу не менше 1/3 Студентських рад інститутів.

Конференцію студентів університету проводять не рідше одного разу на навчальний рік. Про час, місце проведення та порядок денний конференції, що затверджуються Студентською Радою університету, оголошується не

пізніше, ніж за 10 робочих днів до Конференції. Засідання Конференції є правомочним за наявності не менше 2/3 від загальної кількості делегатів. Рішення Конференції приймають шляхом прямого голосування простою більшістю голосів присутніх делегатів Конференції.

Конференція студентів університету обирає головуючого, президію, секретаріат та лічильну комісію Конференції за пропозицією діючого голови Студентської Ради університету або виконуючого його обов'язки.

Протокол Конференції підписують головуючий та секретар Конференції. Рішення Конференції студентів університету є обов'язковими для виконання Органами студентського самоврядування та носять рекомендаційний характер для адміністрації університету.

1.3.2. Конференція студентів університету:

- заслуховує звіт голови Студентської Ради університету;
- ухвалює Положення про студентське самоврядування НПУ імені М.П. Драгоманова, вносить зміни та доповнення до нього;
- визначає чергові завдання, стратегію і напрями діяльності студентського самоврядування університету.
- Студентська Рада університету є Вищим представницьким органом студентського самоврядування університету є Студентська Рада університету.
- До складу Студентської Ради університету входять голова Студентської Ради університету, секретар Студентської Ради університету, заступники голови Студентської Ради університету, голови студентських рад інститутів.
- Студентська Рада університету обирає голову Студентської Ради університету, секретаря Студентської Ради університету, першого заступника голови та заступників голови Студентської Ради університету шляхом таємного голосування.
- Засідання Студентської Ради університету відбуваються не рідше одного разу на місяць.

Позачергові засідання скликає:

- Голова Студентської Ради університету;
- Не менше ніж 1/3 членів Студентської Ради університету.

- Засідання Студентської Ради університету є правомочним за наявності не менше 2/3 членів Студентської Ради університету.
- Рішення Студентської Ради університету приймають шляхом прямого голосування простою більшістю голосів присутніх членів Студентської Ради університету.
- Рішення Студентської Ради університету підписує голова Студентської Ради університету та секретар Студентської Ради університету, дата та номер реєстрації є обов'язковими. З рішеннями Студентської Ради університету можуть ознайомитися всі бажаючі студенти та аспіранти НПУ ім. М.П. Драгоманова.
- Рішення Студентської Ради університету є обов'язковими для виконання головою Студентської Ради університету, членами Студентської Ради університету та членами Виконавчого комітету Студентської Ради університету.

Студентська Рада університету:

- організовує діяльність студентського самоврядування університету;
- здійснює організаційне керівництво діяльністю студентського самоврядування в університеті;
- визначає позицію студентського самоврядування в університеті з актуальних питань студентського життя;
- представляє студентське самоврядування університету в органах управління університетом, органах місцевої та державної влади, місцевих, регіональних, всеукраїнських та міжнародних громадських організаціях;
- приймає рішення в межах своїх повноважень;
- скликає Конференцію студентів університету; обирає голову Студентської Ради університету;
- обирає секретаря Студентської Ради університету, першого заступника голови Студентської Ради університету, заступників голови Студентської Ради університету;
- формує перелік відділів Виконавчого комітету Студентської Ради університету;
- обирає керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради університету за поданням голови Студентської Ради університету;

- щомісяця заслуховує звіти керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради університету;
- бере участь у діяльності Вченої Ради університету, за представницькою квотою не менше ніж 10% від усього складу Вченої Ради університету;
- делегує повноважних представників, обраних таємним голосуванням на зборах Студентської Ради університету, до складу ректорату;
- вирішує питання про входження до регіональних, всеукраїнських та міжнародних об'єднань, спілок та союзів, укладає з ними відповідні угоди;
- заслуховує щорічні звіти керівників органів студентського самоврядування університету;
- звітує про свою роботу на Конференції студентів університету

4.1.2.1. Голова Студентської Ради університету:

Голова Студентської Ради університету обирається Студентською Радою університету з числа студентів університету таємним або відкритим голосуванням терміном на один рік на перших після проведення Конференції зборах Студентської Ради університету. Реєстрація кандидатів на посаду голови Студентської Ради університету здійснюється Студентською Радою університету на підставі особистої заяви кандидата або подання студентських колективів (котре оформлюється протоколом), характеристики, завіреної директором Інституту, довідки про відсутність академічної заборгованості та заборгованості по виплаті контракту), які подаються не пізніше ніж за 5 робочих днів до проведення Конференції студентів університету.

Розпорядження голови Студентської Ради університету є обов'язковими для членів Студентської Ради університету та членів Виконавчого комітету Студентської Ради університету

Голова Студентської Ради університету:

- дотримується чинного законодавства;
- виконує рішення Конференції студентів університету;
- виконує рішення Студентської Ради університету;
- щорічно звітує про результати діяльності Студентської Ради університету;

- здійснює організаційне керівництво Студентською Радою університету;
- здійснює організаційне керівництво Виконавчим комітетом Студентської Ради університету;
- розподіляє обов'язки між заступниками голови Студентської Ради університету;
- головує на засіданнях Студентської Ради університету;
- здійснює представницькі функції у випадках, не обговорених Студентською Радою університету;
- підписує від імені Студентської Ради університету усі види угод та інші документи;
- може делегувати окремі повноваження своїм заступникам, іншим членам Студентської Ради університету та членам Виконавчого комітету університету.

4.3.2.2. Секретар Студентської Ради університету:

Секретаря Студентської Ради університету обирає Студентська Рада університету відкритим або таємним голосуванням з числа студентів університету терміном на один рік.

Секретар є обраним, якщо за нього проголосувала більшість членів Студентської Ради університету.

Обов'язки секретаря Студентської Ради університету:

- веде протокол засідань Студентської Ради університету;
- разом із головою Студентської Ради університету підписує від імені Студентської Ради університету усі види угод та інші документи;
- організовує роботу секретаріату, ефективний та своєчасний документообіг;
- відповідає за тлумачення внутрішніх нормативних документів.

4.3.2.3. Перший заступник голови Студентської Ради університету:

Першого заступника голови Студентської Ради університету обирає Студентська Рада університету відкритим або таємним голосуванням з числа студентів університету за поданням голови Студентської Ради університету терміном на один рік.

Перший заступник голови Студентської Ради університету:

- здійснює повноваження голови Студентської Ради університету за відсутності голови Студентської Ради університету;
- здійснює інші повноваження за дорученням голови Студентської Ради університету;
- допомагає голові Студентської Ради університету у його поточній роботі;
- підпорядковується голові Студентської Ради університету

1.3.3. Виконавчий комітет Студентської Ради університету:

Вищим виконавчим органом студентського самоврядування університету є Виконавчий комітет Студентської Ради університету. Виконавчий комітет Студентської Ради університету складається з відділів, перелік яких затверджує Студентська Рада університету. Керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради університету обирає Студентська Рада університету за поданням голови Студентської Ради університету. Особовий склад відділу Виконавчого комітету Студентської Ради університету формує керівник відповідного відділу.

Керівники відділів Виконавчого комітету Студентської Ради університету щомісяця звітують перед Студентською Радою університету. Відділи Виконавчого комітету Студентської Ради університету виконують завдання відповідно до напрямку їх діяльності.

Виконавчий комітет Студентської Ради університету:

- представляє студентське самоврядування університету в органах управління університетом, місцевої та державної влади;
- приймає рішення в межах своїх повноважень;
- щомісячно звітує Студентській раді університету;
- вивчає й узагальнює діяльність органів студентського самоврядування в інститутах університету та в інших навчальних закладах України та світу;
- перевіряє і поширює позитивний досвід роботи органів студентського самоврядування;
- організовує роботу з методичного забезпечення органів студентського самоврядування;
- систематично організовує зустрічі з членами адміністрації та співробітниками університету.

4.4. Вищі органи студентського самоврядування інституту

4.4.1. Конференція студентів інституту:

Вищим органом студентського самоврядування інституту є Конференція студентів інституту. На розгляд Конференції виносять найважливіші питання студентського життя, визначені основними напрямками діяльності студентського самоврядування інституту.

Делегатів на Конференцію студентів інституту обирають на зборах студентів академічних груп за нормою представництва, яку визначає Студентська Рада інституту, але не менше одного студента від академічної групи інституту.

До складу делегатів Конференції студентів інституту за посадами входять члени Студентської Ради інституту.

Конференцію студентів інституту скликає Студентська Рада інституту за власним рішенням або на вимогу не менше ніж 10% студентів інституту або за ініціативою Студентської Ради університету

Конференцію студентів інституту проводять не рідше одного разу на навчальний рік. Про час, місце та порядок денний її проведення оголошується не пізніше, ніж за 10 робочих днів до Конференції. Засідання Конференції проводиться за наявності не менше 2/3 загальної кількості делегатів.

Рішення Конференції приймають шляхом прямого голосування простою більшістю голосів присутніх делегатів конференції. Конференція студентів інституту обирає головууючого, президію, секретаріат та лічильну комісію Конференції. Протокол Конференції підписують головууючий та секретар конференції. Рішення Конференції студентів інституту є обов'язковими для виконання Студентською Радою інституту та носять рекомендаційний характер для адміністрації інституту.

Конференція студентів інституту:

- таємним голосуванням обирає голову Студентської Ради інституту;
- заслуховує звіт голови Студентської Ради інституту;
- визначає принцип формування Студентської Ради інституту – норму представництва студентів у Студентській раді інституту;

- визначає чергові завдання, стратегію і напрями дій студентського самоврядування інституту.

4.4.2. Студентська Рада інституту:

Вищим представницьким органом студентського самоврядування інституту є Студентська Рада інституту. До складу Студентської Ради інституту входять: голова Студентської Ради інституту; секретар Студентської Ради інституту; заступники голови Студентської Ради інституту; представники студентів інституту, які обрані за нормою представництва (яка затверджена Конференцією студентів інституту); голова (представник) Студентської Ради гуртожитку. Представники студентів інституту, які обираються до Студентської Ради інституту, як правило, є старостами потоків.

Студентська Рада інституту таємним голосуванням обирає секретаря Студентської Ради інституту, першого заступника та заступників голови Студентської Ради інституту за поданням голови Студентської Ради інституту.

Засідання Студентської Ради інституту відбувається не рідше одного разу на місяць. Позачергові засідання скликає голова Студентської Ради інституту за власним рішенням або не менше ніж 1/3 членів Студентської Ради інституту, або за ініціативи Студентської Ради університету.

Засідання Студентської Ради інституту є правомочним за наявності не менше 2/3 членів Студентської Ради інституту. Рішення Студентської Ради інституту приймаються шляхом прямого голосування простою більшістю голосів присутніх членів Студентської Ради інституту. Рішення Студентської Ради інституту підписує голова Студентської Ради інституту та секретар Студентської Ради інституту. Рішення Студентської Ради інституту є обов'язковими для виконання головою Студентської Ради інституту, членами Студентської Ради інституту, та членами Виконавчого комітету Студентської Ради інституту.

Завдання Студентської Рада інституту:

- організовує діяльність студентського самоврядування інституту;
- здійснює організаційне керівництво роботою студентського самоврядування інституту;

- визначає позицію студентського самоврядування інституту з актуальних питань студентського життя;
- представляє студентське самоврядування в органах управління інституту;
- приймає рішення в межах своїх повноважень;
- скликає Конференцію студентів інституту;
- обирає секретаря Студентської Ради інституту, першого заступника голови Студентської Ради інституту, заступників голови Студентської Ради інституту;
- формує перелік відділів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту;
- обирає керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту за поданням голови Студентської Ради інституту;
- щомісяця заслуховує звіти керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту;
- бере участь у Вченій Раді інституту але не менше ніж 10% від усього складу Вченої Ради інституту;
- заслуховує щорічні звіти керівників органів студентського самоврядування інституту;
- щорічно звітує перед Студентською Радою університету;
- звітує про свою роботу на Конференції студентів інституту.

4.4.2.1. Голова Студентської Ради інституту:

Голова Студентської Ради інституту обирається на Конференції студентів інституту з числа студентів інституту відкритим або таємним голосуванням терміном на один рік. Реєстрація кандидатів на посаду голови Студентської Ради інституту здійснюється Студентською Радою університету на підставі особистої заяви або подання студентських колективів (котре оформлюються протоколом), які подаються не пізніше 5 робочих днів до дати проведення Конференції студентів інституту. Розпорядження голови Студентської Ради інституту є обов'язковими для членів Студентської Ради інституту та членів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту.

Голова Студентської Ради інституту:

- дотримується чинного законодавства;

- виконує рішення Конференції студентів інституту; виконує рішення Студентської Ради інституту;
- щорічно звітує про результати діяльності Студентської Ради інституту;
- здійснює організаційне керівництво Студентською Радою інституту;
- здійснює організаційне керівництво Виконавчим комітетом Студентської Ради інституту;
- розподіляє обов'язки між заступниками голови Студентської Ради інституту;
- головує на засіданнях Студентської Ради інституту;
- здійснює представницькі функції;
- разом із секретарем Студентської Ради інституту підписує від імені Студентської Ради інституту усі види угод та інші документи;
- може делегувати окремі повноваження своїм заступникам та іншим членам Студентської Ради інституту та членам Виконавчого комітету Студентської Ради інституту

4.4.2.2. Секретар Студентської Ради інституту:

Секретаря Студентської Ради інституту обирає Студентська Рада інституту відкритим або таємним голосуванням з числа студентів інституту терміном на один рік. Секретар є обраним, якщо за нього проголосувала більшість членів Студентської Ради інституту. Обов'язки секретаря Студентської Ради інституту:

- веде протокол засідань Студентської Ради інституту;
- разом із головою Студентської Ради інституту підписує від імені Студентської Ради інституту усі види угод та інші документи;
- організовує роботу секретаріату, ефективний та своєчасний документообіг;
- відповідає за тлумачення внутрішніх нормативних документів

4.4.2.3. Перший заступник голови Студентської Ради інституту

Першого заступника голови Студентської Ради інституту обирає Студентська Рада інституту відкритим або таємним голосуванням з числа студентів інституту, факультету за поданням голови Студентської Ради

інституту терміном на один рік. Перший заступник голови Студентської Ради інституту:

- здійснює повноваження голови Студентської Ради інституту за відсутності голови Студентської Ради інституту;
- здійснює інші повноваження за дорученням голови Студентської Ради інституту;
- допомагає голові Студентської Ради інституту у його поточній роботі;
- підпорядковується голові Студентської Ради інституту.

Заступник голови Студентської Ради інституту

Заступника голови Студентської Ради інституту обирає Студентська Рада інституту таємним голосуванням з числа студентів інституту за поданням голови Студентської Ради інституту терміном на один рік. Заступник голови Студентської Ради інституту:

- здійснює повноваження голови Студентської Ради інституту відповідно до розподілу обов'язків;
- здійснює відповідно до розподілу обов'язків керівництво роботою напрямів діяльності Студентської Ради інституту;
- здійснює інші повноваження за дорученням голови Студентської Ради інституту;
- допомагає голові Студентської Ради інституту у його поточній роботі;
- підпорядковується голові Студентської Ради інституту.

4.4.3. Виконавчий комітет Студентської Ради інституту

Вищим виконавчим органом студентського самоврядування інституту є Виконавчий комітет Студентської Ради інституту. Виконавчий комітет Студентської Ради інституту складається з відділів, перелік яких затверджує Студентська Рада інституту. Керівників відділів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту обирає Студентська Рада інституту за поданням голови Студентської Ради інституту. Особовий склад відділу Виконавчого комітету Студентської Ради інституту формує керівник відповідного відділу.

Керівники відділів Виконавчого комітету Студентської Ради інституту щомісяця звітують перед Студентською Радою інституту. Відділи

Виконавчого комітету Студентської Ради інституту виконують завдання відповідно до напрямку їх діяльності. Відділи Виконавчого комітету Студентської Ради інституту співпрацюють з відповідними відділами Виконавчого комітету Студентської Ради університету. Виконавчий комітет Студентської Ради інституту:

- представляє студентське самоврядування інституту в органах управління інституту;
- приймає рішення в межах своїх повноважень;
- щомісячно звітує Студентській раді інституту;
- систематично організовує зустрічі з членами адміністрації та співробітниками інституту.

4.5. Староста потоку

4.5.1. Обов'язки старост потоків Староста потоку зобов'язаний:

Представляти інтереси студентів свого потоку в Студентській раді інституту, деканаті та стипендіальній комісії. Проводити збори студентів свого потоку. Оперативно інформувати Студентську раду і деканат про проблеми студентів та доводити до Студентської Ради та деканату пропозиції з боку студентів. Інформувати студентів свого потоку про роботу Студентської Ради та всі заходи, які проводяться в інституті та в університеті.

4.5.2. Вибори старост потоків

Староста потоку обирається серед старост академічних груп одного потоку. Терміном на один рік. Староста потоку обирається на відкритих зборах старост академічних груп одного потоку. Збори вважаються дійсними за наявності $\frac{2}{3}$ усіх старост академічних груп одного потоку та заступника чи голови Студентської Ради інституту. Староста потоку обирається прямим голосуванням простою більшістю голосів. Якщо неможливо обрати старосту потоку, то тимчасово виконуючого обов'язки старости потоку призначає голова Студентської Ради інституту.

Голова Студентської Ради інституту тимчасово призначає виконуючого обов'язки старости потоку, до зборів старост академічних груп цього потоку, якщо був переобраний староста академічної групи, що був старостою цього потоку.

4.5.3 Підпорядкування старост потоків.

4.5.3.1 Старости академічних груп підпорядковуються старості свого потоку та голові Студентської Ради інституту.

4.5.3.2 Старости потоку підпорядковуються голові Студентської Ради інституту та його першому заступнику.

4.5.4 Староста потоку переобирається:

4.5.4.1 На підставі особистої заяви до голови Студентської Ради інституту.

4.5.4.2 При відрахуванні з інституту.

4.5.4.3 Якщо на зборах Студентської Ради, під час голосування, було винесено догану старості потоку, за невиконання своїх обов'язків.

4.6 Староста академічної групи Діяльність старост визначається Положенням про організацію навчального процесу НПУ ім. М.П. Драгоманова та Положенням про старосту академічної групи НПУ ім. М.П. Драгоманова.

5. Умови діяльності

5.1 Студентська Рада університету може бути юридичною особою. Студентська Рада університету має реєстраційний субрахунок університету, штампи та інші реквізити. Фінансування діяльності Студентської Ради університету може здійснюватися за рахунок:

- спонсорських коштів;
- добровільних студентських внесків;
- коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань;
- цільових коштів, спрямованих на основну діяльність студентського самоврядування;
- адміністрація університету, інститутів в та гуртожитків всебічно сприяє роботі органам студентського самоврядування університету на всіх рівнях;

- ректор університету, директори інститутів, директор студмістечка, завідувачі гуртожитками своїми розпорядженнями, згідно угоди між Студентською Радою університету, інститутів, студмістечка та гуртожитків та адміністрацією Університету, надають у безоплатне користування приміщення з телефонним зв'язком, доступом до університетської мережі та мережі Інтернет, а також необхідне майно, оргтехніку та витратні матеріали до неї, необхідну нормативну документацію;
- адміністрація університету надає органам студентського самоврядування приміщення та необхідні технічні засоби для проведення заходів, пов'язаних з їх діяльністю, згідно з угодою між Студентською Радою.

6 Додаткові положення

6.1 Це положення та будь-які зміни і доповнення до нього стають правомірними після їх ухвалення на Конференції студентів університету.

6.2 З метою оперативного покращення процесу організації самоврядування в університеті Студентська Рада університету може приймати окремі положення, що не виходять за рамки цього положення.

Додаток Н

*Підсумок освітнього молодіжного проекту**«Лабораторія лідерства»:*

- Прийняло участь в міському освітньому проекті **250** осіб, отримало сертифікати **70**.
- Залучено **20** професійних тренерів та експертів, **200** годин занять.
- Реалізовано **3** соціальні проекти в рамках «Лабораторії лідерства».
- Проведено **5** зустрічей з видатними людьми м. Миколаєва та **2** екскурсії
- **. Участь у проектах:**
- Всеукраїнська благодійна акція «Серце до серця»;
- Екскурсія на Миколаївський глиноземний завод та в музей УМВС в Миколаївській області.
- Обласний захід в Первомайському районі, в селі Кримка присвячений річниці молодіжної підпільної комсомольської організації «Партизанська Іскра»
- 4. Реалізація соціальних акцій, проектів:
- **Група С-** провела благодійну акцію зі збору іграшок в школу інтернат та дитячий будинок м. Очакова. Зібрано більше 1000 іграшок, брали активну участь біля 400 учнів та 25 шкіл м. Миколаєва.
- **Група В** – провела акцію до дня Перемоги 9 травня. Під назвою «Пам'ятаємо» - малюнки на асфальті, відео опитування на знання подій 1941-1945 та стіну побажань на якій кожен залишив вітання ветеранам.
- **Група А** – провела захід в дитячому реабілітаційному центрі.

Додаток П**Тренінгова програма****«Вдосконалення громадянської активності студентів університету»**

5. **Мета програми:** вдосконалення компонентів громадянської активності (когнітивно-інформаційного, мотиваційно-ціннісного, операційно-діяльнісного, результативно-рефлексійного) студентів університету).

Завдання програми:

1. Активізація студентської молоді для громадської праці, розкриття індивідуальних можливостей через участь у тренінгах.
2. Розвиток в кожного студента таких якостей, як впевненість у собі, цілеспрямованість, комунікативність.
3. Сформувати вміння налагоджувати доцільні взаємовідносини з іншими студентами.
4. Стимулювати до національно-патріотичних цінностей, психологічна підтримка студентів до військової служби у Збройних Силах України.

Вступ

Рада Європи, проводячи міжнародні дослідження, поглиблюючи та розвиваючи поняття компетентностей, пропонує перелік ключових компетентностей, якими мають володіти молоді європейці, серед яких політичні та соціальні компетентності, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві та здатність вчитися протягом життя. Саме тому в умовах сучасних процесів глобалізації та євроінтеграції України актуалізується потреба у громадянах, які будуть соціально активними, компетентними фахівцями, з особистими (ініціативність, відповідальність, громадянська активність, управлінська компетентність, чесність, відкритість, цілеспрямованість, самоорганізованість, прагнення до самовдосконалення і саморозвитку та ін.) та лідерськими якостями.

Тренінгова програма складається з двох частин – програма для студентських тьюторів та програма для формування лідерських якостей студентів університету.

1. Програма для студентських тьюторів

«7 кроків до бажаного майбутнього»

Програма тренінгових занять «7 кроків до бажаного майбутнього» розрахована на 7 зустрічей (21 година): 7 «класичних» тренінгів по 3 години, а також 3 години на восьме заняття, що полягає у захисті проєктів «Мое перше вересня».

Тематика тренінгових занять: 1. Еліксир активності й оптимізму. 2. Ти можеш більше, ніж ти думаєш. 3. Крок уперед. 4. Моя індивідуальність. 5. Рух до своєї мети. 6. Щастя в мені. 7. Шлях до успіху.

Частота зустрічей – 1 раз на тиждень. Загальна тривалість циклу занять – неповних два місяці.

Концептуальною основою тренінгової програми є: забезпечення суб'єктивного процесу конструювання життєвої позиції, у якому студентські тьютори вибудовують баланс співвідношення активності й оптимізму.

Мета тренінгової програми полягає у розвитку збалансованого типу активно-оптимістичної життєвої позиції в студентських тьюторів.

Основними завданнями програми є: 1) розширення уявлення учасників програми про феномен «активно-оптимістична життєва позиція», маркери активності й оптимізму; 2) розвиток особистісного потенціалу і ресурсних можливостей студентських тьюторів; 3) удосконалення здатності учасників до самопізнання, саморозвитку, самопідтримки, самостимулювання, рефлексії, цілепокладання.

Ключова **гуманістична ідея програми** полягає у тому, щоб не примушувати, не пригнічувати, не ламати учасників тренінгу, а допомогти їм активізувати внутрішню мотивацію до особистісних трансформацій.

Цільова спрямованість та загальна структура тренінгової програми

«7 кроків до бажаного майбутнього»

№	Тема заняття, мета, завдання	Структура заняття
1	<p>Тема: «Еліксир активності та оптимізму»</p> <p><i>Мета:</i> поглиблення уявлень про життєву позицію, особистісні установки на активність та оптимістичне світосприйняття, розвиток самопізнання, самоприйняття, самостимулювання.</p> <p><i>Завдання:</i> формування сприятливого психологічного клімату в групі; сприяння знайомству між учасниками; побудова ефективної командної взаємодії; поглиблення уявлень учнів про активно-оптимістичну позицію та її маркери; розвиток здатності до самопізнання, самоприйняття, самовиховання.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Зебра» 4. Вправа «Оголошення очікувань» 5. Вправа «Наповненість життя» 6. Вправа «100 доларів» 7. Вправа «Ланцюжок асоціацій: активність» 8. Вправа «+/- оптимізму» 9. Вправа «Рецепт активності й оптимізму» 10. Вправа «Цитати» 11. Рефлексія. Обговорення висновків
2	<p>Тема: «Ти можеш більше, ніж ти думаєш»</p> <p><i>Мета:</i> поширення уявлення про особистісну успішність, розвиток аутосимпатії, впевненості у собі, ситуативної і перспективної рефлексії.</p> <p><i>Завдання:</i> формування сприятливого психологічного клімату в групі; побудова ефективної командної взаємодії; поширення уявлення школярів про особистісну успішність; підвищення самооцінки, впевненості в собі; розвиток навичок самопрезентації та виступу перед аудиторією; вироблення рекомендацій успіху в різних сферах життєдіяльності школяра.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Три імені» 4. Вправа «Оголошення очікувань» 5. Вправа «Стілець хвастоців» 6. Вправа «Поради: як стати успішним в...» 7. Вправа «Ти мені подобаєшся тим, що...» 8. Вправа «Побажання собі та групі» 9. Рефлексія «Мої враження від заняття»
3	<p>Тема: «Крок уперед»</p> <p><i>Мета:</i> поглиблення уявлення старшокласників про потреби і мотиви діяльності, розвиток комунікативності, цілеспрямованості, відповідальності, лідер-</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Багато хто не знає, що я...» 4. Вправа «Оголошення

	<p>ства.</p> <p><i>Завдання:</i> формування сприятливого психологічного клімату в групі; розвиток групової динаміки; поглиблення уявлення старшокласників про мотиваційну природу діяльності; активізація цілеспрямованості; розвиток комунікативних і організаційних навичок, навичок переконання; розвиток уміння аналізувати ситуацію із врахуванням різних факторів; розвиток рефлексивності у старшокласників.</p>	<p>очікувань»</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Вправа «Емоційна карусель» 6. Вправа «Коло і я» 7. Вправа «Моя складність у справах» 8. Вправа «Без командира» 9. Вправа «Лідерські якості» 10. Вправа «Скульптура лідера» 11. Вправа «Сімейне фото» 12. Рефлексія «Мої враження від заняття»
4	<p>Тема: «Моя індивідуальність»</p> <p><i>Мета:</i> збагачення знань учнів новою інформацією щодо індивідуальності особистості; формування позитивного «Я-образу», розвиток аутосимпатії.</p> <p><i>Завдання:</i> формування сприятливого психологічного клімату в групі; розвиток групової динаміки; інформування учнів про індивідуальність; розвиток уявлень про своє «Я»; усвідомлення своєї унікальності та неповторності; розкриття таких явищ, як свобода вибору і відповідальність за нього, довіра до свого власного «Я»; формування уявлень про свій ідеальний образ та визначення способів його досягнення.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Я той, хто...» 4. Вправа «Оголошення очікувань» 5. Вправа «Хто Я?» 6. Вправа «Квадрат Джохарі» 7. Вправа «Добре дзеркало» 8. Вправа «Я – реальний, Я - ідеальний» 9. Рефлексія «Мої враження від заняття»
5	<p>Тема: «Рух до своєї мети»</p> <p><i>Мета:</i> збагачення уявлень про цілепокладання, розвиток навичок побудови особистісно значущих цілей та самомотивації у старшокласників.</p> <p><i>Завдання:</i> формування сприятливого психологічного клімату в групі; збагачення уявлень учнів про</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Моє розуміння бажання цілі і мети» 4. Вправа «Оголошення очікувань» 5. Вправа «Стікер на підлозі» 6. Вправа «Ціль – правила

	<p>процес побудови власних цілей та його психологічні особливості; розвиток навичок правильного формулювання мети; усвідомлення власних цілей і перепон, які заважають досягненню мети; вироблення стратегій подолання перешкод; активізація внутрішніх ресурсів для досягнення цілі.</p>	<p>формування. Квадрат Декарта»</p> <ol style="list-style-type: none"> 7. Вправа «6 кроків до досягнення мети» 8. Вправа «Через 3 роки» 9. Вправа «Дерево життя» 10. Вправа «Мої ресурси» 11. Рефлексія «Мої враження від заняття»
6	<p>Тема: «Щастя в мені» Мета: детально психологічний аналіз поняття «щастя» та «благополуччя», сприяння розвитку унікального вміння відчувати себе щасливим. Завдання: формування сприятливого психологічного клімату в групі; психологічний аналіз поняття «щастя» та «благополуччя»; розвиток самопізнання; усвідомлення та актуалізація власних життєвих цінностей, пріоритетів, бажань, ситуацій, які дають відчути себе щасливим; визначення пріоритетних напрямків роботи із досягнення особистого благополуччя; активізація внутрішніх ресурсів; розвиток рефлексії.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Щастя для мене – це...» 4. Вправа «Берег надії» 5. Вправа «Тематичне і рольове знайомство» 6. Вправа «Формула щастя» 7. Вправа «Асоціативний клубок благополуччя» 8. Вправа «Моє благополуччя – яке воно?» 9. Вправа «Берег втілених сподівань» 10. Рефлексія. Обговорення висновків
7	<p>Тема: «Шлях до успіху» Мета: формування уявлень учнів про збалансованість активно-оптимістичної позиції; уникненню конфліктних ситуацій; розвиток актуальних особистісних якостей і властивостей відносно активно-оптимістичної позиції. Завдання: формування сприятливого психологічного клімату в групі; формування уявлень про збалансований різновид активно-оптимістичної позиції; стимулювання учнів до розвитку основних</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Вправа «Правила поведінки під час занять» 3. Вправа «Я-ти. Ми розуміємо один одного» 4. Вправа «Шлях до успіху» 5. Інформаційний блок: види конфліктів та як з них виходити 6. «Моя відповідальність, мій контроль» 7. Підведення підсумків 8. Зворотній зв'язок 9. Підведення підсумків

<p>якостей і властивостей, притаманних особистостям зі збалансованою активно-оптимістичною позицією; розвиток самопізнання; розвиток рефлексії; усвідомлення власних ресурсів та обмежень; стимулювання до ініціативності, відповідальності, саморозвитку, самоконтролю; підтримка ауто симпатії, відчуття благополуччя.</p>	<p>програми загалом. Висловлення вражень</p>
--	--

2. Таймінг тренінгу з формування лідерських якостей студентів університету

11.30-12.00-відкриття, занурення в легенду, отримання завдання, презентація інструкторів, розбиття на команди

Робота в групах:

12.00-12.20-знайомство, назва команд, блок 1-пальчики / підстрибування на 3

12.20-13.00-блок 2

13.00-13.40-блок 3

13.40-14.00-збори на плацу, анімація

14.00-14.45 -обід

Робота в групах:

14.45-15.25-блок 4

15.25-16.00-блок 5

16.00-16.40-блок 6

16.40-17.10-блок 7 нога в ногу

17.10-17.30-рефлексія всього тренінгу

17.30-18.00- вручення посвідчень, посвята

Список етапів «мотузкового» курсу

1. крижинка
2. пальці/ підстрибування на 3
3. човник
4. падіння на довіру / джойстик
5. в'язниця

6. квадрат
 7. шишки
 8. горизонтальна павутинка
 9. колода
 10. на руках
 11. нога в ногу
 12. лабіринт
 13. вертикальна павутинка
 14. планка
- поводир

Література

1. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. К., 2011. 1099 с.
2. Антонова О. Є. З історії виникнення і становлення вищої освіти в Європі. *Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів* : зб. наук.-метод. праць за заг. ред. проф. Вітвицької С. С., доц. Колесник Н. Є. Житомир : ФОП Левковець, 2016. С. 309–315.
3. Бех І. Д. Цілісність особистості як теоретико-прикладна проблема // Педагогіка і психологія. 2008. № 2. С. 40–48.
4. Білогур В. Студентське самоврядування: європейський досвід і українські реалії // Гілея науковий вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ: ВІР УАН, 2012. Вип. 58 (№3). С. 541–546.
5. Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика : учеб. для вузов. СПб, 2000. 304 с.
6. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець; К. : ПАЛИВОДА А. В., 2016. 232 с.
7. Войчун О., Шикиринська О. Діагностика стану сформованості громадянської активності студентів. *Збірник наукових праць Уманського*

державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. Вип. 1. С. 425-431

8. Войчун О.В. Виховання громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Миколаїв: МНУ, 2019. 54 с.

9. Войчун О.В. Громадянська активність студентського самоврядування як складова професійно успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 1.39. С. 63–66. (Серія «Педагогічні науки»).

10. Войчун О.В. Студентське самоврядування університету як інвестиція у розвиток якостей успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 1.42 (95). С. 62–64. (Серія «Педагогічні науки»).

11. Войчун О.В. Вікові особливості студентів – майбутніх учителів та їх врахування під час організації студентського самоврядування. *Наукові записки: [збірник наукових статей]* / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова: укл. Л.Л. Макаренко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2013. Вип. СХІV (114). С. 40–46. (Серія педагогічні та історичні науки).

12. Главник О., Безпальча Р., Попова О. Тренерська валіза. К. : Главник, 2006. 144 с.

13. Евтихонов О. В. Тренінг лідерства : монографія. СПб. : Речь, 2007. 256 с.

14. Крицька Л. Громадянськість як інтегральна ціннісна орієнтація особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. Київ, 1997. С. 58–62.

15. Конституція України. К., 1996. 54 с.

16. Кузь В., Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань, 1995. 115 с.

17. Лях Т.Л. Волонтерство в соціально-педагогічній діяльності. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / [О.В.Безпалько, І.Д.Зверева, Т.Г.Веретенко]; за ред. О.В.Безпалько. К.: Академвидав, 2013. С.119-128.
18. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. М. : Педагогика, 1983–1986. Т. 1. 1983. 365 с.
19. Мірошніченко В. І. Система військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. 376 с.
20. Педагогічний словник. К. : Педагогічна думка, 2001. 654 с.
21. Приходько М. Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах Великої Британії, Канади, Франції // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки. Запоріжжя, 2006. № 1. С. 160–165.
22. Резніченко З. Забезпечення розвитку громадянської активності учнівської молоді. Педагогічні науки. 2012. Випуск 54. С.41–45.
23. Студентське самоврядування як невід’ємна складова демократизації вищої школи. К. : Знання, 2005. 55 с.
24. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу : наук. посібник. К. : Слово, 2011. 464 с.
25. Шаргородська С. В. Тренінгова робота з підлітками та молоддю (з досвіду роботи соціального педагога). Рівне : РОЦППСР, 2006. 38 с.
26. Kingwell M. Defending political virtue // The Philosophical forum Vol. 27. №3. P. 244–26.
27. Winer D. The History of Weblogs Electronic Resource. URL: <http://oldweblogscomblog.scripting.com/historyOfWeblogs>.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Войчун О.В. Виховання громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування. Миколаїв: МНУ, 2019. 54 с.
2. Тимошенко О.В. Студентське самоврядування як шлях становлення особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць* / за ред. В.Д. Будака, О.М. Пехота. 2011. Вип. 1.35. С. 178–183. (Серія «Педагогічні науки»).
3. Войчун О.В. Громадянська активність студентського самоврядування як складова професійно успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 1.39. С. 63–66. (Серія «Педагогічні науки»).
4. Войчун О.В. Студентське самоврядування університету як інвестиція у розвиток якостей успішної особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 1.42 (95). С. 62–64. (Серія «Педагогічні науки»).
5. Войчун О.В. Вікові особливості студентів – майбутніх учителів та їх врахування під час організації студентського самоврядування. *Наукові записки: [збірник наукових статей]* / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова: укл. Л.Л. Макаренко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 2013. Вип. СХІV (114). С. 40–46. (Серія педагогічні та історичні науки).

6. Шикиринська О.В., Войчун О.В. Діагностика стану сформованості громадянської активності студентів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини* / [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. Умань: ФОП Жовтий О.О. 2015. В. 1. С. 425–431. (індексоване в *Index Copernicus*)

7. Войчун О.В. Студентське тьюторство як етап у формуванні громадянської активності. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* / Ін-ут інноваційних технологій змісту освіти МОН України. 2015. Вип. 86. С. 37–40.

8. Voychun O.V. Dynamics of operational activity component of civil activity of students during the training on team building. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* (Warszawa, Polska). 2018. № 10 (38). Pp. 10–15.

9. Войчун О.В. Способи розвитку когнітивно-інформаційного компоненту громадянської активності студентів університету. *Збірник «Педагогічні науки»*. Херсон, 2019. Вип.86. С. 160–165. (індексоване в *Index Copernicus*).

10. Voichun O.V. The peculiarities of upbringing civil activity in students in the conditions of modern Ukrainian state formation. *Science and society: Collection of scientific articles*. Fadette editions, Namur, Belgium, 2019. Pp.107–110.

11. Voichun Olena. Features of the development of the effective and reflective component of students' civic engagement at the university. *Intellectual Archive*. Toronto: Shiny Word.Corp. (Canada). 2019. (April/June). Vol. 8. №. 2. Pp. 201–210.

Опубліковані праці апробаційного характеру

12. Тимошенко О.В. Роль студентського самоврядування ВНЗ у розвитку духовної особистості. *Формування і розвиток духовної особистості в умовах університетської освіти: історія, теорія та практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 лист. 2010 р. Миколаїв, 2010. С. 198–199.*

13. Тимошенко О.В. Формування громадянської свідомості сучасної молоді. *Студентське самоврядування – шлях до демократії*. Всеукр. конф. 12–13 жовт. 2011 р. Миколаїв, 2011. С. 88–90.

14. Войчун О.В. Громадянська активність засобами студентського самоврядування як запорука професійної успішності. *Формування професійної успішної особистості як ключова домінанта розвитку сучасної університетської освіти*: III Всеукр. наук.-практ. конф., 23–24 жовт. 2012 р. Миколаїв, 2012. С. 49–51.

15. Войчун О.В. Організація студентського самоврядування на принципах педагогіки толерантності. *XXI Всеукраїнські педагогічні читання «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності»*. VII Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2014 р. Миколаїв, 2014. С. 28–30.

16. Войчун О.В. Проблема розвитку громадянської активності майбутнього вчителя засобами студентського самоврядування. *Наукова конференція викладачів кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова*: матеріали наук. конф., 24 берез. 2017 р. Київ, 2017. С. 130–139.

17. Войчун О.В. Студентське самоврядування як засіб розвитку громадянської активності. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*, IV Міжнар. наук. конф., 28 груд. 2018. Stuttgart: Germany, 2018. С. 418–429.

18. Войчун О.В. Аналіз ефективності реалізації педагогічних умов у процесі формування громадянської активності студентів університету. *Актуальні проблеми сучасної науки, XLII Міжнародна науково-практична інтернет-конф.*, 6 квіт. 2020 р. Вінниця, 2020 року. Ч.4, С. 41–44.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Міністерство освіти і науки України

Державний вищий навчальний заклад

**«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)**

вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, 84116 тел./факс (06262) 3-23-54
E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www: ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

09.10.19/ № 68-19-17/1 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

Войчун Олени Вікторівни

**«Формування громадянської активності студентів університету засобами
студентського самоврядування»**

зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Теоретико-методичні напрацювання Войчун Олени Вікторівни, що представлені в дисертаційній роботі «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування», впроваджувалися в навчально-виховний процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» упродовж 2017 – 2018 та 2018 – 2019 навчальних років.

Авторська програма Войчун О.В., яка була додатком до плану роботи студентської ради університету, містила в собі: дискусійні клуби з актуальних питань громадянського виховання сучасної молоді, тренінгову програму лідерства «Удосконалення громадянської активності студентів університету», круглі столи з обговорення теми: «Внесок діяльності студентського самоврядування у формування якостей успішної особистості», індивідуальні та групові консультації зі студентами, змістово-методичне забезпечення роботи студентських кураторів, дебати «Вплив студентського самоврядування на розвиток громадянської активності», використання авторського блогу.

Порівняння констатувального та контрольних зрізів довели, що авторська програма Войчун О.В. сприяє розвитку всіх компонентів громадянської активності: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інформаційного, діяльнісно-операційного та результативно-рефлексійного, що дає можливість побачити позитивну динаміку розвитку громадянської активності в студентів університету засобами студентського самоврядування.

Ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

проф. С.О. Омельченко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА
ЦЕНТР МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТИ
01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-08-87

26.12.2018 № 07-10/1982

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Войчун Олени Вікторівни

на тему

«Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування»

Войчун Олена Вікторівна навчалась в аспірантурі НПУ імені М.П. Драгоманова у 2012-2016 роках. Тема обрана для дисертаційного дослідження співвідносилась тематично з практичною педагогічною діяльністю.

Результати дослідження Войчун О.В. були заслухані на звітних наукових конференціях кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова. Впровадження результатів дисертаційного дослідження **«Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування»** організовувалось та здійснювалось у безпосередній взаємодії з студентськими самоврядними організаціями НПУ імені М. П. Драгоманова.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки і є складовою наукового напрямку НПУ імені М.П. Драгоманова «Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів» (протокол №5 від 22 грудня 2002 р.).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, тел.: (0512) 37-88-38, факс: (0512) 37-88-15
 E-mail: office@mdu.edu.ua Web: www.mdu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125444

30.11.2018 № 01-12/23.2/1582 На № _____ від _____

ВІДВЕРДЖУЮ
 Проректор із науково-педагогічної роботи
 А. Л. Ситченко
 20__ р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Войчун Олени Вікторівни
«Формування громадянської активності студентів університету засобами
студентського самоврядування»
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Результати дисертаційного дослідження Олени Войчун впроваджувалися у навчально-виховний процес Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського упродовж 2014–2015 н. р. (протокол № 3 від 08.10.2014 р.). Дані теоретичного аналізу та практичних досліджень використано у процесі роботи органів студентського самоврядування університету.

У фаховому збірнику «Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки» опубліковано три статті О. Войчун із проблематикою дисертаційного дослідження (Студентське самоврядування як шлях становлення особистості; № 1.35, липень 2011. Громадянська активність студентського самоврядування як складова професійно успішної особистості; № 1.39, грудень 2012. Студентське самоврядування університету як інвестиція у розвиток якостей успішної особистості; № 1.42 (95), жовтень 2013).

Розроблена модель формування громадянської активності у студентів університету являє собою сукупність організаційних форм, методів, прийомів, засобів координації виховних впливів на студентів із метою створення сприятливих можливостей та стимулів для ефективного формування та подальшого розвитку громадянської активності засобами студентського самоврядування.

Доведено, що розроблена та апробована модель сприяє розвитку всіх компонентів громадянської активності. Вона дозволяє розвивати громадянську активність студентів в єдності зі здійсненням загальноосвітніх завдань у закладі вищої освіти.

Результати наукового дослідження Войчун О. В. «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування», заслухані на засіданні кафедри, отримали високу оцінку викладачів і студентів і в подальшому будуть корисними в науково-дослідницькій роботі у галузі спорту (протокол № 10 від 19.05.2015 р.).

Завідувач кафедри спорту

Ю. В. Тупеев

Відкритий
міжнародний УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
"УКРАЇНА"

Open
International UNIVERSITY
of Human Development
"UKRAINE"

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини

Україна, 54003, м. Миколаїв, вул.2-га Військова, 22
т. 711652, 714576, 710915 Е – mail: ukraine_09@ukr.net
р/р 26003609627200 ПАТ «УКРСИББАНК» МФО 351005 код ЄДРПОУ 23625234

від 24.12.2018 № 1/25 - 301

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Войчун Олени Вікторівни
на тему: «Формування громадянської активності студентів університету
засобами студентського самоврядування»
(13.00.07. – теорія і методика виховання)**

Впродовж 2017-2018 н.р. до плану роботи студентського парламенту Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»» (далі – ММІРЛ ВНЗ ВМУРЛ «Україна») були внесені доповнення у вигляді авторської програми Войчун Олени Вікторівни з формування громадянської активності студентів. Реалізація програми здійснювалася поетапно (І етап – адаптаційний, II – фундаментальний та III - рефлексійний) із використанням дискусійних клубів, тренінгів, круглих столів, консультацій та методів: роз'яснення, бесід, спостереження, аналізу, порівняння, групових творчих справ, студентського кураторства, дебатів, проектної роботи та створення блогу.

Проведення діагностичних методик зі студентами, які брали участь у формульованому етапі педагогічного експерименту, засвідчили позитивну динаміку всіх складових громадянської активності (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інформаційного, діяльнісно-операційного та результативно-рефлексійного) та ефективність запропонованих автором педагогічних умов, а саме: опори на внутрішні потреби студента, використання сучасних ІКТ, сприяння рефлексійній самореалізації і креативній самостійності студентів, організації і проведення тренінгів лідерства. Результати оброблялися автором дослідження за допомогою методів математичної статистики.

Упровадження авторської програми формування громадянської активності студентів університету у роботу студентського парламенту засвідчило позитивну динаміку мотивації студентів до майбутньої професії

та успішності, що пояснюється підвищенням рівня їх громадянської активності. Саме тому практична значущість матеріалів дисертаційного дослідження Войчун О.В. сумнівів не викликає та може використовуватися у практиці виховної діяльності ЗВО.

Результати наукового дослідження Войчун О.В. «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування» заслухані на засіданні вченої ради ММІРЛ ВНЗ ВМУРЛ «Україна» (протокол № 3 від 19 грудня 2018 р.), отримали високу оцінку викладачів і студентів та в подальшому будуть корисними в науково-дослідницькій та організаційно-виховній роботі закладів вищої освіти.

Заступник директора
з науково-педагогічної роботи, к.пед.н.

О.А.Шевченко

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Войчун Олени Вікторівни
 «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування»

зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Теоретико-методичні напрацювання Войчун Олени Вікторівни, що представлені в дисертаційному дослідженні «Формування громадянської активності студентів університету засобами студентського самоврядування» впроваджувалися в освітній процес Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського впродовж 2016-2017 навчального року.

Результати апробації авторської програми Войчун О.В., довели, що використання дискусійних клубів, тренінгів, круглих столів, студентського кураторства, дебатів, проектної роботи сприяло позитивній динаміці розвитку громадянської активності студентів Університету.

Частка студентів із недостатнім рівнем громадянської активності в експериментальних групах зменшилася на 5,3 %, а в контрольних – на 1,8 %; з початковим – на 3,4 % в експериментальних та на 0,8% у контрольних. Хоча у контрольній групі відбулися певні зміни, однак динаміка показників нижча порівняно з експериментальною групою.

Результати свідчать, що кількість студентів із креативним рівнем громадянської активності в експериментальних групах після участі у самоврядуванні за рекомендаціями, розробленими Войчун О.В. зростає на 4,2 %, в контрольних групах така динаміка становить лише 1,4 %. На 4,5 % збільшилася кількість студентів експериментальних груп із достатнім рівнем громадянської активності, на відміну від динаміки розвитку зазначеної якості у студентів контрольних груп (у цих групах вона становить 1,2 %).

Виходячи із зазначеного вище, можна стверджувати, що матеріали дисертаційного дослідження Войчун О.В. мають практичну значущість.

Перший проректор
 Таврійського національного
 університету імені В.І. Вернадського,
 кандидат юридичних наук, доцент

Ю.В. Скагун